

PB 66

ekonomický časopis

REVÍZIA 2013

1 X. ROČNÍK — 1962

Z obsahu

XXII. sjazd KSSS — ukazovateľ cesty ku komunizmu •
K ekonomickým problémom Programu KSSS • Fišera
Štefan, Vplyv rentability na špecializáciu výroby JRD •
Faltus Jozef, K problémom tzv. pôvodnej akumulácie
• Němec Jaroslav, Správne vysvetľovať povahu mzdy
za socializmu • Kontra Martin, K ekonomickej pod-
state služieb • Habr Jaroslav, Príspevek k používání
matematických metod v podmínkách socialistického plá-
novaného hospodárství • Recenzie

30-109

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIE

358

XXII. sjazd KSSS — ukazovateľ cesty ku komunizmu	1
K ekonomickým problémom Programu KSSS	10

State

Fišera Štefan, Vplyv rentability na špecializáciu výroby JRD	45
Faltus Jozef, K problémom tzv. pôvodnej akumulácie	62

Diskusia

Němec Jaroslav, Správne vysvetľovať povahu mzdy za socializmu (Na okraj knihy M. Hronského Odměna za práci v ČSR)	77
Kontra Martin, K ekonomickej podstate služieb	88

Prehľady, konzultácie, glosy

Habr Jaroslav, Příspěvek k používání matematických metod v podmínkách socialistického plánovaného hospodářství	99
--	----

Recenzie

Urban Luděk, Imperialismus — monopolistické období kapitalismu I, II — J. Iša, E. Tkadleček	108
Klas Anton, Základné otázky produktivity práce. — V. Halaxa	111
Červený A. a kol., Statistika průmyslu a stavebnictví — J. Jílek	115
Háček Vladimír, Ekonomická kontrola plnenia plánu v priemysle — G. Thomas	117

Hlavný redaktor Andrej Lantay

Výkonná redaktorka Zdena Sláviková

Tajomníci redakčnej rady: Pavol Hoffmann, Jozef Dančo

Redakčná rada: Ján Ferienc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Ján Iša, Viktor Pavlenda, Pavol Rapoš, Ignác Rendek, Jozef Rosa, Ján Svetoň, Miloš Svantner, Pavol Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, Vajanského nábr. 2, tel. 323 02, 223 95

Toto číslo bolo redakčne spracované v novembri 1961

XXII. SJAZD KSSS — UKAZOVATEĽ CESTY KU KOMUNIZMU

Vo vývine vied existujú uzlové body, vytvorené mimoriadne významnými objavmi, ktoré znamenajú epochu, otvárajú nové perspektívy, podnecujú k odhaľovaniu nových poznatkov, ukazujú cesty k novým výdobytkom. Sú to odrazištia, ktoré pomáhajú ľudstvu o kus dopredu v jeho večnom úsilí o poznávanie zákonov pohybu prírody a spoločnosti.

Vo vývine spoločenských vied všeobecne a politickej ekonómie zvlášť tvorí epochu XXII. sjazd Komunistickej strany Sovietskeho sväzu a nový Program KSSS, na sjazde prerokovaný a prijatý.

Pred viacej ako sto rokmi na základe dosiahnutého vysokého stupňa rozvoja kapitalizmu, predovšetkým v najvyspelejšej buržoáznej krajine — v Anglicku, odhalili a formulovali Marx a Engels podstatu a hlavné zákonitosti kapitalistického výrobného spôsobu. Ich vedecké poznatky vytvorili základy revolučného učenia, bojovej ideológie robotníckej triedy. O polstoročie neskoršie geniálny pokračovateľ v diele Marxa a Engelsa — Vladimír Iljič Lenin vyvodil revolučné závery z nového, imperialistického štádia kapitalizmu a rozpracoval na základe analýzy osobitostí nerovnomerného vývinu kapitalizmu v jeho poslednom štádiu ucelenú teóriu o možnosti víťazstva proletariátu v revolúcii v niekoľkých kapitalistických krajinách alebo dokonca v jednej kapitalistickej krajine. Leninova komunistickej strana, dôsledne verná a tvorivo rozvíjajúca učenie klasikov, dovedla robotnícku triedu Ruska k víťazstvu nad cárom, kapitalistami a statkármi a k vybudovaniu socializmu v Sovietskom sväze.

Komunistickej strane Sovietskeho sväzu na základe praxe socialistickej výstavby rozvinula podnety a geniálne predvídania Marxa a Engelsa, nadviazala na Leninove základné diela a rozpracovala vo svojich uzneseniach a v dielach svojich politických a vedeckých pracovníkov učenie o výstavbe socializmu.

Po druhej svetovej vojne, v čase, keď sa sformovala socialistická svetová sústava, vznikli spoločnou prácou na poradách predstaviteľov svetového komunistickeho hnutia v novembri 1957 a v novembri 1960 dokumenty, ktoré na základe zovšeobecnenia skúseností z budovania socializmu vo všetkých krajinách socialistickej svetovej sústavy formulovali všeobecne platné zákonitosti socialistickej výstavby, ktoré sa presadzujú cez mnohorakosť osobitných foriem s objektívnou nevyhnutnosťou v každej krajine, ktorá sa nachodí v období prechodu k socializmu.

Sovietsky sväz sa stal od svojho vzniku centrom, základňou komunistickeho hnutia vo svete, bojovým štítom spoločenského pokroku, mocnou zbraňou medzinárodnej robotníckej triedy. Červená armáda porazila fašizmus v druhej svetovej vojne, priniesla národnú slobodu, nezávislosť a ob-

258

P.v. 853/64
30. - Kes

novu štátnej zvrchovanosti celému radu porobených európskych krajín. Svojou bojovou pohotovosťou znemožnila kontrarevolučnú intervenciu imperialistov usilujúcich sa zvrátiť ľudovodemokratickú cestu k socializmu v týchto krajinách. Proletárska revolúcia, ktorá zvíťazila okrem v európskych krajinách aj v Číne a v ďalších štátoch, viedla k vzniku svetovej socialistickej sústavy, ktorá sa postupne stala hlavným, určujúcim faktorom svetového vývinu. Vedúcim článkom tejto sústavy ostal Sovietsky sväz. SSSR sa za 44 rokov od Októbrovej revolúcie premenil na krajinu, ktorá stojí na čelnom mieste vo svete nielen svojou socio-ekonomickou sústavou, ale aj pokiaľ ide o úroveň národného hospodárstva, o tempo hospodárskeho rozvoja a o vedecký a technický pokrok. Najvyspelejšia politická sústava je tu podložená vyspelou ekonomickou a materiálnou výrobnou základňou.

Dosiahnutý charakter výrobných síl a zrelosť výrobných vzťahov spolu s úrovňou spoločenskej nadstavby postavili v Sovietskom sväze na program dňa úlohu riešiť teoretické i praktické problémy rozvinutej výstavby komunizmu. Na dozreté podmienky odpovedal XXII. sjazd KSSS novým, v historickom poradí III. programom strany, ktorý rozvíja ďalej revolučnú teóriu Marxa, Engelsa a Lenina a „dáva jasnú odpoveď na všetky zásadné teoretické a praktické otázky boja za komunizmus, na najzávažnejšie otázky súčasného svetového vývoja“ (Chruščov).

Program KSSS a jeho prerokovanie na sjazde posunuli komunizmus ako druhú, vyššiu fázu komunistického výrobného spôsobu zo sféry vedeckého predvídania do sféry praktickej činnosti sovietskej spoločnosti. Program definuje komunizmus, zahrňujúc do definície všetky jeho podstatné stránky. „Komunizmus,“ hovorí sa v Programe KSSS, „je beztriedne spoločenské zriadenie s jednotným všeludovým vlastníctvom výrobných prostriedkov, úplnou spoločenskou rovnosťou všetkých členov spoločnosti, kde zároveň so všestranným rozvojom ľudí vyrastú i výrobné sily na základe neprestajne sa rozvíjajúcej vedy a techniky, kde spoločenské bohatstvo bude zo všetkých zdrojov plynúť plným prúdom a kde sa uskutoční veľká zásada „Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb“. Komunizmus je vysoko organizovaná spoločnosť slobodných a uvedomelých pracovníkov, v ktorej sa utvrdí spoločenská samospráva, práca v prospech spoločnosti sa stane pre všetkých prvou životnou potrebou, uvedomelou nutnosťou a každý bude uplatňovať svoje schopnosti tak, aby prinášal najväčší úžitok ľudu.“

Táto definícia vychádza zo základného znaku, odlišujúceho od seba jednotlivé spoločensko-ekonomické formácie — z charakteru vlastníctva výrobných prostriedkov, na tomto vlastníctve založenej štruktúry spoločnosti, a najmä z postavenia bezprostredných výrobcov vo výrobnom procese.

Definícia obsiahnutá v Programe KSSS charakterizuje všetky stránky výrobných vzťahov: vlastnícke, výrobné, bezprostredné vzťahy medzi výrobcami, vyjadrené vo vzťahoch výmeny činnosti ľudí v procese spoločenskej

výroby, a napokon vzťahy rozdeľovania, vyjadrené spôsobom účasti členov spoločnosti na rozdeľovaní vyrobených výrobkov. Touto charakteristikou definícia komunizmu určuje veľmi výrazne aj osobitosti vyššej fázy komunistickej sociálno-ekonomickej formácie, ktoré ju odlišujú od jej nižšej — socialistickej fázy.

Definícia pritom ukazuje na nevyhnutnú závislosť komunistických výrobných vzťahov od vysoko a všestranne rozvinutých výrobných síl, na kľúčový význam materiálno-technickej základne komunizmu pre pretváranie ekonomickej základne, pre uskutočnenie komunistického princípu rozdeľovania. Na ekonomickej základni vyrastá komunistická spoločenská organizácia so svojimi kvalitatívne celkom novými formami spoločenského vedomia, odrážajúceho komunistický spôsob výroby materiálnych statkov, pričom najdôležitejší je nový vzťah k práci, základná zmena miesta práce v konaní a myslení ľudí.

Definícia komunizmu zahrňuje charakter ekonomickej základne, materiálno-technickej základne a spoločenskej nadstavby a vytvára teoretické východisko pre rozpracovanie záväzných smerníc vývinu sovietskej spoločnosti na jej ceste ku komunizmu.

Z charakteru a historickej veľkosti cieľa, ktorý si pre najbližšie desaťročia sovietsky ľud stavia, možno vidieť i veľkú cestu, ktorú tento hrdinský ľud pod vedením svojej komunistickej strany prešiel, i vedúce postavenie, ktoré Sovietskemu sväzu a KSSS prislúcha medzi socialistickými krajinami, v medzinárodnom komunistickom hnutí a v najširšom zmysle na čele všetkých pokrokových síl vo svete.

Uznesenie XXII. sjazdu a Program KSSS sú skvelými dokumentmi marxisticko-leninského ponímania jednoty teórie a praxe: teórie vyrastajúcej z praxe, overovanej na praxi a určujúcej praktickú činnosť ľudí. Cesty budovania komunizmu, rozpracované v Programe KSSS, svedčia o takomto nedogmatickom, tvorivom, na hlbokom poznaní praxe spočívajúcom riešení najvýznamnejších teoretických otázok politickej ekonómie našej doby.

Medzi otázky prechodu ku komunizmu, o ktorých sa najviac diskutuje, patria otázky pozdvihovania skupinového vlastníctva na úroveň všeľudového vlastníctva, otázky prekonávania tovarovej výroby a otázky prechodu od rozdeľovania podľa práce k rozdeľovaniu podľa potreby. Pritom tieto otázky veľmi úzko spolu súvisia.

V teoretických úvahách a sčasti aj v praktickej hospodárskej politike sa uplatňovali tendencie hľadať cesty urýchlenia prechodu od socializmu ku komunizmu v takých zásahoch do výrobných vzťahov, ktoré nezodpovedajú dosiahnutej úrovni výrobných síl. Presadzovali sa predstavy o urýchlenej premene poľnohospodárskych výrobných družstiev na štátne podniky alebo na obrovské výrobné jednotky zlučujúce desiatky družstiev. Pritom sa ignorovali veľké rezervy, ktoré pre rozvoj poľnohospodárstva a pre premenu ideológie a psychológie pracujúceho roľníka v sebe obsahuje družstevná forma výroby. Tieto tendencie predstavujú snahu preskočiť nevyhnutnú etapu vo vývine spoločnosti na ceste ku komunizmu.

Je známe, ako nepriaznivo vplývali na vývin teórie i praxe Stalinove Ekonomické problémy socializmu v SSSR a ich dogmatický výklad. V čase, keď bolo naliehavo potrebné upevňovať kolchozy a v záujme rozvoja poľnohospodárstva a kolchozov široko podporovať trhovú výrobu, označoval Stalin rozširovanie obehu tovarov vôbec a trhovej výroby zvlášť za brzdu prechodu od socializmu ku komunizmu. Zdôrazňoval správnosť takého postupu, pri ktorom sa začne pozdvihovanie skupinového vlastníctva od obmedzovania trhovej výroby v kolchozoch, kde „značná časť tejto výroby (ide o kolchoznú výrobu — P. T.), prebytky kolchoznej výroby, prichádza na trh a zapojuje sa tak do systému obehu tovarov. A práve táto okolnosť bráni teraz pozdvihnutiu kolchozného vlastníctva na úroveň všeludového vlastníctva. Preto práve z tohto konca treba rozvinúť prácu, aby sa pozdvihlo kolchozné vlastníctvo na úroveň všeludového vlastníctva. Aby sme kolchozné vlastníctvo pozdvihli na úroveň všeludového vlastníctva, treba vylúčiť prebytky kolchoznej výroby zo systému obehu tovarov a zaradiť ich do systému výmeny výrobkov medzi štátnym priemyslom a kolchozmi. V tom je podstata vecí.“

Charakteristický je v tomto smere aj Stalinov odpor proti odpredaju mechanizačných prostriedkov kolchozom, odôvodňovaný popri praktických zreteľoch aj tým, že takéto opatrenie by oddialilo kolchozné vlastníctvo od všeludového vlastníctva, nevedlo by k priblíženiu sa ku komunizmu, ale naopak, ku vzdialeniu sa od neho.

Ku kategóriám politickej ekonómie socializmu je nevyhnutné pristupovať dialekticky. Treba plne rozvinúť a využiť výrobné vzťahy nižšej fázy komunistického výrobného spôsobu na podnecovanie rozvoja výrobných síl do takej miery, aby tento rozvoj viedol k prekonaniu socialistických výrobných vzťahov, k dozretiu podmienok pre ich nahradenie dokonalejšími, vyššími výrobnými vzťahmi komunizmu. Nemožno pristupovať k otázke prechodu od socializmu ku komunizmu obrátene, vec stavať na hlavu a začínať od zmien vo výrobných vzťahoch.

S požiadavkou širokého rozvinutia trhovej výroby poľnohospodárskych družstiev je sotva zlučiteľný názor, ktorý označuje za veľmi pokrokovú črtu poľnohospodárskej výroby vysoký podiel naturálnych platieb kolchozov — napríklad za práce STS. Prejavom ignorovania skutočného stavu v družstevnej výrobe v poľnohospodárstve boli aj teoretické názory a hospodársko-politická prax nedoceňujúca materiálne zainteresovanie družstevníkov na výsledkoch výroby.

Osobitnou kapitolou je sektársky a dogmatický vzťah k využívaniu materiálnych stimulov vo výrobe vôbec. V období, keď dosiahnutá úroveň výroby a uvedomelosti masy pracujúcich si vyžaduje spájať revolučné nadšenie s materiálnym zainteresovaním jednotlivcov na výsledkoch ich práce, nie je správne v odmeňovaní podľa práce vidieť predovšetkým jeho negatívnu stránku, „prvky buržoázneho práva“, a usilovať sa o neprimerané zvyšovanie podielu rozdeľovania bez závislosti od vykonanej práce. Rovnostárske rozdeľovanie zamerané na krytie len nevyhnutných životných

potrieb nemá nič spoločného ani s prvkami komunistického rozdeľovania podľa potrieb. Názory, jednostranne vyzdvihujúce len revolučné nadšenie pracovníkov, zanedbávajú nevyhnutnosť materiálneho stimulovania, zainteresovania pracovníkov na zvyšovaní ich kvalifikácie a na množstve a kvalite vykonanej práce, ignorujú dosiahnutý stupeň uspokojovania životných potrieb pracujúcich a úroveň ich politického uvedomenia.

XXII. sjazd KSSS a program, ktorý sjazd prijal, skončujú s neplodnými, od života odtrhnutými úvahami o cestách prechodu ku komunizmu a rovnako energicky sa vporadujú s nevedeckými a nerealistickými snahami „urýchliť“ prechod ku komunizmu násilnými zásahmi do sféry výrobných vzťahov, s tendenciami začať od zmien vo sfére obehu a rozdeľovania.

Program jednoznačne hovorí, že základom pre postupnú premenu socialistických spoločenských vzťahov na komunistické, predpokladom rozdeľovania podľa potrieb je vybudovanie materiálno-technickej základne komunizmu. „Za dve desaťročia sa v SSSR vytvorí materiálno-technická základňa komunizmu. To je hlavná ekonomická úloha, základ generálnej línie našej strany“ (Chruščov).

Vybudovanie materiálno-technickej základne komunizmu, ktorej obsah Program KSSS veľmi presne charakterizuje, má rozhodujúci význam pre dosiahnutie vysokej, komunizmu primeranej úrovne produktivity práce. Oblasť produktivity práce v histórii vždy bola i ostáva kritériom, ktoré rozhoduje o víťazstve nového spoločenského zriadenia nad starým zriadením, a v súčasnom období je kritériom, ktoré rozhoduje o úspechoch v rozvinutej výstavbe komunizmu. Lenin vo svojom koncepte Návrhu programu Komunistickej strany Ruska, ktorý sa stal základom pre vypracovanie programu, prijatého na VIII. sjazde KS(b)R roku 1919, napísal: „Zvýšenie produktivity práce tvorí jednu z hlavných úloh, lebo bez toho je nemožný definitívny prechod ku komunizmu.“ (Lenin, Spisy 29, str. 94.)

Program konkrétne formuluje úlohy v rozvoji jednotlivých odvetví národného hospodárstva. Splnenie týchto úloh bude znamenať dosiahnutie takej úrovne výrobných síl, ktorá zabezpečí Sovietskemu sväzu prvé miesto na svete vo výrobe na jedného obyvateľa, v produktivite práce a v technickej úrovni výroby, v najvyššej životnej úrovni ľudu a v súvislosti s tým umožní aj prerastanie socialistických výrobných vzťahov v komunistické, likvidovanie podstatných rozdielov medzi mestom a dedinou a potom i medzi duševnou a telesnou prácou. Splnenie úloh v rozvoji národného hospodárstva, vytýčených v Programe KSSS, zabezpečí definitívne víťazstvo Sovietskeho sväzu v súťaži s najvyspelejšími kapitalistickými krajinami a bude mať rozhodujúci vplyv na víťazstvo v hospodárskej súťaži medzi socializmom a kapitalizmom v svetovom meradle.

Pre Program KSSS je charakteristické, že pri určovaní ciest prechodu ku komunizmu vychádza z plného využitia obrovskej hnacej sily, ktorú pre rozvoj výrobných síl, pre budovanie materiálno-technickej základne komunizmu poskytujú zdokonaľujúce sa socialistické výrobné vzťahy.

V referáte N. S. Chruščov o Programe KSSS sa hovorí o triumfe leninských ideí v prestavbe poľnohospodárstva, v zapájanií miliónov pracovníkov na dedine do výstavby komunizmu. „Splnili sme prvú časť Leninovho plánu,“ hovorí súdruh Chruščov, „previedli sme roľníctvo na cestu kolchozov, vybuďovali sme širokú sieť sovchozov a kolchozov a sovchozy sme upevnili. Teraz máme pred sebou ďalší rozhodujúci krok vpred: zabezpečiť rozkvet všetkých kolchozov a sovchozov, pozdvihnúť ich výrobu na úroveň hodnú komunizmu.“

Cesty k prekonaniu kolchoznej skupinovej formy vlastníctva vedú cez upevňovanie a rozvíjanie kolchozov — popri sovchozoch — cez dodávky komplexného strojového vybavenia kolchozom, cez rast ich trhovej výroby, cez využitie kolchozov ako školy komunizmu pre sovietske roľníctvo. Sjazd výslovne zamietol názory, že by kolchozná forma bola už prežitá a že by nezodpovedala súčasnej úrovni rozvoja výrobných síl, a naopak, vyzdvihol tézu, že rozvíjaním výroby a zdokonaľovaním spoločenských vzťahov v kolchozoch a sovchozoch sa vytvoria podmienky pre prechod poľnohospodárstva na komunistické formy výroby a rozdeľovania.

V súvislosti s nesmiernym rastom rozsahu výroby a investičnej výstavby, so závratne rýchlym pokrokom vedy a techniky zvyšuje sa význam zdokonaľovania plánovania a riadenia národného hospodárstva. Vystupuje v znásobenej miere do popredia zákon hospodárskej výstavby: dosahovať najvyššie výsledky s najmenšími nákladmi v prospech spoločnosti. To si nevyhnutne vyžaduje ešte oveľa lepšie ako dosiaľ využívať zákon hodnoty a kategórie tovarovej výroby. Program stavia požiadavku zdokonaľovať cenovú sústavu, dosiahnuť to, aby ceny v stále väčšej miere vyjadrovali spoločensky nutnú spotrebu práce, aby zabezpečovali úhradu výrobných i obehových nákladov a určitý zisk pre každý normálne prosperujúci podnik. Sjazd zdôraznil rastúci význam zisku a rentability, potrebu lepšie využívať a zdokonaľovať finančné a úverové páky a kontrolu rublom. „Tieto ekonomické nástroje majú u nás socialistický obsah a slúžia výstavbe komunizmu. Až bude komunizmus vytvorený, zastarajú a nahradia ich dokonalejšie ekonomické kategórie priamej evidencie a rozdeľovania spoločenskej práce“ (Chruščov).

Cesty k prekonaniu tovarovej výroby a s ňou spojeného pôsobenia zákona hodnoty nevedú cez administratívne zásahy obmedzujúce a škrtiace trhovú výrobu, ale naopak, cez jej plné rozvinutie. Nevedú cez popieranie tovarového charakteru veľkej časti výrobkov, ale cez využívanie kategórií tovarovej výroby na zabezpečovanie maximálneho rozvoja výroby pri najnižších nákladoch. Využitím týchto ekonomických nástrojov sa dosiahne taká vysoká úroveň výroby, ktorá zabezpečí hojnosť výrobkov, prechod na jednotnú celospoločenskú formu vlastníctva, odstránenie podstatných rozdielov medzi rozličnými druhmi práce a vo svojom dôsledku prechod od nepriameho merania vynaloženej práce prostredníctvom hodnoty a jej foriem k priamemu a bezprostrednému meraniu množstvom času, počtom odpracovaných hodín.

V procese rozvinutej výstavby komunizmu najdôležitejšou súčasťou komunistickej výstavby je výchova ľudí v duchu komunizmu, pričom jej hlavným článkom je výchova prácou, rozvíjanie komunistického vzťahu k práci. S rastom životnej a zvlášť kultúrnej úrovne ľudí, s upevňovaním komunistického svetového názoru a zásad komunistickej morálky stáva sa práca postupne životnou potrebou človeka. Predpokladom, pravda, je dosiahnutie takej výdatnosti výrobných podmienok, ktoré umožňujú nastolenie Marxom predvídanej „ríše slobody“. „Ríša slobody sa začína v skutočnosti až tam, kde sa prestáva pracovať pod tlakom núdze a vonkajšej účelnosti.“ (Kapitál III, časť 2, str. 373.)

V súvislosti s tým a na základe hojnosti výrobkov zvyšuje sa podiel komunistického rozdeľovania podľa potrieb, podiel spoločenských spotrebných fondov na uspokojovaní osobných potrieb pracujúcich. Avšak do tých čias, kým sa nedosiahne komunistickému princípu rozdeľovania primeraná úroveň výroby a vzťah k práci, ostáva základným zdrojom uspokojovania hmotných a kultúrnych potrieb ľudu práve odmeňovanie podľa práce. V Programe KSSS sa hovorí, že od roku 1980 budú — pri ich postupnom sústavnom raste — spoločenské fondy spotreby robiť asi polovicu celkovej výšky reálnych príjmov obyvateľstva. Pritom, pravda, morálne stimuly pre zvyšovanie úrovne práce a spoločenskej výroby hrajú veľkú úlohu a ich význam a váha budú stále vzrastať.

Sjazd výslovne zdôraznil, že dokiaľ je spoločnosť v socialistickom štádiu, nie je možné obísť sa bez rozdeľovania podľa práce. „Prechod ku komunistickému rozdeľovaniu bude dovŕšený, až sa zásada rozdeľovania podľa práce vyčerpá až do konca“ — (Program KSSS). Toto je veľmi výstižná dialektická formulácia. Avšak než sa táto zásada „vyčerpá až do konca“, nebude sa jej pôsobenie umele obmedzovať, ale naopak, čo najplnšie sa využije, a to tak zdokonaľovaním mzdovej sústavy, ako aj účinnejšou hmotnou zainteresovanosťou kolchozných výrobcov, a ďalej, tak cez materiálne stimuly individuálne, ako aj kolektívne.

Maximálne využívanie socialistického princípu rozdeľovania podľa práce napomáha vytvoriť podmienky pre prekonanie tohto princípu, pre postupný prechod na rozdeľovanie podľa komunistického princípu. To je spoločný osud všetkých osobitných kategórií a zákonov nižšej fázy komunistického výrobného spôsobu, ktoré sa vlastným pohybom, vývinom „vyčerpajú až do konca“, prekonajú, povedú k odstráneniu podmienok pre ich existenciu a k vytvoreniu podmienok pre nové vzťahy, pre kategórie a zákony vyššej fázy komunistického výrobného spôsobu.

Program KSSS, ktorý je skvelým výrazom teoretickej práce Komunistickej strany Sovietskeho sväzu, svedčí o tom, že smelý rozlet vedeckého teoretického myslenia vyrastá na pôde reality, na dôkladnom a všestrannom poznaní zvláštností ustavične sa vyvíjajúcej skutočnosti. Program KSSS je triumfom víťazstva živého, tvorivého a večne mladého marxizmu-leninizmu nad skostnateným a neživým dogmatizmom. Program KSSS prijatý na XXII. sjazde strany N. S. Chruščov právom označil za „filozo-

fický, ekonomický a politický základ výstavby komunizmu v Sovietskom sväze“. Tento smelý Komunistický manifest druhej polovice dvadsiateho storočia predstavuje skvelé zvládnutie celkom nových historických javov vo vývine ľudskej spoločnosti. Program nadväzuje na nesmrteľné dielo klasikov a rieši bohatstvo problémov, ktoré ako kvalitatívne celkom nové priniesla so sebou rozvinutá výstavba komunizmu v SSSR, nová etapa vo vývine sformovanej socialistickej svetovej sústavy a vznik krajín národnej demokracie, týchto plodov rozpadu koloniálnej sústavy imperializmu. Program odhaľuje aj nové črty vo vývine súčasného kapitalizmu a ukazuje dialektiku vývinu jeho štátnomonopolistického štádia.

Ide o závery vrcholne dôležité, a to tak pre ľud Sovietskeho sväzu a ostatných socialistických krajín, ako aj pre mladé nezávislé štáty, ktoré stoja pred dejinným rozhodnutím medzi kapitalistickou alebo nekapitalistickou cestou svojho ďalšieho vývinu. Tieto závery majú základný význam pre určenie stratégie aj taktiky boja komunistických strán a celej robotníckej triedy aj vo vyspelých kapitalistických štátoch.

Medzinárodný význam Programu KSSS treba však vidieť predovšetkým v tom, že po prvý raz ukazuje svetu, čo je komunizmus, a v reči konkrétnych, kvalitatívne a kvantitatívne vymedzených a časove určených úloh ukazuje, ako sa komunizmus buduje. Takýto dokument ovplyvňuje vývin vo svete už dnes a jeho vplyv nevyhnutne bude rásť so vzrastom príťažlivosti jeho revolučných myšlienok medzi pracujúcimi na všetkých kontinentoch a vo všetkých krajinách.

Duch Programu KSSS vyjadruje výrazne a jednoznačne spôsob myslenia a práce strany v období po XX. sjazde a jej prístup k všetkým veľkým problémom našej epochy. Zo sjazdového rokovania je zrejmé, že XX. sjazd roku 1956 a idey, ktoré uviedol do života, vytvorili podmienky nevyhnutné pre vypracovanie takého dokumentu, akým je Program KSSS. Veľmi pravdivá a výstižná je myšlienka, ktorú predniesli viacerí účastníci sjazdovej diskusie, že pre vytvorenie Programu KSSS určujúceho úlohy pre celé historické obdobie, nebolo podmienok v období kultu osobnosti.

A práve nezmieriteľnosť tvorivého marxizmu-leninizmu s dogmatizmom, nezmieriteľnosť leninských noriem stranického a verejného života s kultom osobnosti vysvetľuje, prečo sovietski komunisti diskusiu o III. programe, o úlohách v budúcich rokoch spájali s tvrdým a dôsledným bojom proti frakčnej skupine v strane. Na to, aby sa zabezpečilo pokračovanie vo víťaznej línii XX. sjazdu KSSS, ktorá sa tak vynikajúco osvedčila, bolo nevyhnutne treba zásadove a dôsledne ideove vyporiadať sa s tými, čo boli v prvom rade zodpovední za nedostatky a chyby obdobia kultu osobnosti. XXII. sjazd KSSS znova ukázal, že Leninova strana, ktorú celé medzinárodné komunistické hnutie uznáva za svoj čelný oddiel, môže úspešne plniť svoje úlohy preto, že ani na okamih neprestáva bojovať proti revizionizmu i dogmatizmu.

Rokovanie XXII. sjazdu KSSS demonštrovalo „búrlivý postup procesu narastania a upevňovania životných síl svetovej socialistickej sústavy“,

ktorý N. S. Chruščov vo svojom referáte označil za hlavnú zákonitosť našej doby. Na sjazde sa znova ukázala pevnosť celej svetovej socialistickej sústavy, ustavičné zblížovanie socialistickej krajín, ich politický a hospodársky rozvoj. Medzinárodná socialistickej delba práce, špecializácia a kooperácia výroby a koordinácia národohospodárskych plánov — využitie veľkých predností socialistickej svetovej sústavy — vedú k tomu, že sa rozvíja ekonomika všetkých socialistickej krajín dovedna i každej socialistickej krajiny osobitne, a tak sa zabezpečuje skoré dosiahnutie prevahy svetovej socialistickej sústavy nad sústavou kapitalistickou v absolútnom objeme výroby. A práve keď vychádzame z rozhodujúceho významu jednoty svetovej socialistickej sústavy pre boj medzi silami socializmu a kapitalizmu na svete, je zvlášť odsúdeniahodný postup vodcov albánskych komunistov, ktorí sa nedokázali vypoariadať s chybnou stránkou a štátnopolitickou praxou z čias kultu osobnosti, zabrdli navyše do bahna nacionalizmu a postavili sa proti jednote svetového komunistického hnutia.

V mene komunistov a všetkého ľudu Československej socialistickej republiky vyhlásil vo svojom pozdravnom prejave na XXII. sjazde KSSS súdruh Antonín Novotný, že predložený Program KSSS „považujeme i za svoj a že vychádzajúc zo skutočnosti našej krajiny a našej strany budeme podľa neho dôsledne pracovať, lebo ukazuje základné črty aj našej vlastnej budúcnosti. Posilnil v nás istotu a odhodlanie urobiť všetko, aby i v Československu už dnešné pokolenie žilo v komunizme.“

PAVOL TURČAN

K EKONOMICKÝM PROBLÉMOM PROGRAMU KSSS

Československá akadémia vied, Ekonomický ústav SAV a Katedra politickej ekonómie Vysokej školy economickej v Bratislave usporiadali v októbri 1961 dve besedy ekonómov, účelom ktorých bolo prediskutovať bohatstvo nových tvorivých záverov a podnetov z oblasti politickej ekonómie, ktoré priniesol Návrh programu KSSS. Na besedách odznelo 11 úvodných referátov na tieto témy:

Všeobecná kríza kapitalizmu (P. Rapoš)

Štátnomonopolistický kapitalizmus (J. Iša)

Likvidácia koloniálnej sústavy a formovanie štátov národnej demokracie (P. Turčan)

Boj proti súčasnej buržoáznej ideológii antikomunizmu (Š. Heretik)

Prechodné obdobie od kapitalizmu k socializmu (Z. Hába)

Prechod od socializmu ku komunizmu (V. Pavlenda)

Socialistická svetová sústava (J. Košnár)

Vývin spoločenských vzťahov na dedine v období rozvinutej výstavby komunizmu (J. Tomčáni)

Otázky riadenia národného hospodárstva (A. Lantay)

Otázky tovarovej výroby (J. Příklad)

Problémy životnej úrovne (O. Novotný)

Išlo zatiaľ iba o prvú výmenu názorov na teoretické problémy politickej ekonómie, ktoré nastolil Program KSSS. Nebolo však doteraz možné hlbšie rozpracovať tieto otázky; sú to námety pre teoretickú prácu na mnohé roky. Napriek tomu považujeme za užitočné uviesť hlavné tézy niektorých referátov doplnené podľa materiálov XXII. sjazdu KSSS a upozorniť tak čitateľov na nové myšlienky obsiahnuté v Programe KSSS.

Redakcia Ekonomického časopisu

PROGRAM KSSS A NIEKTORÉ PROBLÉMY PRECHODU K SOCIALIZMU

ZDENĚK HÁBA

Program KSSS, zovšeobecňujúc nové fakty a skutočnosti svetového hospodárskeho a politického vývinu, vrhá nové svetlo aj na problémy prechodu k socializmu. Teoretická analýza vzájomného pomeru síl medzi socializmom a kapitalizmom vo svetovom meradle a ich zákonitého vývoja, obsiahnutá v Programe KSSS, umožňuje, resp. potvrdzuje celý rad nových záverov, o všeobecnej platnosti ktorých nebola doteraz vždy jednotná mienka. Skutočnosť, že svetový kapitalizmus vstúpil do tretej etapy svojej všeobecnej krízy a socialistická sústava sa stala rozhodujúcou silou, určujúcou hlavné smery svetového vývoja, podstatným spôsobom ovplyvňuje možnosti, formy i tempo prechodu k socializmu tak v krajinách kapitalisticky rozvinutých, ako aj v tých, kde kapitalizmus je ešte len v začiatkoch svojho vývinu.

V Programe KSSS sa rozoberajú najmä tri veľké skupiny problémov:

1. vznik a úspešný rozvoj svetovej socialistickej sústavy ako *praktický* dôkaz správnosti marxistického učenia o nevyhnutnosti proletárskej revolúcie a prechodu k socializmu;

2. nové podmienky pre boj robotníckej triedy v kapitalistických krajinách za sociálne oslobodenie, ktoré vznikli v dôsledku trvalého presunu síl v prospech socializmu vo svetovom meradle;

3. nové možnosti prechodu k socializmu v tých krajinách, ktoré ešte nedosiahli vývojové štádium kapitalizmu alebo sú v jeho počiatkoch.

Pre prvú skupinu problémov potvrdzuje Program KSSS najmä tieto skutočnosti:

a) Vytvorenie, stály rozvoj a upevňovanie socialistickej svetovej sústavy je dôkazom, že popri sovietskej forme diktatúry proletariátu, preverenej skúsenosťami SSSR, *sú možné aj iné formy diktatúry proletariátu, ktoré tak isto vedú k socializmu*. Svedčia o tom skúsenosti ľudovodemokratických štátov. Osobitný význam majú skúsenosti pokojného prechodu od demokratickej etapy revolúcie k revolúcii socialistickej ako aj skúsenosti z využívania parlamentu a systému niekoľkých politických strán pre výstavbu socializmu.

b) Socialistická svetová sústava je dôkazom aj toho, že *prechod k socializmu je nevyhnutný a výhodný pre všetky krajiny bez ohľadu na ich hospodársku vyspelosť, rozlohu, hustotu obyvateľstva atď.* Je známe, že obľúbeným argumentom buržoáznych ideológov, ktorým chceli „vysvetliť“ veľké úspechy socializmu v SSSR, bolo tvrdenie, že socializmus je vhodné zriadenie len pre hospodársky zaostalé krajiny; pre vyspelé priemyselné

štáty by vraj bol krokom späť. Skutočnosť je však taká, že vo svetovej socialistickej sústave úspešne budujú socializmus alebo ho už vybudovali nielen krajiny, ktoré boli predtým hospodársky málo vyvinuté, ale aj krajiny strednej vyspelosti a krajiny vysoko priemyselne vyvinuté, akými boli už za kapitalizmu územia dnešnej NDR alebo ČSSR. Pre všetky tieto krajiny, bez ohľadu na ich predchádzajúcu hospodársku úroveň, znamená likvidácia kapitalizmu zásadný obrat v ich hospodárskom a spoločenskom vývine, znamená nový, mohutný rozvoj výroby a s ním súvisiaci trvalý vzostup blahobytu všetkých pracujúcich.

Súčasne sa znovu dokazuje lživosť tvrdenia pravicových socialistov, podľa ktorého aj diktatúra proletariátu bola následkom celkovej hospodárskej a kultúrnej zaostalosti cárskeho Ruska, a preto vraj vo vyspelejších krajinách nie je nevyhnutnou podmienkou budovanie socialistickej spoločnosti. No výstavba socializmu v rôzne vyvinutých krajinách svetovej socialistickej sústavy sa vždy uskutočňovala pomocou diktatúry proletariátu, aj keď jej formy neboli všade rovnaké.

c) Hospodárska i vojensko-politická sila svetovej socialistickej sústavy je dnes taká veľká, že znemožňuje, aby imperialisti v niektorej krajine, ktorá buduje socializmus, intervenciou zvonka zvrátili vývoj k socializmu. Vzájomná hospodárska pomoc krajín svetovej socialistickej sústavy umožňuje urýchliť budovanie socializmu, najmä jeho materiálnovýrobnej základne v krajinách predtým hospodársky menej vyvinutých. V dôsledku všetkých týchto okolností *môže byť prechodné obdobie k socializmu v štátoch, ktoré pristúpia k budovaniu socializmu, relatívne kratšie a môže prebiehať plynulejšie*, ako to bolo doteraz.

Pre druhú skupinu problémov, t. j. pre skúmanie nových možností revolučného boja robotníckej triedy za socializmus v súčasnej situácii zdôrazňuje Program KSSS najmä tieto okolnosti:

a) Zosilnenie robotníckeho hnutia v celosvetovom meradle a jeho odklon doľava spôsobujú, že v niektorých krajinách *si môže robotnícka trieda ešte pred zvrhnutím kapitalizmu vynútiť také opatrenia, ktoré presahujú rámec obvyklých reforiem* a môžu sa stať východiskom pre boj robotníckej triedy za socialistické premeny. Ide najmä o demokratické opatrenia, zamerané protiimperialisticky a protimonopolisticky, ktoré síce samy osebe ešte nemajú socialistický charakter, ale umožňujú zjednotiť okolo robotníckej triedy široké masy pracujúcich a získať proletariátu spojencov pre budúci revolučný boj. Tieto opatrenia súčasne môžu znamenať aj určité zlepšenie životných podmienok pracujúcich, a tým posilnenie ich dôvery v proletariát a jeho revolučné akcie.

b) Robotnícka trieda v celom rade krajín má možnosť využiť uvedené podmienky na vytvorenie takej situácie, v ktorej by sa *socialistická revolúcia uskutočnila pokojnou cestou* alebo by buržoázia dokonca pristúpila na odpredanie základných výrobných prostriedkov, ako to svojho času predvídal Marx. Pokojná cesta revolúcie by bola pre proletariát nepochybne výhodnejšia. Zo skutočností, že sa zatiaľ všetky proletárske revolúcie

uskutočnili vo vojne alebo bezprostredne po nej, nemožno vyvodzovať, že by proletariát dával prednosť ozbrojenému násiliu za každých okolností. Veď pokojný vývin revolúcie dáva proletariátu do rúk nepoškodené výrobné prostriedky, fungujúce hospodárstvo, ušetrí ľud od vojnových útrap. Robotnícka trieda je však nútená použiť ozbrojené násilie, keď buržoázia kladie ozbrojený odpor. Nové podmienky môžu priviesť buržoáziu v niektorých krajinách k presvedčeniu, že by bol ozbrojený odpor márný: vtedy sa môže socialistickej revolúcia rozvíjať pokojnou cestou.

Možnosť pokojnej cesty revolúcie neznamená, že by sa robotnícka trieda nemala pripravovať na ozbrojené povstanie; vojnový alebo pokojný charakter revolúcie závisí totiž predovšetkým od postoja buržoázie. Tento postoj bude opäť podstatne ovplyvnený subjektívnymi vyhlídkami buržoázie na odrazenie revolúcie, ktoré budú tým menšie, čím úplnejšia bude vojenská príprava proletariátu.

Pokojná cesta revolúcie neznamená nepoužiť násilie, ale je iba inou formou násilia, a to takou, pri ktorej vnútri proletariát buržoázii svoju vôľu bez použitia zbraní.

Vzhľadom na zložitosť medzinárodnej situácie a možnosť rýchlych zmien musí byť robotnícka trieda pripravená použiť všetky formy násilia, všetky formy boja proti buržoázii a strieďať ich podľa potrieb úspešného rozvoja revolúcie.

c) Popri skutočnosti, že diktatúra proletariátu ako záväzná a všeobecná podmienka prechodu k socializmu za rôznych historických podmienok nadobúda rôzne formy, získava stále väčší význam aj tá skutočnosť, že v dôsledku rôznorodosti jednotlivých krajín, osobitostí ich historického vývinu a súčasnej vnútornej i medzinárodnej situácie vzniknú aj rozmanité prechodné formy politickej organizácie spoločnosti, ktoré *predhádzajú nastoleniu diktatúry proletariátu*. Týka sa to predovšetkým krajín, kde sú podmienky pokojného vývinu socialistickej revolúcie alebo kde má proletariát možnosť ich postupne vytvárať. Boj robotníckej triedy proti imperialistickým, protiľudovým silám, získavanie stále väčšieho okruhu spojencov z radov roľníkov, drobnej, prípadne i strednej mestskej buržoázie v boji proti monopolom, za mier a demokraciu, v niektorých krajinách spojenectvo na nacionálnom základe (zamerané proti cudzím imperialistom), získavanie nových a odpadávanie starých spojencov v jednotlivých etapách boja za nastolenie diktatúry proletariátu — to všetko nevyhnutne povedie k rôznym formám politickej moci, ktorá ešte nebude diktatúrou proletariátu, ale súčasne už nebude nerozdielnou vládou domácej, či cudzej buržoázie. V týchto prípadoch pôjde o prechodné formy politickej moci, ktoré nebudú mať dlhé trvanie — skôr alebo neskôr sa boj o moc rozhodne alebo v prospech buržoázie, alebo v prospech proletariátu.

d) Sila svetovej socialistickej sústavy umožňuje *úspešné budovanie socializmu aj v pomerne malých krajinách, teritoriálne oddelených od socializtických štátov*. Až donedávna veľmi ťažko mohla uskutočniť socialistickú revolúciu niektorá malá krajina, obkľúčená kapitalistickými

štátmi, od ktorých je hospodársky závislá a ktorými je ľahko zraniteľná. Rozvoj hospodárstva krajín socializmu dnes už dovoľuje poskytovať hospodársku pomoc takýmto krajinám v takom meradle, ktoré umožní ich nezávislosť od kapitalistických štátov, a vojensko-politická prevaha tábora socializmu opäť zabraňuje vojenskej intervencii. Nevyhnutnou podmienkou úspechu budovania socializmu je však úzka spätosť so socialistickým svetom. To sa týka všetkých krajín budujúcich socializmus. Akékoľvek snahy po izolovaní sa od svetovej socialistickej sústavy, nech už sú motivované akokoľvek, nevyhnutne vedú k strate socialistických perspektív, k postupnému odbúraniu už dosiahnutých prípadných socialistických vymožeností ľudu a nakoniec k návratu vlády buržoázie.

Tretia skupina problémov sa týka možnosti prechodu k socializmu v krajinách, kde sa kapitalizmus ešte nerozvinul. Možnosť nekapitalistického vývoja takýchto krajín bola teoreticky odôvodnená Leninom a je prevarená praxou napríklad v stredoázijských republikách SSSR, v mnohých oblastiach ČLR, v Mongolskej ľudovej republike a inde. Rozpad koloniálnej sústavy imperializmu spôsobil, že možnosť nekapitalistického vývinu teraz stojí pred celým radom bývalých koloniálnych štátov, v ktorých sú prvky kapitalizmu nepočetné a kde majú výraznú prevahu nekapitalistické formy hospodárenia.

Národnooslobodzovací boj za zvrhnutie nadvlády imperialistov zjednotil všetky pokrokové sily utláčaných národov, z ktorých mnohé dosiahli politickú nezávislosť a štátnu zvrchovanosť. Tieto novovzniknuté štáty sa politicky dištancujú od imperialistických štátov, snažia sa uskutočňovať samostatnú politiku aktívnej neutrality, založenú na spoločnej snahe po zachovaní mieru, na boji proti imperializmu, za odstránenie zvyškov kolonializmu, na vzájomnej pomoci a rešpektovaní národnej nezávislosti. Hospodársky sú však tieto krajiny ešte v mnohých ohľadoch závislé od imperialistických štátov, ktoré sa v nich snažia presadzovať svoje koristnícke záujmy a udržať si hospodársku nadvládu.

Existencia hospodárskej i politickej silnej a príťažlivej svetovej socialistickej sústavy na jednej strane a zjednotenie všetkých pokrokových, demokratických síl v jednotnom protiiperialistickom fronte v boji za vydobytie a udržanie národnej nezávislosti na druhej strane vytvárajú možnosti pre úspešný vývin takýchto krajín po nekapitalistickej ceste. Vzniká tu mnoho celkom nových problémov prechodu k socializmu bez kapitalistického štádia vývinu spoločnosti v danej krajine a celkom nové poňatie prechodného obdobia. V tejto oblasti stojí pred marxistickými teoretikmi veľa dôležitých a aktuálnych úloh.

Program KSSS obsahuje (okrem uvedených) ešte mnohé iné vecné i metodické príspevky k teórii prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu, ktoré sa týkajú napr. bohatosti politických foriem organizácie spoločnosti bezprostredne pred nástupom i po nástupe cesty k socializmu, otázok tzv. „vývozu“ revolúcie a kontrarevolúcie, rastúceho vplyvu vonkajších okolností pri výstavbe socializmu vnútri krajiny, tzv. teórie transfor-

mácie kapitalizmu atď. Štúdium a rozpracovanie jeho záverov, ktoré podstatne obohatili teóriu prechodu k socializmu, musí byť preto v budúcnosti východiskom každej práce z tohto tematického okruhu politickej ekonómie.

VÝVOJ SPOLOČENSKÝCH VZŤAHOV NA DEDINE

JÁN TOMČANI

Bezprostrednou praktickou úlohou sovietskeho ľudu sa stalo vybudovanie komunizmu, beztriedneho spoločenského zriadenia s jednotným všeľudovým vlastníctvom výrobných prostriedkov. Vzhľadom na to venuje Program KSSS veľa miesta otázkam postupného zblížovania dvoch foriem socialistického vlastníctva, ktoré neskoršie splynú v jednotné komunistické vlastníctvo.

Premena kolchozného vlastníctva na komunistické sa nemôže uskutočniť iba subjektívnym organizačným zásahom, ale len na podklade prudkého rozvoja materiálnovýrobnej základne celého národného hospodárstva. v to počítajúc aj samo poľnohospodárstvo. Predpokladá sa, že pre vybudovanie komunistickej spoločnosti je potrebné rozvinúť materiálnovýrobnú základňu poľnohospodárstva tak, aby sa produktivita práce v poľnohospodárstve zvýšila oproti terajšiemu stavu 5—6 krát. Tento stav sa má dosiahnuť do roku 1980.

Kolchozné zriadenie zostane počas celého obdobia komunistickej výstavby. Nie je nijako potrebné previesť medzitým kolchozy na sovchoznú formu ani vytvárať osobitný typ jednotného socialistického poľnohospodárskeho podniku. Kolchozná forma môže zabezpečiť počas obdobia komunistickej výstavby také základné funkcie sústavy výrobných vzťahov, ako rozvoj súčasných výrobných síl, uplatnenie novej techniky, racionálne využitie pracovných zdrojov, správne riešenie protikladu medzi individuálnymi, kolektívnymi a spoločenskými záujmami a rast dôchodkov pracujúcich (družstevníkov) v súlade s rastom produktivity práce. Kolchoz navyše „umožňuje svojou organizáciou a demokratickými zásadami, aby výrobu riadili kolchozné masy, rozvíja ich tvorivú iniciatívu a vychováva kolchozníkov v duchu komunizmu. Kolchoz je školou komunizmu pre roľníkov.“*

Aj v období výstavby komunizmu bude mať rozhodujúci politický a sociálno-hospodársky význam ďalšie upevnenie zväzku robotníckej triedy a kolchozného roľníctva.

Zásadné uznanie pokrokovosti kolchoznej formy výrobných vzťahov v období výstavby komunizmu neznamená však, že sa kolchozné zriadenie

* Tento citát i všetky ďalšie sú uvedené z Programu KSSS.

v tomto období nebude postupne meniť. Zmeny kolchoznej sústavy vyvolá jednak rastúca miera zospoločenšenia výrobných síl kolchozného sektora a jednak nutnosť využívať spätný aktívny vplyv výrobných vzťahov na rozvoj výrobných síl. Najdôležitejšie cesty zdokonaľovania skupinového vlastníctva sú naznačené priamo v Programe KSSS. Ide jednak o ďalšie zlepšovanie hospodárskeho spojenia kolchozov so štátnym sektorom a s inými kolchozmi, teda o zdokonalenie vzťahov kolchozu navonok, jednak o zdokonalenie vnútrokolchozných vzťahov.

V oblasti vzťahov kolchozu navonok pôjde predovšetkým o *dôslednejšie uplatnenie zásady rovnakej odmeny za rovnakú prácu* v meradle celej kolchoznej sústavy a medzi obidvoma sektormi národného hospodárstva. „Kolchozníci budú za prácu odmeňovaní tak isto ako pracujúci vo všetkých podnikoch, budú mať všetky druhy sociálneho zabezpečenia.“ Socialistické výrobné vzťahy znamenajú rovnaké právo na prácu a právo na rovnakú odmenu za rovnakú prácu pre každého pracovníka. Súčasný stav kolchoznej ekonomiky a jej spojenie so štátnym sektorom neumožňuje však rozdeľovať národný dôchodok tak, aby pracujúci v každom kolchoze dostali rovnakú odmenu za rovnakú prácu. Kolchozy v rozdielnych pásmach, ale aj vnútri tých istých pásiem nedosahujú spravidla rovnakú odmenu na trudodeň. Odmeny v časti kolchozov sú pritom nad úrovňou miezd pracujúcich v štátnom sektore, v časti kolchozov pod ich úrovňou; v priemere sú o niečo nižšie ako mzdy. Príčiny doterajších rozdielov v úrovni odmien za rovnakú prácu treba hľadať najmä v zaostávaní kolchozov v produktivite práce za štátnym sektorom, v nedostatkoch v riadení kolchozného hospodárstva a v nerovnakých prírodných, hospodárskych a kádrových predpokladoch jednotlivých kolchozov. Prvá príčina vedie k zaostávaniu výšky priemerných odmien v kolchoznom sektore za úrovňou miezd, ostatné príčiny vedú k vzniku diferenciálnej renty a tzv. mimoriadnych (dodatočných) dôchodkov v kolchozoch s lepšími predpokladmi, resp. k zaostávaniu časti kolchozov za priemerom. Diferenciálna renta, mimoriadne dôchodky a zaostávanie časti kolchozov nemusia však doviest až k narušovaniu zásad rovnakej odmeny za rovnakú prácu, aj keď tieto javy sú ináč výrazom a prirodzeným následkom skupinového vlastníctva. Požiadavku rozvíjať ďalej kolchozné zriadenie nemožno predsa vysvetľovať tak, že ide o širšie a výraznejšie uplatňovanie trhovej automatiky medzi kolchozmi a štátom, ale naopak, ide o zvýraznenie socialistického charakteru kolchoznej sústavy.

Nerovnaká odmena za rovnakú prácu v meradle kolchoznej sústavy je jednou z vážnych prekážok rýchleho rozvoja poľnohospodárskej výroby a prejavuje sa prakticky v existencii zaostávajúcich kolchozov. V tejto zaostávajúcej časti kolchozného sektora sa neracionálne využíva spoločenská práca, a tým je ohrozená aj plánovitosť reprodukcie v poľnohospodárstve. Hlbšie uplatnenie zásady rovnakej odmeny nevychádza teda z nejakej snahy po „spravodlivej“ odmene, ale je nevyhnutné z hľadiska súladu výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl.

Akými opatreniami sa bude urovnávať cesta zásade rovnakej odmeny za rovnakú prácu v kolchoznom meradle? „Organizátorské a hospodársko-politické opatrenia strany budú smerovať k tomu, aby sa v najbližších rokoch prekonalo zaostávanie hospodársky slabých kolchozov. Rozhodujúci význam pri riadení hospodárstva má výber a výchova i rozmiestovanie kádrov, ktoré bezprostredne riadia podniky a kolchozy. Strana vytyčuje úlohu ustavične upevňovať a vychovávať kolchozné kádre.“ Totižto v nemalej miere čisto subjektívne príčiny spôsobujú zaostávanie časti kolchozov. Skvalitňovanie vedúcich pracovníkov v kolchozoch bude mať teda pri prekonávaní tohto zaostávania rozhodujúci význam.

Príčiny zaostávania časti kolchozov a vôbec nerovnomernosti v stave a vývoji ekonomiky jednotlivých kolchozov nie sú, pravda, len čisto subjektívne, nezávisia len od snaživosti a dobrej vôle vedúcich pracovníkov kolchozov a pracovníkov poľnohospodárskej správy. Rad príčin nerovnomernosti je aj objektívnej povahy. Medzi ne patrí najmä rozdielna úrodnosť a poloha pôdy, rôzna veľkosť podniku, rozdielne vybavenie výrobnými prostriedkami i rozličné kvality a rozdielny počet pracovných síl v jednotlivých kolchozoch. Ako nepriaznivý faktor pôsobia tu aj škodlivé účinky náhodných vplyvov prírody. Program KSSS v tejto súvislosti zdôrazňuje, že je „veľmi dôležité vytvárať stále vyrovnanejšie hospodárske predpoklady pre zvyšovanie dôchodkov v kolchozoch, ktoré majú rozdielne prírodné a ekonomické podmienky v rôznych pásmach i vnútri týchto pásiem“. Rôznosť podmienok poľnohospodárskych podnikov nemôže v socializme viesť k prehĺbovaniu rozdielov medzi podnikmi ani pri existencii skupinového vlastníctva. Riešenie tohto problému nie je, pravda, jednoduché. Politika cien poľnohospodárskych výrobkov a poľnohospodárskych potrieb, účelné diferencovanie úverov a výrobnjej pomoci, daňová politika, správne rozdeľovanie výrobných prostriedkov a kádrov medzi kolchozy, ekonomicky podložené rozmiestovanie výrobných a dodávkových úloh, zlučovanie kolchozov, vytváranie medzikolchozných zariadení, zmešovanie vplyvu prírodných činiteľov na úrodu — to všetko patrí podľa našej mienky k prostriedkom vyrovnávania hospodárskych predpokladov pre zvyšovanie dôchodkov v rozdielnych kolchozoch, pravda, pri zachovaní zásady čo najefektívnejšieho využívania miestnych podmienok. Rozpracovaniu otázok tejto dosiaľ dosť obchádzanej stránky kolchoznej ekonomiky treba teraz prikladať mimoriadnu dôležitosť.

Hlbšie uplatnenie zásady rovnakej odmeny za rovnakú prácu v rámci kolchoznej sústavy znamená plnšie využitie princípu materiálnej zainteresovanosti v kolchoznom poľnohospodárstve. Tým však nie sú vyriešené ešte všetky úlohy ďalšieho zdokonaľovania kolchozného zriadenia, sústavy jeho vzťahov navonok. Zdokonaľovanie *systemu štátneho nákupu*, ktorý je dôležitou súčasťou tejto sústavy vzťahov, nie je vyvolávané iba potrebou správneho rozdeľovania medzi kolchozmi. Musí byť zamerané predovšetkým „na zvyšovanie množstva a zlepšovanie kvality dodávaných poľnohospodárskych výrobkov“. Pritom ide o zvyšovanie dodávok poľnohospo-

dárskych výrobkov v takom sortimente, aký je potrebný pre postupný prechod k plnému krytiu potrieb komunistickej spoločnosti. Toto je ďalší dôležitý aspekt na úlohy nákupného systému. Pomocou systému štátneho nákupu možno zabezpečiť vysokú rentabilitu dodatočných vkladov práce do poľnohospodárskej výroby, a tým aj silnú hmotnú zainteresovanosť na rýchlom zvyšovaní výroby v kolchozoch. Správne volené relácie výkupných cien môžu žiaducim smerom ovplyvňovať vývoj štruktúry poľnohospodárskej výroby a uľahčovať plánovité rozmiestovanie výrobných a dodávkových úloh do oblastí a podnikov v čo možno najväčšom súlade s rentabilitou jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby. Správne určená úroveň cien poľnohospodárskych výrobkov pobáda poľnohospodárske podniky k zvyšovaniu produktivity práce a k znižovaniu výrobných nákladov. Systém štátneho nákupu má veľký vplyv na vytváranie materiálnych podmienok pre hladkú, rýchlu a plánovitú rozšírenú reprodukciu vo všetkých podnikoch. Pôjde o to, aby sa všetky tieto a prípadne i ďalšie možnosti a funkcie systému štátneho nákupu čím ďalej tým plnšie využívali. Nejde tu, samozrejme, o nijaké novoty. V SSSR vykonali už roku 1958 dôležité zmeny v systéme nákupu poľnohospodárskych výrobkov. Terajší systém nákupu znamená veľké zlepšenie v sústave hospodárskeho spojenia kolchozov so štátnym sektorom. Nákupný systém nemôže byť však určený definitívne raz navždy. Vývoj ekonomiky kolchozov, najmä neprestajné zintenzívňovanie výmeny medzi kolchozmi a štátnymi organizáciami si vynucuje ustavičné prispôbovanie systému výkupu poľnohospodárskych výrobkov a zásobovania kolchozov poľnohospodárskymi potrebami novej situácii. A práve na túto stránku vecí Program KSSS dôrazne poukazuje.

V oblasti vzťahov kolchozov navonok treba riešiť aj *zabezpečovanie správneho pomeru akumulácie a spotreby* pri rozdeľovaní dôchodkov v kolchozoch. „Kolchozy sa nemôžu rozvíjať bez stáleho rozširovania vlastných spoločenských výrobných, rezervných a kultúrnych fondov.“ Táto stránka ekonomiky kolchozov nie je iba otázkou vnútrokolchozných vzťahov. Tým, že sa budú postupne vyrovnávať hospodárske predpoklady jednotlivých kolchozov, dôjde aj k postupnému vyrovnávaniu ich hrubého dôchodku. Tým by však ešte nebolo zabezpečené, že sa v každom kolchoze použije na akumuláciu taká časť hrubého dôchodku, aby sa v celom kolchoznom sektore dosiahol rovnomerný rast výrobných fondov, čo je z hľadiska spoločnosti nevyhnutné. Spoločnosť nemôže pripustiť nerovnomerný rozvoj jednotlivých kolchozov, lebo to narušuje — ako sme už uviedli — princíp hmotnej zainteresovanosti, a tým aj možnosť maximálneho využitia rezerv kolchozného sektora (zaostávajúce kolchozy). Kolchozy majú však právo rozhodnúť, akú časť hrubého dôchodku oddelia na osobné dôchodky kolchozníkom a akú ponechajú na akumuláciu. Proces rozdeľovania hrubého dôchodku musí preto štát obozretne usmerňovať. V riadení akumulácie v kolchoznom sektore treba ešte mnoho zlepšiť, avšak veľká ekonomická prevaha štátnosocialistického sektora umožňuje štátu viesť kolchozy k tomu, aby pri uskutočňovaní procesu akumulácie plnili svoju celospo-

čenskú úlohu, aby zabezpečovali plánovite rozšírenú reprodukciu v poľnohospodárstve. Veľký význam v tomto smere bude mať aj postupné rozširovanie systému pevných peňažných odmien. Tento systém bude aspoň v časti kolchozov aj nástrojom správneho rozdeľovania hrubého dôchodku na fond spotreby a akumulácie.

K ďalšiemu zvýšeniu spoločenskej úrovne kolchozného zriadenia prispeje aj *postupné dobrovoľné zriekanie sa záhumienkového hospodárstva*. Kolchozné poľnohospodárstvo sa tak plnšie zapojí do bezprostredne spoločensky riadeného hospodárstva, oslabí sa vplyv roľníckeho trhu a tzv. priameho predaja. Všetko to napomôže väčšiu plánovitosť reprodukcie v poľnohospodárstve.

S rastom výrobných síl budú sa úmerne rozvíjať aj *medzikolchozné výrobné styky* a upevnia sa *vzájomné výrobné styky s miestnymi priemyselnými podnikmi*, rozšíri sa prax spoločného organizovania rôznych druhov výroby. Pri výstavbe medzikolchozných priemyselných, stavebných a dopravných podnikov, kultúrnych a sociálnych zariadení vytváraním poľnohospodársko-priemyselných združení, v ktorých sa poľnohospodárske podniky budú podieľať na priemyselnom spracovaní vlastnej produkcie — pri tom všetkom proces zospoločensťovania poľnohospodárstva prekročí rámec jednotlivých kolchozov.

Súčasne s vývojom sústavy vzťahov kolchozov navonok budú sa zdokonaľovať aj vnútrodružstevné vzťahy.

Normovanie, organizácia a odmeňovanie práce bude sa približovať úrovni a formám vytvoreným v štátnych podnikoch. Základom tohto procesu bude rýchly technický rozvoj poľnohospodárskej výroby, ktorý si vynúti všestranné zvyšovanie kultúrnej a technickej úrovne pracujúcich v poľnohospodárstve a premení prácu v poľnohospodárstve na určitý druh práce priemyselnej. Správne riešenie vzťahov medzi kolchozom a kolchozníkmi a medzi kolchozníkmi samými je uznávaným dôležitým nástrojom využívania zásady hmotnej zainteresovanosti. Na úseku zavádzania technicky odôvodnených výkonových noriem, účinných prémieových systémov, evidencie vykonanej práce, rovnomerného (bezsezónneho) využitia všetkých pracovných síl, upevňovania disciplíny a vedomia zodpovednosti kolchozníka voči svojej pracovnej skupine, vzájomnej zodpovednosti medzi pracovnými skupinami na jednotlivých úsekoch výrobného procesu — tu všade bude treba ešte veľa vykonať, ak má kolchozné poľnohospodárstvo dosiahnuť úroveň štátnych, najmä priemyselných podnikov.

Veľký pokrok vo vývoji družstevných vzťahov bude predstavovať *postupné odumieranie záhumienkového hospodárstva*. Záhumienok je v určitej etape vývoja kolchozného zriadenia ekonomicky nevyhnutný. Jeho negatívne vplyvy nie je však možné nevidieť. Rozbujnenie záhumienkárenia vie veľmi otupiť vedomie zodpovednosti člena voči kolchozu a vyvolať nesprávnu predstavu o význame spoločného hospodárstva pre životnú úroveň kolchozníka. Vysoký podiel záhumienka na celkových dôchodkoch kolchozných rodín narúša správny vzťah medzi životnou úrovňou kolchoz-

nej rodiny a jej účasťou v práci na spoločnom hospodárstve. Túto protirečivosť záhumienkového hospodárstva možno, pravda, riešiť len dobrovoľným zriekanim sa záhumienkov na základe rozkvetu spoločného hospodárstva.

V súvislosti s obmedzovaním podielu naturálnej a záhumienkovej časti v dôchodkoch kolchozných rodín budú kolchozy prechádzať na *pevné peňažné mesačné odmeňovanie*. Tento spôsob odmeny lepšie zodpovedá budúcemu charakteru práce kolchozníkov, vyššiemu stupňu jej spoločenskosti.

Kolchozné zriadenie má dobré predpoklady ďalej *rozvíjať demokratické zásady riadenia*, čoraz aktívnejšie zapájať masy kolchozníkov do riadenia výroby i do riešenia iných úloh spoločenskej samosprávy. V tomto zmysle Program KSSS označuje kolchoz za školu komunizmu pre roľníkov. Výchova človeka k vysokému komunistickému uvedomeniu, pracovitosti, disciplíne a k oddanosti spoločenským záujmom je pre vytvorenie komunistickej spoločnosti nevyhnutná.

V rámci kolchozného zriadenia sa vybudujú aj mnohé *zariadenia spoločenskej spotreby*, verejné stravovanie, materské školy a jasle, rôzne sociálne zariadenia, kluby, knižnice a štadióny. Aj tým pomôže kolchozné zriadenie rozvinúť materiálne predpoklady pre prechod ku komunistickému spôsobu uspokojovania potrieb.

Všetky zmeny kolchozného zriadenia, ku ktorým v období výstavby komunizmu postupne dôjde, poskytnú adekvátny rámec ďalšieho rozvoja výrobných síl, pozdvihnú kolchozné vlastníctvo na vysoký stupeň spoločenskosti a pripravia ho pre hladké splynutie so štátnymi podnikmi v jednotné komunistické vlastníctvo.

VYUŽÍVANIE TOVAROVÝCH A PEŇAŽNÝCH VZŤAHOV PRI BUDOVANÍ KOMUNIZMU

JAN PŘÍVARA

Program KSSS zdôrazňuje potrebu využívať pri budovaní komunizmu tovarové a peňažné vzťahy, ktoré sa ekonomicky prežijú a odumrú postupne až s prechodom k jednotnej všeludovej forme vlastníctva a ku komunistickému systému rozdeľovania. Toto stanovisko vzniklo na podklade zovšeobecnenia hospodárskych skúseností v SSSR v posledných rokoch. Sama prax dokázala neudržateľnosť názorov rozšírených v minulosti u mnohých ekonómov, že existencia tovarovej výroby je v rozpore s úlohami budovania komunizmu. Nemalý vplyv na rozšírenie podobných názorov mala Stalinova práca *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, z ktorej okrem iného vyplývalo, že obeh tovaru je prekážkou pozdvihnutia skupinového vlastníctva na vlastníctvo všeludové a že pre to, aby sa kol-

chozné vlastníctvo pozdvihlo na vlastníctvo všeludové, treba nahradiť obeh tovaru systémom priamej výmeny výrobkov medzi štátom a kolchozmi. Aj z iných súvislostí (napr. pri riešení otázky predaja strojov STS) vyplývalo mylné poňatie, že rozširovanie tovarovo-peňažných vzťahov je v rozpore s prechodom ku komunizmu.

Vývoj však nešiel cestou nahradzovania tovarovo-peňažných vzťahov vzťahmi založenými na naturálnej výmene, ale celkom opačne: cestou upevňovania a rozširovania tovarovo-peňažných vzťahov. Dialektika vývoja tovarovo-peňažných vzťahov spočíva v tom, že k ich odstráneniu spoločnosť dospeje ich všestranným upevňovaním, čo je dané objektívne dosiahnutým stupňom rozvoja výrobných síl. Dôslednejšie využívanie tovarovo-peňažných vzťahov napomôže ďalší mohutnejší rozvoj výrobných síl, na podklade ktorého dôjde postupne k takým zmenám vo vlastníckych vzťahoch, za ktorých sa tovarovo-peňažné vzťahy prežijú a prestanú byť nevyhnutnou formou organizácie spoločenskej výroby.

Z tohto hľadiska znamenajú opatrenia na využívanie tovarovo-peňažných vzťahov v posledných 2—3 rokoch významný medzník. Predovšetkým dochádza k značnému vytlačovaniu naturálnych vzťahov v poľnohospodárstve, ktoré najmä v SSSR boli rozsiahle. Zrušením naturálnych platieb za prácu STS a zavedením predaja strojov kolchozom sa rozšírili peňažné vzťahy medzi štátom a kolchozmi. Peňažné vzťahy sa rozširujú i postupným prechodom od prevažne naturálnej odmeny kolchozníkov k pevnej peňažnej odmene. Postupný prechod k bezzáhumienskému hospodárstvu odstraňuje značnú časť naturálnej spotreby družstevníkov a zvyšuje význam peňazí.

Rovnako i v oblasti priemyslu dochádza k ďalšiemu rozšíreniu a dokonalejšiemu využívaniu tovarovo-peňažných vzťahov. Ide predovšetkým o známe opatrenia zamerané na prehlbenie nepriamych foriem riadenia pomocou hodnotových kategórií, ktoré vystupujú vo funkcii hmotných podnetov. Podstatne sa zvýšil význam kategórie zisku, ktorý sa stal dôležitým zdrojom vlastných finančných zdrojov podniku. V SSSR sa urobili kroky k príprave na vytvorenie novej sústavy veľkoobchodných cien, ktorá by dala väčšie predpoklady priblíženia ceny k hodnote, čím by sa ešte zvýšil význam hodnotových vzťahov.

Z toho, čo sme uviedli, jednoznačne vyplýva, že hospodárska prax sa dôsledne orientuje na rozširovanie a prehľbovanie tovarovo-peňažných vzťahov. Z tohto hľadiska treba konštatovať, že ekonomická teória zaostáva za potrebami hospodárskej praxe. I keď v minulosti prebiehali rozsiahle diskusie o otázkach tovarovej výroby, je ešte dnes taká situácia, že vo výučbe na vysokých školách existujú celkom protikladné názory na niektoré otázky tovarovej výroby (napr. charakter výrobných prostriedkov). Pokiaľ existujú rozdiely v názoroch, je to dôvod pre teoretické diskusie, nie však pre rozdielny výklad týchto otázok na školách.

Veľmi dôležitou kategóriou tovarovej výroby je cena. Program KSSS zdôrazňuje požiadavku, aby ceny v čoraz väčšej miere vyjadrovali spoloč-

čensky nutné náklady práce. Riešenie tohto problému patrí už dlhší čas medzi otázky politickej ekonómie socializmu, o ktorých sa v SSSR najviac diskutuje. V sovietskej ekonomickej literatúre v poslednom období prevláda názor, že terajší dvojaký princíp cenovej tvorby (iný pre ceny výrobných prostriedkov a iný pre ceny spotrebných predmetov), ktorý vedie k dvom rozdielnym cenovým hladinám, je v rozpore s potrebou priblížiť cenu k hodnote. Celkom iná je situácia v ČSSR, kde prevláda názor, že prechod k jednotnému princípu tvorby cien nie je správny. Najčastejšie sa argumentuje tým, že veľkoobchodné ceny všetkých výrobkov — tak spotrebných predmetov, ako aj výrobných prostriedkov — sa tvoria v podstate podľa rovnakého princípu a že tí, ktorí hovoria o dvojakom princípe tvorby cien, zamieňajú dva druhy cien: veľkoobchodné a maloobchodné ceny.

Podobná argumentácia je podľa našej mienky nesprávna, a to z toho dôvodu, že veľkoobchodná cena výrobných prostriedkov je cenou konečnou, zatiaľ čo veľkoobchodná cena spotrebných predmetov nie je konečnou cenou. Z hľadiska reprodukčného procesu treba porovnávať ceny, ktoré sú konečné. Ústredný problém spočíva v tom, že konečná cena výrobných prostriedkov nezahrňuje všetky spoločensky nutné náklady, lebo obsahuje len malú časť nadproduktu. Je preto relatívne nižšia ako konečná cena spotrebných predmetov, ktorá okrem v podstate rovnakej miery nadproduktu obsiahnutého vo veľkoobchodnej cene obsahuje ešte relatívne značne väčšiu časť nadproduktu v podobe obratovej dane. Výrobné prostriedky vstupujú do reprodukčného procesu a ovplyvňujú ho na základe ceny, ktorá je v porovnaní so spotrebnými predmetmi značne znížená. Mzdové náklady sú zas ovplyvnené konečnou cenou spotrebných predmetov. Takto sú dve zložky vlastných nákladov (materiálové náklady a mzdové náklady) ako aj proporcie medzi nimi ovplyvnené dvoma rozdielnymi cenovými hladinami. Toto skreslenie spôsobuje nesprávne závery pri výbere rôznych variantov technologického procesu, investičnej výstavby, nahradzovania ručnej práce prácou strojovou a pod. Z hľadiska predpokladov pre správne hodnotenie efektívnosti zásahov a zmien vo výrobe sa javí potrebné vytvoriť takú cenovú sústavu, pri ktorej by bola zabezpečená jednotná cenová hladina, ktorej základom by bola spoločenská hodnota. To, pravda, nevyklučuje možnosť a potrebu existencie dvoch druhov cien. Riešenie sa nám ponúka zavedením tzv. chozrasčotnej ceny.

Pozornosť sovietskych ekonómov pri riešení otázky priblíženia ceny k hodnote je zameraná na vyriešenie problému miery započítania nadproduktu do ceny jednotlivých výrobkov. Teoreticky sú tu možné tri varianty: započítanie čistého dôchodku percentuálne: a) ku mzdám, b) k základným a obratovým fondom, c) k vlastným nákladom. V poslednej učebnici politickej ekonómie socializmu (ktorú spracoval kolektív pod vedením prof. K. N. Šafijeva) sa považuje za najsprávnejší variant založený na započítaní čistého dôchodku úmerné vlastným nákladom. I keď má táto

konceptia ešte celý rad odporcov, domnievame sa, že z hľadiska teórie i praxe je koncepciou najsprávnejšou.

Pri započítaní čistého dôchodku úmerne mzdám by najvyššiu rentabilitu dosahovali podniky majúce najväčší podiel ručnej práce, t. j. podniky technicky málo vyspelé. Táto prax by bola celkom v rozpore s potrebami technického rozvoja. Použitie variantu založeného na započítaní čistého dôchodku úmerne základným a obrátovým fondom je podľa dnešného stavu poznatkov nesprávne a prakticky neuskutočniteľné. Je nesprávne spájať čistý dôchodok so všetkými základnými a obrátovými fondmi; treba ho spájať len s tými fondmi, ktoré sa pri výrobe daného produktu použili a ktoré preniesli svoju hodnotu na daný výrobok. V konečnom dôsledku to znamená stavať čistý dôchodok do závislosti od vlastných nákladov. To je v súlade i s teoretickým pohľadom na čistý dôchodok, ktorý je produktom živej práce, avšak prináša rozdielne množstvo čistého dôchodku v závislosti od stupňa vybavenosti zhmotnenou prácou.

Správne vyriešenie evidencie spoločensky nutných nákladov pomocou ceny bude nesporne znamenať dôležitý medzník vo využívaní hodnotových kategórií.

NIEKTORÉ OTÁZKY PRERASTANIA SOCIALIZMU V KOMUNIZMUS

VIKTOR PAVLENDÁ

Ešte nedávno tvorili otázky druhej fázy komunistického spôsobu výroby jednu z najslabších stránok politickej ekonómie socializmu; obmedzovali sa poväčšine na výklad vedeckých predvídaní zakladateľov vedeckého komunizmu. Malo to svoje objektívne príčiny v dosiahnutom stupni spoločenského vývoja v krajinách svetovej socialistickej sústavy, predovšetkým v Sovietskom sväze.

Dnes jestvujú kvalitatívne nové podmienky, ktoré priamo vyžadujú, aby sa otázkam komunistického spôsobu výroby dostalo v politickej ekonómii socializmu miesto, ktoré im podľa významu patrí. Sovietsky sväz pristúpil bezprostredne k riešeniu úloh komunistickej výstavby, v ďalších krajinách svetovej socialistickej sústavy sa tak stane v historicky krátkom období. Ako nutný produkt daných podmienok vznikol historický významný dokument marxizmu-leninizmu, ktorý všestranne teoreticky i z hľadiska praktických potrieb spracúva otázky prerastania socializmu do komunizmu.

Program KSSS má prvoradý význam pre ďalšie rozvíjanie všetkých súčastí marxizmu-leninizmu i pre účinné propagovanie marxistickej teórie. Zovšeobecňujúc svetový vývoj posledných desaťročí, znásobuje silu a presvedčivosť základných záverov marxisticko-leninskej teórie; ukazuje cestu pre celý rad zložitých otázok súčasného kapitalizmu a socializmu;

nahradzuje všeobecné predvídania zakladateľov vedeckého komunizmu (v danom historickom období ani inakšie nemohli byť) podrobne rozpracovanými, všestranne zdôvodnenými závermi o prerastaní socializmu do komunizmu.

Program KSSS je konkrétnym programom výstavby komunistickej spoločnosti v Sovietskom sväze. Súčasne svojím historickým významom ďaleko prekračuje hranice SSSR: budú z neho čerpať komunistické a robotnícke strany pri riešení (resp. pri príprave riešenia) úloh komunistickej výstavby. Z toho vyplýva pre našu stranu, našu spoločnosť osobitná zodpovednosť a záväzok dôkladne poznať, osvojiť si a využívať obsah Programu KSSS. ČSSR bude jednou z prvých krajín svetovej socialistickej sústavy, ktorá pribudne k SSSR a bude s ním viac-menej súčasne prechádzať od socializmu ku komunizmu.

Program KSSS predstavuje významný prínos a súčasne aj impulz k rozvoju marxisticko-leninskej ekonomickej teórie. Poukážeme krátko na niektoré nové momenty v teórii komunistickej výstavby a komunistického spôsobu výroby. Sú to: periodizácia prerastania socializmu do komunizmu, súčasný prechod ku komunizmu a zákon rovnomerného ekonomického vývoja socializmu, formulácia komunistickej zásady rozdeľovania, zblížovanie národov a jednotná komunistická sústava hospodárstva, otázky výstavby materiálno-technickej základne komunizmu a otázky spoločenského riadenia v období komunistickej výstavby i za komunizmu.

Periodizácia prechodu ku komunizmu

„Teoreticky je nesporné, že medzi kapitalizmom a komunizmom je určité prechodné obdobie. Toto obdobie musí v sebe zlučovať črty alebo vlastnosti oboch týchto systémov spoločenského hospodárstva.“¹

Na základe falošnej interpretácie tohto Leninovho záveru konštruujú sa novodobé revizionistické teórie o období, ktoré leží medzi kapitalizmom a komunizmom. Jeho obsah tvorí podľa týchto teórií napr. aj štátny kapitalizmus v imperialistických štátoch ako „prvok socializmu“.

Druhou otázkou, v ktorej sa rozchádzajú názory aj samých marxistických ekonómov, je periodizácia prechodu ku komunizmu.

Nazdávame sa, že Program KSSS, i keď nie priamo a podrobne, odpovedá v podstate na uvedené otázky. Základom marxistickej periodizácie procesov spoločenského vývoja v období, ktoré leží medzi kapitalizmom a komunizmom, sú kvalitatívne znaky týchto procesov, rozhraničujúce historicky vymedzené stupne zániku kapitalizmu a vzniku komunizmu. V súhlase s týmto kritériom aj skúsenosťami spoločenského vývoja zahrňuje obdobie, ktoré leží medzi kapitalizmom a komunizmom, vo svojom sociálno-ekonomickom obsahu prechodné obdobie od kapitalizmu k so-

¹ V. I. Lenin, *Spisy* 30, Bratislava 1954, 89.

cializmu ako objektívnu vývojovú etapu (resp. v širšom svetovom zmysle: prechod k socializmu) a v rámci neho obdobie budovania základov socializmu a obdobie víťazstva socializmu. Úspešné vyriešenie úloh prechodu k socializmu umožňuje a súčasne objektívne podmieňuje vstup spoločnosti do obdobia upevňovania a rozvíjania socializmu v zmysle hromadenia spoločenských a materiálnych síl pre komunistickú výstavbu. Po takejto príprave nasledujú procesy vlastnej komunistickej výstavby, širšie povedané — prerastanie socializmu do komunizmu. S niektorými prvkami tohto druhu sa môžeme, pravda, stretnúť už v období upevňovania a rozvíjania socializmu.

Sociálno-ekonomické procesy vlastného prerastania socializmu do komunizmu sa uskutočňujú v období budovania základov komunizmu a víťazstva komunistického spoločenského zriadenia.

Hádám najviac sa v súvislosti s krátko charakterizovanou periodizáciou prechodu od kapitalizmu ku komunizmu diskutuje o otázke objektívnej nevyhnutnosti určitého historického obdobia upevňovania a rozvíjania socializmu. Mám za to, že praktické skúsenosti Sovietskeho sväzu a koniec koncov dnes už i naše skúsenosti oprávňujú odpovedať na danú otázku pozitívne a že aj Program KSSS podčiarkuje oprávnenosť takejto odpovede. „Postupné prerastanie socializmu do komunizmu,“ hovorí sa v Programe KSSS, „je objektívnou zákonitosťou; bolo pripravené celým predchádzajúcim vývojom sovietskej socialistickej spoločnosti.“

Historická nevyhnutnosť etapy upevňovania a rozvíjania socializmu v Sovietskom sväze, ktorá zahrňovala v podstate obdobie po druhej svetovej vojne (i keď v prvých povojnových rokoch išlo, pochopiteľne, o obnovu vojnou zničených výrobných síl krajiny), ešte raz potvrdzuje správnosť záverov KSČ o nevyhnutnosti etapy budovania vyspelej socialistickej spoločnosti ako etapy hromadenia spoločenských a materiálnych síl pre prerastanie socializmu do komunizmu v našej vlasti.

Prechod ku komunizmu a zákon rovnomerného ekonomického vývoja

Program KSSS opäť zdôrazňuje myšlienku, prijatú už XXI. sjazdom KSSS, o viac-menej súčasnom prechode krajín svetovej socialistickej sústavy ku komunizmu. Okrem toho nastoľuje problém rovnomerného ekonomického rozvoja socializmu v protiklade k nerovnomernému hospodárskemu a politickému rozvoju kapitalizmu. „Ak v kapitalistickej svetovej sústave pôsobí zákon nerovnomerného hospodárskeho a politického rozvoja, ktorý vedie ku konfliktom medzi štátmi, v socialistickej svetovej sústave pôsobia opačné zákonitosti“ (Program KSSS).

V chápaní uvedenej problematiky jestvujú dnes určité rozdiely, ktoré vyúsťujú v podstate do dvoch protichodných názorov. Pokúsime sa stručne charakterizovať vlastné stanovisko.

Súčasný (viac krajín súčasne) prechod ku komunizmu a rovnomernosť

ekonomického (i kultúrneho) rozvoja socializmu považujeme za dva, i keď bezprostredne súvisiace, vzájomne sa ovplyvňujúce, no predsa len dva procesy odlišného sociálno-ekonomického obsahu.

Prvý proces — viac-menej súčasný prechod krajín svetovej socialistickej sústavy ku komunizmu — je určený vývojovým stupňom socialistickeho spoločenského zriadenia. Inými slovami, krajiny svetovej socialistickej sústavy sú dnes z hľadiska socialistickeho spoločenského zriadenia na rôznom vývojovom stupni: Sovietsky sväz rieši úlohy komunistickej výstavby, ČSSR je v období upevňovania a rozvíjania socializmu, Maďarská ľudová republika rieši úlohy vybudovania základov socializmu atď. V priebehu ďalšieho historického vývoja sa rozdiely tohto druhu budú odstraňovať, tak ako jednotlivé krajiny vyriešia úlohy socialistickej výstavby a príprav prechodu ku komunizmu. K Sovietskemu sväzu budú postupne pribúdať ďalšie krajiny ako krajiny budujúce komunizmus.

Vzniká otázka: Sú tieto krátko charakterizované procesy totožné s rovnomerným ekonomickým (kultúrnym) rozvojom socializmu? Podľa nášho názoru treba na uvedenú otázku odpovedať záporne.

I keď sa vstupom ďalších a ďalších socialistickej krajín do obdobia prerastania socializmu v komunizmus ešte zmenšia rozdiely v ekonomickej úrovni jednotlivých krajín svetovej socialistickej sústavy, i keď dôjde k zblíženiu ich ekonomickej a kultúrnej úrovne, nebude to znamenať odstránenie rozdielov tohto druhu vôbec v tom zmysle, že súčasný prechod ku komunizmu bude totožný s rovnomerným ekonomickým a kultúrnym rozvojom. Je to len dôsledok skutočnosti, že ide, i keď o veľmi blízke (jednu bez druhej nepredstaviteľné), no predsa len dve stránky vývoja socialistickej spoločnosti.

V podmienkach jestvovania spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov (v medziach svetovej sústavy) je objektívne nevyhnutné, aby spoločenský vývoj prebiehal na základe rovnomerného ekonomického a kultúrneho rozvoja, aby takýto vývoj viedol k vzťahom spolupráce a vzájomnej pomoci medzi štátmi svetovej socialistickej sústavy. To je jedna stránka veci — objektívny charakter tejto zákonitosti. Je len prirodzené, že treba od nej diferencovať také otázky, ako je posudzovanie pôsobenia tejto zákonitosti z historického hľadiska, z hľadiska jestvujúcich podmienok a pod.

V rámci svetovej hospodárskej sústavy treba zákon rovnomerného ekonomického rozvoja posudzovať predovšetkým z hľadiska celej epochy vzniku a existencie komunistickeho spoločenského zriadenia. To má prvoradý význam preto, aby sme na základe neúplného posudzovania problému, napr. z hľadiska dnešnej vývojovej úrovne svetovej socialistickej sústavy hospodárstva, keď v skutočnosti ide o nerovnomerný vývoj v rámci svetovej socialistickej sústavy (v záujme zblíženia ekonomickej úrovne), nerobili závery o pôsobení tejto zákonitosti vôbec, z hľadiska celej epochy vzniku a jestvovania komunistickeho spoločenského zriadenia.

Pôsobenie zákona rovnomerného ekonomického rozvoja treba posudzo-

vať z hľadiska dvoch etáp. Sociálno-ekonomický obsah podmienok prvej etapy vyjadrujú dve skutočnosti: a) rozdielna ekonomická úroveň krajín, patriacich do svetovej socialistickej sústavy; b) totožný obsah socialistickeho vlastníctva výrobných prostriedkov v týchto krajinách (aspoň prevažnej časti výrobných prostriedkov). Za daných podmienok zákon rovnomerného ekonomického rozvoja len začína pôsobiť, pričom sa jeho pôsobenie presadzuje cez zblížovanie ekonomickej a kultúrnej úrovne socialistickej krajín (čiže cez svojho druhu nerovnomerný ekonomický rozvoj).

V druhej etape budú jestvovať už kvalitatívne nové podmienky pre pôsobenie uvedenej zákonitosti: Po prvé, rozdiely v ekonomickej úrovni medzi krajinami budú v podstate odstránené, po druhé, vlastníctvo výrobných prostriedkov bude jediné, všeludové, komunistické. Preto pôsobenie zákona rovnomerného ekonomického rozvoja v medziach svetovej sústavy komunistického hospodárstva nadobudne charakter v podstate rovnomerného ekonomického rozvoja krajín tejto sústavy.

V súvislosti so zákonom rovnomerného ekonomického rozvoja vystupuje ešte ďalší problém, otázka sféry jeho pôsobenia. Niektorí ekonómi sa domnievajú, že podmienky pre pôsobenie tohto zákona existujú len v medziach svetovej socialistickej či komunistickej sústavy.

Zastávame odlišné stanovisko z niekoľkých príčin. Predovšetkým, aj keď pripúšťame objektívny charakter pôsobenia zákona rovnomerného ekonomického rozvoja i v rámci jednotlivého socialistickeho štátu, nerobíme priamu analógiu medzi týmto pôsobením a závermi, ktoré sme urobili o pôsobení tohto zákona v medziach svetovej sústavy.

Je to tak predovšetkým preto, lebo podmienky pre pôsobenie zákona rovnomerného ekonomického rozvoja sa v rámci jednej krajiny nevytvárajú a nevyvíjajú tak ako v medziach svetovej sústavy. Totožnosť obsahu i jednotnosť foriem vznikajúceho a rozvíjajúceho sa socialistickeho vlastníctva vo všetkých oblastiach príslušnej socialistickej krajiny, formovanie sa jednotnej socialistickej celoštátnej ekonomiky na týchto základoch — to všetko vytvára oveľa priaznivejšie objektívne podmienky pre pôsobenie zákona rovnomerného ekonomického rozvoja v medzioblastnom meradle jednej socialistickej krajiny než v meradle celej svetovej socialistickej sústavy. Preto je celkom logické, že uvedené dve etapy pôsobenia zákona rovnomerného ekonomického rozvoja musia byť z hľadiska svetovej sústavy a z hľadiska jednej socialistickej krajiny časovo odlišné; prvá etapa je v druhom prípade relatívne kratšia, t. j. obdobie zblížovania a vyrovnávania ekonomickej a kultúrnej úrovne medzi oblasťami daného socialistickeho štátu je relatívne kratšie ako to isté obdobie posudzované z hľadiska rôznych krajín svetovej sústavy socializmu. Napríklad v ČSSR budeme potrebovať na vytvorenie podmienok pre pôsobenie zákona rovnomerného ekonomického rozvoja, na vyrovnanie ekonomickej a kultúrnej úrovne Slovenska a českých krajov obdobie približne do roku 1975. I keď v tomto období bude ustavične prebiehať proces zblížovania ekonomickej

úrovne v rámci svetovej socialistickej sústavy, nemôžeme považovať za reálne, aby sa do roku 1975 uskutočnilo v podstate vyrovnanie ekonomickej úrovne napr. medzi SSSR a ČSSR na jednej strane, a Bulharskom, Maďarskom, Rumunskom a pôd. na strane druhej.

Uvedené skutočnosti svedčia o modifikácii pôsobenia² zákona rovnomerného ekonomického rozvoja v jednej socialistickej krajine, danej konkrétnymi sociálno-ekonomickými podmienkami. Neznamenajú však, podľa nášho názoru, že zákon rovnomerného ekonomického rozvoja pôsobí len v rámci svetového socialistickeho či komunistického hospodárstva.

Otázky súčasného prechodu ku komunizmu a rovnomerného ekonomického a kultúrneho rozvoja socializmu majú priamu súvislosť aj s ďalšou dôležitou súčasťou komunistickej výstavby a komunistického spoločenského vývoja: so zblížovaním národov.

Program KSSS dáva jednoznačnú odpoveď aj na tieto otázky. „Za komunizmu sa budú ustavične všestranne zblížovať národy na základe jednoty hospodárstva, politiky a duchovných záujmov...“

Z uvedeného môžeme, i keď nepriamo, dedukovať dôležité závery aj pre náš spoločenský vývoj. Program KSSS má tu na mysli zblížovanie národov rozvíjajúcich sa v rôznych socialistických štátoch. Časove aktuálnejšie sú tieto závery aj o jednote hospodárstva, politiky a duchovných záujmov ako o základe zblížovania národov pre vývoj tých socialistických národov, ktoré žijú v rámci jedného socialistickeho štátu. Máme predovšetkým na mysli zblížovanie našich socialistických národov — českého a slovenského — a prvoradáý význam, ktorý pre vývoj týchto procesov má ďalšie upevňovanie a rozvíjanie jednotnej socialistickej ekonomiky nášho štátu.

Budovanie materiálno-technickej základne komunizmu

Nie je účelom tohto príspevku podrobnejšie hodnotiť bohatstvo myšlienok tej časti Programu KSSS, ktorá sa zaoberá rozhodujúcou oblasťou prerastania socializmu do komunizmu, otázkami rozvíjania výrobných síl spoločnosti na komunistickú úroveň. Domnievame sa, že z politicko-ekonomického hľadiska možno myšlienkový obsah tejto časti Programu KSSS všeobecne vyjadriť nasledovne: Ani v jednom dokumente marxizmu-leninizmu nebola doteraz taká podrobná, všestranná charakteristika materiálno-technickej základne komunizmu. Pritom je podrobne charakterizovaný proces jej vzniku a úlohy jednotlivých odvetví materiálnej výroby v tomto procese. Program KSSS okrem jednotlivých konkrétnych stránok uvedených procesov načrtáva vývoj špecializácie a kooperácie podnikov,

² Neposudzujeme otázku zákona rovnomerného ekonomického rozvoja podrobne, a teda vedome abstrahujeme od takých skutočností, ako je vplyv medzinárodnej socialistickej deľby práce na pôsobenie zákona rovnomerného ekonomického rozvoja v medziach jednej krajiny a pod.

komunistickú organizáciu práce, charakter podniku v komunistickej spoločnosti atď.

Popri priemysle osobitné miesto pri budovaní materiálno-technickej základne patrí sovietskemu poľnohospodárstvu. Program ukazuje podrobne cesty rozvoja poľnohospodárstva z hľadiska vytvárania hojnosti spotrebných predmetov, približovania kolchozov a sovchozov výrobnými vzťahmi, charakterom práce a životnou úrovňou typu komunistického podniku.

Obsah i forma spracovania otázok výstavby materiálno-technickej základne komunizmu v Programe KSSS sú priamo namierené proti „spotrebiteľským“ koncepciám prerastania socializmu do komunizmu. Po prvé tým, že procesy budovania materiálno-technickej základne komunizmu stavia v celkovej sústave podmienok prechodu ku komunizmu na prvé miesto, po druhé tým, že formuluje konkrétnejšie, vyhranenejšie komunistickú zásadu rozdeľovania podľa potrieb, realizácia ktorej je priamo podmienená výsledkami v oblasti budovania materiálno-technickej základne komunizmu. Program KSSS vychádza z Engelsovej formulácie³ potrieb budúcej, t. j. komunistickej spoločnosti. „Požiadavky ľudí,“ hovorí sa v Programe KSSS, „pri všetkej ich obrovskej mnohostrannosti budú vyjadrovať zdravé, rozumné potreby všestranne vyspelého človeka.“

Program KSSS odpovedá i na druhú stránku uvedenej problematiky, ktorá sa doteraz chápala rôzne, pritom často nesprávne. Ide o otázku foriem realizácie komunistickej zásady rozdeľovania podľa potrieb. „Potreby ľudí,“ hovorí sa v Programe KSSS, „sa budú uspokojovať zo spoločenských fondov — predmety osobnej spotreby bude každý člen spoločnosti plne vlastniť a využívať.“ Pochopiteľne, že Program KSSS nemohol podrobne rozpracovať otázky konkrétnych foriem organizácie rozdeľovacej siete, osobného vlastníctva a pod. Bude úlohou ekonomických a spoločenských vied vôbec dať postupne odpovede i na tieto dôležité čiastkové stránky procesu prerastania socializmu do komunizmu.

Spoločenské riadenie v období komunistickej výstavby a za komunizmu

Doteraz známe všeobecné tézy (vyplývajúce prevažne z predvídania zakladateľov komunizmu) o spoločenskom riadení pri budovaní komunizmu a za komunizmu dostávajú v Programe KSSS ďalšie rozvinutie a konkrétnejšiu podobu.

V tejto oblasti považujeme za najzaujímavejšie tri momenty: charakteristiku spoločenského riadenia v komunistickej spoločnosti, formulovanie zákona hospodárskej výstavby a otázku vedeckých základov riadenia národného hospodárstva.

Charakteristiku komunistickej spoločnosti, tak ako ju obsahuje Program

³ F. Engels v článku *Karol Marx*.

KSSS, považujeme za jednu z najpodrobnejších, teoreticky najrozpracovanejších formulácií problému v marxistickej literatúre vôbec. Osobitnú zmienku si zasluhuje skutočnosť, že sa týka všetkých stránok jestvovania a vývoja komunistického spoločenského formácie, vrátane otázok spoločenského riadenia. Z daného hľadiska ide o vymedzenie komunizmu ako „najvyššieho stupňa plánovitej organizácie celého spoločenského hospodárstva, ako zriadenia najúčinnnejšieho a najracionálnejšieho využívania hmotných bohatstiev a pracovných zdrojov na uspokojovanie potrieb“.

Uvedená myšlienka sa tiahne celým obsahom tej časti Programu KSSS, ktorá sa zaoberá spoločenským riadením nielen za komunizmu, ale i v období prerastania socializmu do komunizmu. Program formuluje „zákon hospodárskej výstavby“ takto: „dosahovať najvyššie výsledky s najmenšími nákladmi v prospech spoločnosti“. Možno diskutovať o výstižnosti danej formulácie; treba však jednoznačne súhlasiť s prvoradým významom takého spoločenského vývoja (tak za socializmu, ako aj v období komunistického výstavby), ktorý je založený na výrobe maxima úžitkových hodnôt, potrebných na uspokojovanie stále rastúcich potrieb spoločnosti, s minimom vynakladanej živej a zhmotnenej práce.

Myšlienky tohto druhu v Programe KSSS sú osobitne poučné pre náš súčasný a perspektívny spoločenský vývoj. Potvrdzujú správnosť orientácie našich pracujúcich Komunistickou stranou Československa na zvyšovanie efektívnosti rozvoja československého hospodárstva ako na kľúčovú úlohu budovania vyspelej socialistickej spoločnosti i samého prechodu našich národov ku komunizmu.

Jednou z rozhodujúcich podmienok vysokej efektívnosti spoločenského riadenia (a spoločenského vývoja vôbec) je vedeckosť riadenia, najmä vedeckosť riadenia národného hospodárstva. Táto známa marxistická poučka, ktorú Program KSSS opäť zdôrazňuje, platí v rovnakej miere pre obdobie prerastania socializmu do komunizmu i pre obdobie samého komunizmu.

Nazdávame sa, že z uvedeného hľadiska vystupuje pred politickú ekonomiu ešte dôraznejšie staronová úloha: odhaľovať pôsobenie a analyzovať mechanizmus pôsobenia ekonomických zákonitostí, ktoré objektívne pôsobia v procese prerastania socializmu do komunizmu.

Účinnosť spoločenského riadenia v období prechodu ku komunizmu je podmienená predovšetkým dvoma skutočnosťami: po prvé, poznaním a využívaním celej sústavy zákonitostí komunistickej epochy (komunistickej spoločenskej formácie) ako takej a po druhé, poznaním a využívaním vnútorných a vonkajších sociálno-ekonomických podmienok v danej historickej etape vývoja.

Komunizmus predstavuje jednu spoločensko-ekonomickú formáciu (hoci v jej rámci máme do činenia s dvoma vývojovými fázami); v dôsledku toho jestvuje aj sústava ekonomických zákonov tejto spoločenskej formácie. Na podstate veci nemení nič skutočnosť, že jednotlivé zákonitosti tejto formácie (presnejšie, komunistického spôsobu výroby) majú rozdiel-

nu historickú dĺžku pôsobenia, charakter pôsobenia a pod. V súhlase s uvedeným považujeme za možné rozlišovať tri skupiny ekonomických zákonov komunistickej formácie:

1. K všeobecným zákonom, pôsobiacim v komunistickej formácii patria také, ktoré pôsobili aj v iných spoločenských zariadeniach: zákon súladu výrobných vzťahov s charakterom výrobných síl, zákon prednostného vývoja výroby výrobných prostriedkov, zákon stáleho rastu potrieb na základe rozvoja výroby, zákon ekonomie času, zákon hodnoty a pod. Nepovažujeme tu za potrebné rozlišovať ešte také zákony, ktoré pôsobia v niekoľkých formáciách, a také, ktoré pôsobia vo všetkých formáciách.

2. Pod zákonmi komunistického spôsobu výroby rozumieme také zákony, ktorých pôsobenie je viazané na jestvovanie komunistickej formácie v oboch jej vývojových fázach. K nim patrí zákon plánovitého rozvoja národného hospodárstva, stáleho zvyšovania životnej úrovne celej spoločnosti, skracovania pracovnej doby nutnej a nadbytočnej pri raste nutného výrobku a nadvýrobku a pod.

3. Do tretej skupiny patria ekonomické zákony vývojových fáz komunistického spoločenského zariadenia, predovšetkým zákon rozdeľovania podľa množstva a kvality práce (ako zákon nižšej fázy) a zákon rozdeľovania podľa potrieb (ako zákon vyššej fázy).

Spoločenské riadenie v období prerastania socializmu do komunizmu musí vychádzať z tejto sústavy ekonomických zákonov komunistickej formácie. V tomto období je nevyhnutné využívať všeobecné zákony, zákony komunistickej formácie a zákony nižšej vývojovej fázy v záujme vytvorenia podmienok pre pôsobenie zákonov vyššej vývojovej fázy komunizmu.

Program KSSS je taký bohatý na rozvedenie a konkretizovanie už doteraz známych myšlienok marxizmu-leninizmu o vzniku komunistického spoločenského zariadenia i na nové myšlienky tohto druhu, že aj pri obmedzení pozornosti len na jednu skupinu problémov možno sa zaoberať len niektorými vybranými otázkami príslušného komplexu. V politickej ekonomii, v danom prípade v politickej ekonomii socializmu sa budeme k Programu KSSS ustavične vracáť, čerpať z bohatstva jeho myšlienok v pedagogickej i vedeckovýskumnej práci.

NIEKTORÉ OTÁZKY ROZVOJA SVETOVEJ SOCIALISTICKEJ SÚSTAVY V PROGRAME KSSS

JOZEF KOŠNÁR

Vyhlásenie porady predstaviteľov komunistických a robotníckych strán z roku 1960 a Program KSSS schválený XXII. sjazdom KSSS významne obohatili marxistickú ekonomickú teóriu aj v oblasti vedeckej charakte-

ristiky a analýzy zákonitostí vzniku a rozvoja svetovej socialistickej sústavy. Spomenuté dokumenty spresnili a prehĺbili chápanie celého radu teoretických otázok rozvoja svetovej socialistickej sústavy. Z nich treba upozorniť aspoň na dve otázky:

po prvé, na charakteristiku hlavných zákonitostí rozvoja svetovej socialistickej sústavy; po druhé, na charakteristiku novej etapy vývoja svetovej socialistickej sústavy.

Obe otázky navzájom úzko súvisia a pri ich skúmaní ich treba aj takto chápať, pretože len ak ich posudzujeme v ich súvislosti, môžeme nájsť východisko pre skúmanie celej zložitej problematiky vývinu svetovej socialistickej revolúcie v našej epoche.

Hlavné zákonitosti rozvoja svetovej socialistickej sústavy

Vyhlasenie z roku 1960 i Program KSSS, zovšeobecňujúc prax socialistickej výstavby v jednotlivých krajinách svetovej socialistickej sústavy i skúsenosti z jej rozvoja ako celku, znovu potvrdili platnosť hlavných zákonitostí budovania socializmu, ktoré formulovala už Deklarácia z roku 1957, pritom však obohatili tieto poučky o skúsenosti z presadzovania sa hlavných zákonitostí socialistickej výstavby v podmienkach, keď rozhodujúcou silou svetového vývoja sa stáva svetová socialistická sústava.

Presadzovanie hlavných spoločných zákonitostí socialistickej výstavby v nových podmienkach sa vyznačuje novými črtami. Ich podstata spočíva v tom, že sa socialistické krajiny rozvíjajú ako súčasť svetovej socialistickej sústavy.

Program KSSS obsahuje vedecky zdôvodnenú charakteristiku svetovej socialistickej sústavy. Svetová socialistická sústava je „sociálne, hospodárske a politické spoločenstvo slobodných, zvrchovaných národov, ktoré idú cestou socializmu a komunizmu, ktoré sú späté spoločnými záujmami a cieľmi, úzkymi zväzkami medzinárodnej socialistickej solidarity.“ Takáto charakteristika, vyjadrujúca podstatu svetovej socialistickej sústavy, resp. podstatu vzťahov medzi socialistickými krajinami, je východiskom pre skúmanie zákonitostí rozvoja svetovej socialistickej sústavy.

Hlavné zákonitosti rozvoja svetovej socialistickej sústavy sa prejavujú predovšetkým:

a) v objektívnej nutnosti sociálno-ekonomickej a politickej jednoty krajín svetovej socialistickej sústavy. Táto nutnosť vyplýva zo samého základu svetovej socialistickej sústavy, je dôsledkom toho, že vo všetkých krajinách tejto sústavy existuje ekonomická základňa rovnakého typu, štátne zriadenie rovnakého typu, jednotné ciele a spoločná ideológia. Výrazom tejto objektívnej nutnosti je zjednotené úsilie všetkých krajín svetovej socialistickej sústavy pri budovaní komunizmu, pričom jednota týchto krajín sa dosahuje pri úplnej rovnoprávnosti, rešpektovaní a vzájomnej bratskej pomoci;

b) v uskutočňovaní životných záujmov pracujúcich všetkých krajín svetovej socialistickej sústavy;

c) v plánovitom a rovnomernom vývoji krajín svetovej socialistickej sústavy ku komunizmu, čo sa prejavuje v plánovitom raste ekonomiky každej krajiny a v rastúcom rozkve a posilňovaní celej svetovej socialistickej sústavy a v rýchlom a trvalom tempe rastu hospodárstva jednotlivých krajín i celej sústavy;

d) v presadzovaní tendencie k vytváraniu jednotného svetového komunistickeho hospodárstva pomocou stáleho zdokonaľovania systému medzinárodnej delby práce koordináciou národohospodárskych plánov, špecializáciou a kooperáciou výroby, prehlbovaním vedecko-technickej spolupráce atď.;

e) v posilňovaní a prehľbovaní princípov proletárskeho internacionizmu a morálnej a politickej jednoty ľudu v celej svetovej socialistickej sústave.

Vychádzajúc z uvedených prejavov hlavných zákonitostí rozvoja svetovej socialistickej sústavy, treba posudzovať aj presadzovanie sa zákonitostí socialistickej výstavby, ktoré formulovala už známa Deklarácia z roku 1957.

V tomto smere prináša Program KSSS na základe zovšeobecnenia skúseností z výstavby socializmu v podmienkach súčasnej etapy rozvoja svetovej socialistickej sústavy významné spresnenie a rozvinutie niektorých otázok. Mám na mysli predovšetkým tieto otázky:

1. otázku izolovanej výstavby socializmu,
2. novú charakteristiku ľudovej demokracie ako formy diktatúry proletariátu,
3. otázky triedneho boja pri výstavbe socializmu v svetovej socialistickej sústave.

So vznikom svetovej socialistickej sústavy a prehĺbením jednoty a spolupráce krajín, ktoré do nej patria, nadobúda otázka tzv. izolovanej výstavby socializmu mimoriadny význam. Leninom odhalená tendencia k vytvoreniu jednotného svetového hospodárstva, riadeného podľa spoločného plánu proletariátu všetkých národov, v súčasnej etape sa prejavuje v ustavičnom posilňovaní jednoty a spolupráce socialistických krajín, v prehľbovaní medzinárodnej socialistickej delby práce a v čoraz užšom zjednocovaní úsilia socialistických krajín pri výstavbe socializmu a komunizmu.

Otázka izolovanej výstavby socializmu sa niekedy vykladala jednostranne a bez dostatočného zreteľa na zákonitosti rozvoja socializmu v súčasných podmienkach jestvovania svetovej socialistickej sústavy. Základne sa pripúšťala možnosť výstavby socializmu bez spolupráce s ostatnými socialistickými štátmi. Vychádzalo sa pritom z toho, že dostatočným prírodným a ekonomickým potenciálom pre takúto výstavbu disponujú iba najväčšie štáty, no i v nich by tempo socialistickej výstavby bolo spomaľené.

„Samostatná výstavba socializmu (tj. bez spolupráce s ostatnými socialistickými štátmi) by bola možná za existencie dostatočných vlastných prírodných a ekonomických podmienok, jimiž disponujú len najväčšie štáty (napríklad Sovietsky zväz a ľudová Čína). Ale i v týchto prípadoch výstavba socializmu v týchto zemích by bola pomalšia, pretože rozvoj výrobných síl by musel byť zabezpečovaný len vlastnými silami.“ (Politická ekonomia socializmu, KPE VŠE Praha, vydalo štátny pedagogický nakladateľstvo Praha 1961, str. 298.)

V Programe KSSS sa táto otázka posudzuje všestranne, z hľadiska *ďalšieho rozvoja* svetovej socialistickej sústavy. „Orientácia na izolovanú výstavbu socializmu, oddelenú od svetového spoločenstva socialistických krajín je *teoreticky neudržateľná*, lebo odporuje objektívnym zákonom rozvoja socialistickej spoločnosti. Je *škodlivá z hospodárskeho hľadiska*, lebo vedie k premarňovaniu spoločenskej práce, k spomaľovaniu rastu výroby a k závislosti krajiny od kapitalistického sveta. Je *reakčná a politicky nebezpečná*, lebo nestmeľuje, ale rozštiepuje národy pred zjednoteným frontom imperialistických síl, živí buržoáznonacionalistické tendencie *nebezpečná*, lebo nestmeľuje, ale rozštiepuje národy pred zjednoteným J. K.)

Nové a iste správne v takomto chápaní otázky je to, že sa posudzuje z hľadiska *ďalšieho rozvoja* svetovej socialistickej revolúcie, ako aj to, že sa v ňom zdôrazňuje objektívna nutnosť čo najužších zväzkov medzi socialistickými krajinami nielen z hľadiska malých, ekonomicky menej rozvinutých socialistických krajín, ale predovšetkým z *hľadiska zákonitosti rozvoja celej svetovej socialistickej sústavy* ako aj z hľadiska každého (veľkého či malého) jej článku, takže zväzok s ostatnými socialistickými krajinami je jednou zo všeobecných zákonitostí výstavby socializmu v podmienkach existencie svetovej socialistickej sústavy.

Program KSSS podáva novú, presnejšiu charakteristiku ľudovej demokracie ako jednej z foriem diktatúry proletariátu. Táto charakteristika odstraňuje určitú nepresnosť v chápaní diktatúry proletariátu, ktorá sa prejavovala v tom, že v niektorých prameňoch (napr. učebnica *Základy marxistickej filozofie*, SVPL 1959, str. 515—516) sa ľudová demokracia a podmienky jej vzniku spájali predovšetkým s historickými a národnými osobitosťami krajín, ktoré nastúpili na cestu budovania socializmu po druhej svetovej vojne. Tieto osobitosti vyplývali z podmienok vývinu revolúcie v ľudovodemokratických krajinách, kde revolúcie riešili spočiatku všeobecné demokratické úlohy a mali pritom prevažne buržoáznodemokratický charakter a len postupne prerástali v socialistickú revolúciu. Pri takomto výklade ľudovej demokracie sa teda vychádzalo z toho, že ľudovodemokratické zriadenie vyrástlo z antifašistického národnooslobodzovacieho boja, v priebehu ktorého sa v ľudovom (národnom) fronte pod vedením proletariátu zjednotili rôzne triedne sily.

Program KSSS prehľbuje takéto chápanie otázky. Uvádza sa v ňom, že ľudová demokracia je „prejavom osobitostí rozvoja revolúcie za podmie-

nok oslabenia imperialismu a zmeneného pomeru síl v prospech socializmu. Prejavili sa v nej aj historické a národné osobitosti krajín.“

V takomto chápaní príčin vzniku ľudovej demokracie vystupuje do predia skutočnosť, že ľudovodemokratické krajiny vstúpili na cestu budovania socializmu v epoche všeobecnej krízy kapitalizmu za pomoci prvej socialistickej krajiny sveta, v dobe zmeneného pomeru síl vo svete v prospech socializmu. Program KSSS takto zdôrazňuje, že klasikmi odhalená súvislosť medzi demokratickými a socialistickými premenami sa v epoche všeobecnej krízy kapitalizmu ohromne prehlbila.

Zovšeobecnenie skúseností z rozvoja svetovej socialistickej sústavy v Programe KSSS znamená aj obohatenie leninského učenia o triednom boji a jeho formách v období budovania socializmu. V Programe KSSS sa konštatuje, že triedny boj v období budovania socializmu nemizne, aj keď má tendenciu slabnúť, avšak táto tendencia nie je priamočiara a triedny boj sa v niektorých obdobiach môže zosťovať.

Ak hlavnou ideologickou zbraňou buržoázie v súčasnom období je anti-komunizmus, hlavnou zbraňou reakcie namierenou proti jednote socialistických krajín je nacionalizmus a podpora národnej obmedzenosti. Preto boj proti súčasným prejavom nacionalizmu a národnej obmedzenosti je dôležitou súčasťou posilňovania svetovej socialistickej sústavy.

Nová etapa vývoja svetovej socialistickej sústavy

Východiskovým bodom pre periodizáciu vývoja svetovej socialistickej sústavy je charakteristika našej epochy ako epochy prechodu od kapitalizmu k socializmu v celosvetovom meradle. Naša epocha je epochou boja dvoch spoločenských sústav. Výsledky, resp. stav tohto boja sa najzreteľnejšie prejavujú v meniacom sa pomere síl medzi kapitalizmom a socializmom. Zmeny v pomere síl medzi oboma systémami sú takto hlavným deliacim znakom, ktorý oddeľuje od seba jednotlivé etapy ako vo vývine súčasného kapitalizmu, tak aj vo vývine socializmu.

Ak z tohto hľadiska posudzujeme doterajší vývoj svetovej socialistickej revolúcie, možno v ňom rozlíšiť tri etapy:

1. *premena socializmu z potencie, z duchovnej sily na materiálnu silu.* Je to etapa, ktorá sa začala vznikom prvého socialistickeho štátu. Svetová socialistickej revolúcia znamená zároveň začiatok všeobecnej krízy kapitalizmu;

2. *vítazstvo socializmu v jednej krajine, prejavenie sa objektívnych predností socializmu a rozšírenie socialistickej revolúcie vo svete.* Je to etapa, ktorá sa začala vznikom svetovej socialistickej sústavy. Druhá etapa v rozvoji svetovej socialistickej revolúcie znamená zároveň druhú etapu všeobecnej krízy kapitalizmu;

3. *vítazstvo socializmu v meradle celej svetovej socialistickej sústavy a jej premena na rozhodujúci faktor v rozvoji ľudskej spoločnosti, na ur-*

čujúcu silu svetového vývoja. Je to súčasná etapa v rozvoji svetovej socialistickej revolúcie, ktorá znamená zároveň tretiu etapu všeobecnej krízy kapitalizmu.

Skutočnosť, že vonkajšie črty, ktoré vyjadrujú rôzne prejavy zmeneného pomeru síl medzi kapitalizmom a socializmom, vystupujú najzreteľnejšie, spôsobuje, že charakteristiky jednotlivých etáp vo vývoji svetovej socialistickej sústavy sú niekedy založené na opise vonkajších prejavov zmeneného pomeru síl, a nie na analýze vnútorných procesov v svetovej socialistickej sústave, ktoré spôsobili tento zmenený pomer síl.

Nie je zriedkavým javom, že sa jednotlivé etapy vo vývoji svetovej socialistickej sústavy charakterizujú recipročným obrazom — opisom vonkajších prejavov jednotlivých etáp všeobecnej krízy kapitalizmu, a naopak, jednotlivé etapy všeobecnej krízy kapitalizmu sa charakterizujú vonkajšími prejavmi jednotlivých etáp rozvoja svetovej socialistickej revolúcie. Nedostatkami podobného druhu trpí napríklad aj *Učebnica politickej ekonómie* [SVPL 1959].

Každá etapa v rozvoji svetovej socialistickej revolúcie má však okrem veľmi výrazných vonkajších črt i vnútorné črty. Preto zotrvávanie iba pri vonkajších prejavoch zmeneného pomeru síl medzi kapitalizmom a socializmom môže viesť k sploštenému chápaniu, k mechanickému porovnávaniu jednotlivých etáp. Takýto prístup sa prejavuje aj v tom, že sa jeden z vonkajších znakov — odpadávanie krajín od kapitalizmu a ich prechod k socialistickej sústave do istej miery zabsolutizoval. Zmena pomeru síl medzi dvoma sústavami sa neprejavuje *len a ani nie hlavne* odpadávaním nových krajín od kapitalizmu.

Ak z tohto hľadiska posudzujeme novú etapu v rozvoji svetovej socialistickej sústavy, môžeme za jej hlavné črty považovať predovšetkým tieto momenty jej rozvoja:

1. Socializmus úplne a definitívne zvíťazil v rámci celej svetovej socialistickej sústavy, takže sociálno-ekonomické možnosti obnovenia kapitalizmu sú v meradle celej sústavy odstránené.

Konkrétnym prejavom uvedenej skutočnosti je to, že v podmienkach rozvoja svetovej socialistickej sústavy došlo ku kvalitatívnej zmene, ktorej korene sú v dosiahnutom stupni rozvoja socialistických výrobných vzťahov v krajinách svetovej socialistickej sústavy. SSSR rieši úlohy postupného prechodu ku komunizmu, iné krajiny pracujú na úlohách dovŕšenia socialistickej výstavby alebo úspešne kladú základy socializmu. Došlo k zmenám vo vlastníckych vzťahoch, takže socialistický sektor v priemysle a obchode svetovej socialistickej sústavy predstavuje takmer 100 % a v poľnohospodárstve vyše 90 %. V celom rade krajín bol v podstate ukončený proces združstevňovania, došlo k likvidácii všetkých vykorisťovateľských tried a vytvorila sa socialistická triedna štruktúra spoločnosti.

2. Na základe pôsobenia ekonomických zákonov, ktoré sú vlastné celej svetovej socialistickej sústave, dokázal socializmus svoje prednosti pred

kapitalizmom *v rámci celej sústavy* a v blízkej dobe zabezpečí svoju prevalu nad kapitalizmom aj v porovnaní s najvyspelejšími štátmi.

Socialistické štáty teraz vyrábajú viac ako tretinu svetovej priemyselnej produkcie, pričom vo výrobe niektorých hlavných priemyselných odvetví je podiel socialistických štátov oveľa vyšší. Roku 1960 vyrábali socialistické krajiny 51,7 % svetovej ťažby uhlia (v prepočte na kamenné uhlie), 15,9 % nafty, 35 % surového železa, 31 % ocele a cementu, 21 % elektrickej energie, viac ako 50 % svetovej úrody obilnín, mali vyše 55 % svetového stavu ošípaných atď.

Svetová socialistická sústava predstihuje teraz kapitalistickú sústavu nielen v tempe rastu výroby, ale aj v absolútnej výške prírastku niektorých dôležitých výrobkov, ako je uhlie, surové železo, oceľ a cement.

3. Posilnila sa ekonomická jednota svetovej socialistickej sústavy a dosiahol sa nový stupeň pri vytváraní jednotného komunistického svetového hospodárstva.

Výrazom utužujúcej sa ekonomickej jednoty socialistických krajín je prehlbenie všetkých foriem medzinárodnej socialistickej deľby práce, najmä však koordinácia národohospodárskych plánov. Rozvoj hospodárskej spolupráce krajín svetovej socialistickej sústavy dosiahol taký stupeň, na ktorom sa zreteľne začína presadzovať tendencia k vytvoreniu jednotného komunistického svetového hospodárstva. Vytvárajú sa podmienky pre rovnomerný vývoj socialistických krajín ku komunizmu, pre postupné prekonávanie hospodárskych a kultúrnych rozdielov, pre zblíženie jednotlivých národných hospodárstiev. Medzi takéto podmienky patrí predovšetkým dosiahnutie určitého stupňa v rozvoji národného hospodárstva jednotlivých krajín. Zmenil sa charakter krajín svetovej socialistickej sústavy, ktorá ako celok je dnes priemyselne vyspelou sústavou. Došlo k dôležitým zmenám v proporciách reprodukčného procesu v krajinách svetovej socialistickej sústavy. Tieto zmeny boli podmienené a vytvorené úspešným plnením úloh socialistickej výstavby.

4. Dôležitou črtou súčasnej epochy rozvoja svetovej socialistickej sústavy je napokon to, že došlo k hlbokým zmenám vo všetkých oblastiach života jednotlivých socialistických krajín, k posilneniu morálnej a politickej jednoty. V súčasnej etape sa vytvárajú predpoklady pre viac-menej súčasný prechod ku komunizmu.

Uvedené momenty, pravda, nevyčerpávajú celú bohatosť vnútorných síl, ktoré viedli k zmene pomeru síl vo svete v prospech socializmu, ale predstavujú len niektoré hlavné stránky a výsledky rozvoja svetovej socialistickej sústavy pri jej vstupe do novej etapy.

Vyhlásenie porady predstaviteľov komunistických a robotníckych strán a Program KSSS dávajú odpoveď aj na otázku historického vymedzenia súčasnej etapy v rozvoji svetovej socialistickej sústavy. Vo Vyhlásení sa za počiatok súčasnej etapy v rozvoji svetovej socialistickej sústavy považuje druhá polovica desaťročia 1950—1960, lebo práve v tomto období došlo k premene svetovej socialistickej sústavy na rozhodujúci faktor

v rozvoji ľudskej spoločnosti. Historickým obsahom súčasnej etapy vo vývine svetovej socialistickej sústavy je úloha dosiahnuť prevahu nad kapitalizmom v oblasti materiálnej výroby, zvíťaziť v ekonomickej súťaži s kapitalizmom. Preto možno súčasnú etapu v rozvoji svetovej socialistickej sústavy považovať za rozhodujúcu etapu v ekonomickom súťažení socializmu s kapitalizmom.

K MARXISTICKEJ TEÓRII ŽIVOTNEJ ÚROVNE V SÚVISLOSTI S PROGRAMOM KSSS

OSKÁR NOVOTNÝ

I keď otázky životnej úrovne sú v posledných rokoch často predmetom pozornosti najvyšších stranických orgánov komunistických a robotníckych strán, predsa v Programe KSSS zaslúžene upútava pozornosť stať o životnej úrovni.

Zastavme sa pri niektorých otázkach týkajúcich sa charakteru vývoja potrieb. Program KSSS správne formuluje dynamický moment potrieb komunistickej formácie: pôjde o uspokojovanie ustavične rastúcich potrieb. Komplex úhrnu potrieb je čo do možností rastu bezhraničný. Iba jednotlivé potreby majú hranice. Úhrn potrieb rastie kvalitatívne aj kvantitatívne. To je zákonitá vývojová tendencia, ktorú formuloval už V. I. Lenin ako všeobecný zákon rastu potrieb.

Rovnakou všeobecnou zákonitosťou ekonomiky je neprestajný predstih potrieb pred ich uspokojovaním na základe rastu výroby a sféry služieb. Tento predstih, v ktorom je stelesnené všeobecné protirečenie medzi potrebami a výrobou, stáva sa hybnou silou rozvoja ekonomiky komunistickej spoločnosti v jej oboch fázach. Namiesto takéhoto prístupu k danej otázke, ktorý rozpracovali klasici marxizmu, hlásala sa v etape stalinského kultu v politickej ekonómii teória o predstihu spotreby (kúpyschopného dopytu) pred výrobou ako špecifikum socialistickej ekonomiky. Teda na miesto: a) predstihu spoločenských potrieb pred výrobou na základe determinujúcej funkcie spoločenských potrieb k výrobe, ktorej zmyslom sa stalo uspokojovanie ustavične rastúcich racionálnych materiálnych a imateriálnych potrieb všetkých členov spoločnosti; b) predstihu výroby pred spotrebou na základe všeobecnej determinujúcej funkcie výroby k spotrebe — rozpracovanej už v *Úvode ku Kritike politickej ekonómie* — sa predkladala teória o predstihu spotreby (kúpyschopného dobytu) pred výrobou v socializme, ktorá objektívne slúžila na ospravedlňovanie a sankcionovanie nedostatku spotrebných tovarov a zaostávania služieb, disproporcií v zásobovaní obyvateľstva, nedostatčného zviazania príjmovej a výdavkovej stránky spoločenskej bilancie príjmov a výdavkov obyvateľstva v ich reálnej, socializmu zodpovedajúcej náplni a pod. Teoretickým zákla-

dom takejto chybnéj koncepcie je podľa nášho názoru okrem iného zamieňanie dvoch charakteristík spoločenských potrieb: tzv. absolútnych potrieb (*Teórie o nadhodnote III*) a tzv. kúpyschopných potrieb zvlášť v prácach J. V. Stalina. Základným progresívnym podnecovateľom rastu potrieb je rozvoj výrobných síl, ktorý spôsobuje nepretržité kvalitatívne štrukturálne zmeny v úhrne potrieb. Zvyšuje sa váha nehmotných potrieb a dochádza k ustavičným štrukturálnym zmenám aj v súbore hmotných i nehmotných potrieb. Koniec koncov, úlohy postavené v Programe KSSS na úseku výroby svedčia viac-menej o stupni rozvoja i uspokojovania jednotlivých skupín potrieb v prvom desaťročí i v druhej etape vytýčeného programu. Tu si treba predovšetkým povšimnúť, že tempo rastu poľnohospodárstva je v prvom desaťročí najrýchlejšie, čo súvisí so všestranným zabezpečením výživy, naproti tomu v druhom desaťročí je ťažisko rozvoja v priemysle.

Treba mať na pamäti, že potreby nemusia kvantitatívne rásť ani stagnovať (pri uspokojení jednotlivej potreby), ale dochádza aj k ich nevyhnutnému poklesu na základe zlepšovania pracovných podmienok (pokles fyzickej namáhavosti, zlepšovania pracovného prostredia, hygiena pracoviska, redukovanie horúcich, vlhkých, rizikových prevádzok a pod.), skracovania pracovného času a zmien v pracovnom režime (postupným odstraňovaním nočných smien atď.). Táto tendencia ku kvantitatívnemu poklesu potrieb spôsobuje pri intenzívnom vývoji faktorov, ktoré ju podmieňujú, vážne štrukturálne zmeny v kvalitatívnej stránke potrieb. Zároveň treba vidieť, že existuje i neracionálna spotreba alebo neracionálne uspokojovanie tzv. fiktívnych potrieb (ako ich nazval Marx), a teda sa hladina reálnych životných podmienok musí o túto mieru znížiť, ak má vyjadrovať skutočnú životnú úroveň. To súčasne znamená, že nie každý rast potrieb (vyjadrený v kúpyschopnom dopyte alebo hoci už v realizovanej spotrebe) predstavuje racionálnu spotrebu zodpovedajúcu vedecky zdôvodneným objektívne nutným normám v danom prírodnom a spoločenskom prostredí, ale že potreby sú ovplyvnené aj tradíciami, spotrebnými zvyklosťami takého typu, ktoré sa nemôžu začleňovať do „rozumných potrieb všestranne vyspelého človeka“, ako to formuluje Program KSSS. Sem patria nielen na prvý pohľad neracionálne prvky, ako je alkoholizmus a pod., ale i neracionálne vysoká spotreba inak potrebných prvkov, napr. v súčasnosti v ČSSR vysoká spotreba tukov, najmä bravčovej masti, múčnych jedál v Čechách a pod. Zákonitosť neprestajného rastu potrieb v socializme je teda výsledkom boja protirečivých tendencií k rastu i k poklesu potrieb.

Všimnime si, ktoré špecificky nové črty vo vývine potrieb prináša prechod ku komunizmu. Predovšetkým stúpa význam kolektívnych potrieb a významným faktorom je aj to, že dochádza k vyrovnávaniu potrieb.

Marxisti oprávnenne kritizujú tých, ktorí si pod komunizmom predstavujú uniformitu. Program KSSS svoje stanovisko formuluje tak, že sa majú „poskytnúť každému členovi spoločnosti hmotné a kultúrne potreby podľa

jeho rastúcich potrieb, individuálnych požiadaviek a vkusu“. Nesprávne sú však podľa našej mienky názory, ktoré odmietajú uniformitu, ale nevidia súčasne s procesom diferenciacie úžitkových hodnôt umožňujúcich uspokojovať rôzniace sa individuálne požiadavky a vkus aj existenciu procesu vyrovnávania potrieb. Tento proces je podmienený vývojovými tendenciami: 1. vo sfére práce (vyrovnávanie pracovných podmienok, odstraňovanie ťažkej vyčerpávajúcej fyzickej roboty, premena poľnohospodárskej práce na určitý druh priemyselnej práce); 2. v príjmoch obyvateľstva, ktoré spôsobujú nielen vyrovnávanie pri uspokojovaní existujúcich potrieb, ale i pri vznikajúcich potrebách; 3. v ostatných životných podmienkach (ustavičný rast a zovšeobecňovanie čo najvyššieho vzdelania a osvojovania si výtvarných kultúry a vedy, stieranie rozdielov v spôsobe života medzi mestom a dedinou, medzi malými a veľkými mestami atď.).

Tendenciu k vyrovnávaniu potrieb však neslobodno chápať absolútne; zostanú rozdiely, na ktoré upozornil Engels: „Medzi jednotlivými krajinami, oblasťami a tiež krajmi bude vždy istá nerovnosť v životných podmienkach, ktorú bude možno redukovať na minimum, no nikdy sa nepodarí odstrániť ju úplne. *Obyvatelia hôr vždy budú žiť v iných podmienkach ako obyvatelia rovín.*“ Podčiarkli sme faktor, na ktorý redukujú nerovnosť v komunizme klasici. Ide o prírodný faktor. Rovnako je jasné, že budú rozdiely v potrebách malého a veľkého človeka. Budú to však rozdiely vyplývajúce len z tohto typu vplyvov; pri ich plnom uspokojovaní nebudú mať za následok rôznosť v životnej úrovni. Rozdiely v potrebách zostanú i v komunizme na základe rôznych možností v rozvoji a uplatnení schopností a vlôh ľudí, vyplývajúcich z prírodných príčin. Ak by sme pripustili rozdiely vyplývajúce z iných príčin, viac-menej by sme sankcionovali diferenciaciu podmienenú dnes rôznym stupňom vzdelania rodičov, samých členov spoločnosti v mladosti, rôznou možnosťou rozvoja schopností (sociálno-príjmové faktory, demografická situácia v domácnosti a pod., majú v socializme ešte dôležitý, i keď nie determinujúci vplyv). Je rovnako zrejmé, že zmeny v spôsobe a úrovni stravovania, bývania a v celkovom spôsobe života generácií vyrastajúcich v socializme alebo komunistických generácií, ktoré z nich vznikli, budú nepochybne mať za následok dokonca i redukcii v diferenciacii schopností a vlôh podmienených prírodnými príčinami (debilita, nezuživosť a pod.).

Možno jednoznačne uzavrieť, že proces vyrovnávania potrieb bude nepretržite viac a viac silnieť. Tento proces sa však nesmie zamieňať s procesom neprestajne hlbšej diferenciacie typov úžitkových hodnôt, druhov výrobkov a služieb uspokojujúcich tú istú potrebu. Rozvoj bohatosti foriemi životných podmienok, líšiacich sa na základe rozširovania a prehlbovania sortimentu výrobkov a služieb, ktorý je spätý s vysokým stupňom rozvoja výrobných síl spoločnosti, je cestou, ktorá v tejto súvislosti zabezpečí čo najväčšie priblíženie k úplnej rovnosti v naprostom protiklade k uniforme.

Pozornosť si zaslúži tá časť Programu KSSS, ktorá, nadväzujúc na odkazy klasikov, stanovuje, že ide nielen o všestranný rozvoj schopností a vlôh, ale aj o ich uplatnenie. Na zabezpečenie tohto cieľa sa určujú úlohy v celej druhej časti Programu KSSS. Plánuje sa vytvárať podmienky, aby každý mohol študovať podľa svojich osobných želaní a potrieb spoločnosti, poskytnúť vzdelanie pre všetkých, čo sa chcú učiť, ďalej sa určuje, aby tvorivá činnosť vo všetkých sférach kultúry bola prístupná všetkým členom spoločnosti, aby sa vytvorila široká sieť verejne prístupných vedeckých a technických laboratórií, umeleckých a filmových ateliérov, v ktorých môže každý pracovať. V perspektíve práca v štátnom aparáte prestane byť zvláštnym povolaním a budú ju vykonávať všetci členovia spoločnosti.

Je nepochybné, že všestranný rozvoj a uplatnenie fyzických i duchovných schopností a vlôh všetkých členov spoločnosti je cieľom, ktorý vyjadruje komunistickej stupeň životnej úrovne a zmysel komunistickej spoločnosti. Bolo by však nesprávne nevidieť — a stáva sa to často i v propagande — že tu nejde o nejaký pasívny cieľ, pasívny následok. Program teoreticky nadväzuje na *Anti-Dühringa* a zdôrazňuje, že zároveň so všestranným rozvojom ľudí vyrastú aj výrobné sily“, teda že konečný cieľ nie je prostým následkom, ale že následok prechádza v príčinu rozvoja výroby. Ak nerastie životná úroveň, niet najoptimálnejších predpokladov pre rozvoj výrobných síl v súlade s ich historicko-vývojovými tendenciami vôbec. Týka sa to najmä problému mnohostrannosti členov spoločnosti. „Čo najväčšia mnohostrannosť robotníka ako všeobecný spoločensko-výrobný zákon“, to je významný záver klasikov. Po prvé, táto mnohostrannosť je nevyhnutná z výrobných príčin (rast mechanizácie a nároky na kvalifikáciu a pod.); po druhé, z ekonomických príčin (plynulá redistribúcia pracovných síl na základe postupujúceho technického pokroku v odvetviach a nevyhnutnosť prechodu z pracoviska na pracovisko v súlade so záujmami spoločnosti a individua); po tretie, ak niet všestranného rozvoja pracovnej sily, chýba jedna zo závažných materiálnych podmienok revolúcie vo vzťahu k práci. Ak niet všestranne rozvinutej osobnosti, nemôže sa práca stať v plnej miere tvorivou, prinášajúcou radosť z uplatnenia schopností — chýba teda jedna z materiálnych podmienok revolučnej premeny práce na životnú potrebu. Inak nemôže práca prestať „byť iba prostriedkom pre život.“ Takto do charakteristiky práce ako životnej potreby treba na základe stanoviska obsiahnutého v Programe KSSS vnášať jednotu troch určení práce:

1. ako prostriedok na zabezpečenie existencie — podmienky života (i keď súvislosť bude nie priama, ale celospoločenská);
2. ako prirodzená potreba zdravého organizmu;
3. ako spôsob uplatnenia všeobecne rozvinutých schopností a vlôh, ktoré každý člen spoločnosti má a v nej ich rozvíja (schopnosti sa v práci preverujú, upevňujú a rastú).

Program dáva odpoveď i na spory a diskusie o súčasnom stupni rozdeľovania v SSSR a jeho vývojových perspektívach. Časť súdruhov sa domnieva, že súbežne popri odmeňovaní podľa práce už existuje odmeňovanie podľa potrieb na základe súčasného pôsobenia zákona socialistického i komunistického rozdeľovania, a navrhuje už v najbližšom období prechod ku komunistickému rozdeľovaniu. Títo súdruhovia podcenili progresívne možnosti rozdeľovania podľa práce, ktoré ešte zďaleka neboli vyčerpané pri súčasnom stupni rozvoja výrobných síl a komunistického uvedomenia. Komunistické rozdeľovanie možno zaviesť, až keď sa vytvorí úplná hojnosť. Preto rozdeľovanie podľa práce zostáva v etape najbližších dvadsiatich rokov hlavnou formou rozdeľovania. Pomocou neho sa dá stimulovať tvorba materiálnych a duchovných predpokladov komunistického rozdeľovania prechodom na kolektívne formy hmotného zainteresovania, uplatnením zásady, že bezprostredný prínos jednotlivca spoločnosti je podmienkou jeho čerpania zo spoločenských zdrojov, vhodným spájaním hmotných a morálnych podnetov atď., ktoré vychovávajú k tomu stupňu vyspelosti, v ktorom bude každý uvedomele a dobrovoľne pracovať podľa svojich schopností.

Iní si predstavujú celý problém zjednodušene, redukujú rozdeľovanie jedine na formu rozdeľovania podľa práce a prechod ku komunistickému rozdeľovaniu chápu staticky ako pretržitý akt. Súčasťou takejto koncepcie je podceňovanie prvkov komunizmu v súčasnom stupni vývoja socializmu a z toho vyplývajúca požiadavka, aby sa všetky úžitkové hodnoty poskytovali obyvateľstvu na báze peňažných vzťahov. V takejto koncepcii je u jednej časti jej zástancov zahrnuté i to, že ku komunistickému stupňu životnej úrovne sa dôjde takým zvýšením mzdy, ktoré umožní kúpu potrebných úžitkových hodnôt. Neberú pritom do úvahy, že rozdeľovanie podľa potrieb je nielen púhym novým spôsobom rozdeľovania, ale jednotou obsahu (hojnosť) a formy rozdeľovania a že sa môže aplikovať až v zodpovedajúcich podmienkach.

Spor sa vedie aj o povahu rozdeľovania zo spoločenských fondov, či je rozdeľovaním podľa potrieb a či nie. Podľa Programu KSSS ide o vzrastanie fondov rozdeľovaných nezávisle od práce. Hlbší rozbor ukazuje na mnohorakú povahu týchto fondov, a to na:

- a) zviazanosť so mzdou (dôchodky, nemocenské, a pod.);
- b) protikladnosť so mzdou (výplata štipendií, rodinných prídavkov a pod.). Pritom, hoci sú v protiklade s výškou mzdy, v sústave štipendií sa uplatňuje princíp práce (závislosť od prospechu atď.), podobne rodinné prídavky sa neposkytujú nepracujúcim žiteľom ani tým pracujúcim, ktorí nedosiahnu určité limity v práci atď.;
- c) závislosť rozdeľovania od potrieb (školsťvo, zdravotníctvo atď.). Pritom i tu pôsobí, hoci menej a nepriamo, princíp práce. Napríklad sanatóriá sa poskytujú prednostne vzorným pracovníkom a pod.; potreby mestského obyvateľstva sú v zdravotníctve rovnaké ako na dedine, ale roľníci (u nás už len nad 15 rokov) musia platiť za lekárske úkony atď.;

d) prechodné formy subvenované spoločnosťou, napríklad kultúra, bytová údržba i výstavba a pod.

Rozdeľovanie zo spoločenských fondov nie je teda rozdeľovaním podľa potrieb, ale iba jeho prvkom, zárodkom budúceho komunistického rozdeľovania. Je hlavnou vývojovou formou, pomocou ktorej sa bude realizovať postupný prechod ku komunistickému rozdeľovaniu.

Komunistické rozdeľovanie je formou celospoločenského zainteresovania na výsledkoch práce, nie je poskytovaním bezprácnym. Odstraňuje sa peňažná forma a bezprostredná zviazanosť rozdeľovania s výsledkami práce individua, uplatňuje sa teda bezplatnosť. Bezplatné poskytovanie zo spoločenských fondov ako zárodok komunistického rozdeľovania je protikladom k socialistickému rozdeľovaniu. Ekonomika spotreby domácnosti je tým silne ovplyvnená, najmä ak sa rozdeľovanie uskutočňuje nezávisle od práce v peňažnej forme. Preto sa rozdeľovanie nezávisle od práce realizuje predovšetkým:

a) bezprostredne účelove, aby nemohlo dôjsť k inému použitiu, než ktoré chce spoločnosť dosiahnuť,

b) adresne — teda nie napr. rastom rodinných prídavkov, ale bezplatným školským stravovaním a pod.

Z doterajšieho vývoja i zo smerníc, ktoré vytýčil Program KSSS — možno zovšeobecniť poradie bezplatného poskytovania zo spoločenských fondov takto:

1. kolektívne potreby spoločnosti (zdravotníctvo a pod.);
2. starostlivosť o individuálne potreby práceneschopných (deti, starci — postupne až po úplné krytie);
3. funkčné potreby jednak spojené s pracovným procesom (obedy v práci, pracovné obleky, školský odev a pod.) a jednak spojené so spôsobom života v meste, ktorý vyžaduje vyššie náklady oproti dedine (bezplatná komunálna doprava);
4. bezprostredné osobné potreby limitované vo svojej podstate (bývanie, plyn, voda a pod.). Tu sa už predpokladá vysoký stupeň uvedomelosti, aby i napriek limitovanosti daných potrieb nedochádzalo k spoločensky nežiadúcemu mrhaniu vytvorenými úžitkovými hodnotami;
5. ostatné osobné potreby.

Takéto poradie umožňuje viac podporovať kolektívne potreby spoločnosti, ďalej umožňuje rozvoj progresívnych potrieb, redukciu neracionálnych potrieb a neracionálnych foriem realizácie potrieb a nakoniec stimulovalenie kolektívnych foriem uspokojovania individuálnych potrieb, ktoré predstavujú pozitívny prínos nielen v ekonómii spoločenskej práce, ale i v rozvoji komunistického spôsobu života.

V Programe KSSS možno dôjsť k záveru o troch etapách prechodu od socialistickej životnej úrovne ku komunistickej životnej úrovni v SSSR z hľadiska rozdeľovania. Je to: a) etapa dostatku, b) etapa hojnosti, keď sa vytvoria hmotné predpoklady pre rozdeľovanie podľa potrieb, c) etapa úplnej hojnosti. V období prechodu od etapy hojnosti k etape úplnej hoj-

nosti sa bude asi polovica reálnych príjmov poskytovať bezplatne — v SSSR sa s tým počíta bezprostredne po roku 1980.

Domnievame sa, že diferencovanie troch etáp je podmienené špecifikom ekonomiky SSSR. U nás pravdepodobne budú v celospoločenskom meradle charakteristické pre prechod od socialistickej životnej úrovne ku komunistickej životnej úrovni 2 etapy: etapa vytvárania hojnosti a etapa vytvárania úplnej hojnosti.

Úlohy, ktoré vytýčil Program KSSS v sfére životnej úrovne, sú neobyčajne náročné. Už predtým formulovaný cieľ — predstihnúť najvyspelejšie kapitalistické krajiny v životnej úrovni našiel v Programe KSSS svoje ucelené stelesnenie i presnejšie vyjadrenie predstihu pre najbližšie obdobie 20 rokov: dosiahnuť vyššiu životnú úroveň ako v ktorejkoľvek kapitalistickej krajine. Týmto sa zároveň ukončujú spory o tom, či v USA je iba vyššia spotreba alebo aj vyššia životná úroveň ako v SSSR. Stanovisko KSSS je tu nedvojzmyselné: nielen spotreba, ale aj životná úroveň USA je vyššia. Pravda, to nie je slabosť socializmu. To vyplýva z historicky špecifickej situácie, v ktorej SSSR začal budovať socializmus a v ktorej ho budoval. V mierových porekonštrukčných rokoch SSSR vždy zreteľne predstihoval najvyspelejšie kapitalistické krajiny v tempe rastu životnej úrovne. Zároveň by bolo chybné nevidieť, že v USA nie je vyššia úroveň vo všetkých zložkách, nehovoriac už ani o sociálnej forme životnej úrovne, o jej diferenciacii, spôsobe života a pod.

Treba podotknúť, že je nevyhnutné rozlišovať dva pojmy: „životná úroveň“ a „postavenie v spoločnosti“. V SSSR je postavenie pracujúcich v dôsledku kvalitatívne vyššieho typu výrobných vzťahov, faktorov nadstavby a z nich vyplývajúcej sociálno-ekonomickej existenčnej istoty na neporovnateľne vyššom stupni ako v USA.

Cieľom týchto našich poznámok je zdôrazniť príspevok Programu KSSS k správne mu chápaniu podstaty a miesta kategórie životnej úrovne v systéme socialistických výrobných vzťahov a rovnako ku komplexnému chápaniu podmienok, ktoré ju určujú.

ŠTEFAN FIŠERA

VPLYV RENTABILITY NA ŠPECIALIZÁCIU VÝROBY V JRD

Jednotné roľnícke družstvá v počiatočnej vývojovej etape spravidla nezabezpečujú rozšírenú reprodukciu len z vlastných zdrojov. Potvrzuje to prax vo všetkých socialistických a ľudovodemokratických krajinách. Pri prechode od individuálnej malovýroby k družstevnej veľkovýrobe preberá na seba štát značné úlohy v rozvoji investícií. Aj u nás štát spočiatku zabezpečoval z rozpočtových prostriedkov takmer celú reprodukciu strojovej techniky prostredníctvom strojových a traktorových staníc, pretože platby JRD nedostačovali ani na zaokrytie priamych prevádzkových nákladov, a už vôbec nie na odpisy a akumuláciu. Práve tak sa na plánované investície JRD poskytovala spočiatku skoro stopercentná subvencia. Za takýchto ekonomických podmienok nemala peňažná akumulácia a tvorba čistého dôchodku ako jej zdroja priamo v JRD pozoruhodný význam. Z družstevných prostriedkov sa zabezpečovala hlavne naturálna reprodukcia základného stáda a naturálnych fondov obratových prostriedkov. Zdroje pre ostatné základné fondy sa vytvárali v celospoločenských fondoch, do ktorých nepochybne prispievali aj JRD. V družstvách sa dokonca dlho nezistovala tvorba akumulácie ani len evidenčne. Ich hlavnou úlohou bolo zabezpečiť určitú úroveň osobného dôchodku pre členov družstva. Výška pracovnej jednotky bola fakticky ústredným ukazovateľom ekonomickej sily a politicko-sociálnej konsolidácie družstva.

Ďalší rozvoj výrobných síl v jednotných roľníckych družstvách si však vyžaduje zvýšiť podnikovú materiálnu zainteresovanosť družstiev na rozvoji výroby širším a hlbším uplatnením chozrasčotných princípov v hospodárení JRD. Za existencie skupinového vlastníctva si táto skutočnosť zasa vynucuje určitú samostatnosť vo využívaní a v rozvoji výrobných prostriedkov pri plnení spoločenských potrieb, ktoré sú stelesnené v štátnom pláne, a preto stúpa ekonomický význam vlastných peňažných prostriedkov JRD, význam tvorby čistého dôchodku a význam rentability.

Zásadnú zmenu vo význame rentability pri súčasnej sústave nákupných cien spôsobili najmä tieto skutočnosti:

1. Strojová technika prešla zo všeľudového do skupinového vlastníctva JRD, a tak prešla do družstva aj hlavná starostlivosť a zodpovednosť za vytvorenie ekonomických podmienok reprodukcie strojového parku.

2. Subvenčná politika pri zabezpečovaní stavebných investícií sa zmenila a družstvá v oveľa väčšej miere splácajú investičné úvery z vlastných prostriedkov. Tieto skutočnosti si vynucujú akumulovať v družstve aj väčšie množstvo peňažných prostriedkov než predtým.

3. Zmenila sa metóda rozpisu a zúžil sa rozsah rozpisových úloh štátneho plánu, družstvá získali určitú voľnosť vo výbere výrobných úloh, čo ich zasa núti prihliadať viac na rentabilitu.

4. Perspektívny plán rozvoja poľnohospodárstva vyžaduje omnoho rýchlejšie tempo rozšírenej reprodukcie, a preto treba oveľa viac akumulovať aj v naturálnej forme než doteraz.

V týchto zmenených objektívnych podmienkach vzrastá objektívna potreba akumulovať z vnútro podnikových zdrojov JRD, a tak stúpa význam tvorby čistého dôchodku ako zdroja vnútrodružstevnej akumulácie. Celá spoločnosť má eminentný záujem na zvyšovaní poľnohospodárskej výroby. Pretože toto zvyšovanie možno v našich podmienkach dosiahnuť len intenzifikáciou výroby (najmä dostatočným vkladáním prostriedkov do pôdy), tempo intenzifikácie je závislé od tempa akumulácie. Úroveň podnikovej rentability družstiev sa tak stáva z podnikového aj spoločenského hľadiska prvoradým ukazovateľom ekonomiky JRD a rentabilita zas dôležitým nástrojom využívania iniciatívy pri určovaní štruktúry družstevnej výroby, ktorú družstvu umožňuje metodika rozpisu úloh štátneho plánu. Spomínané skutočnosti si vynucujú závažné zmeny v ekonomike a v organizácii výroby JRD i v riadení JRD socialistickým štátom. V tomto článku sa chceme zmeniť len o vplyve rentability na štruktúru odvetví poľnohospodárskej výroby, a tým aj na špecializáciu výroby v JRD, a o vyjadrovaní, vyčíslívaní rentability.

Najskôr treba odpovedať na otázku, či má vôbec význam osobitne skúmať a hodnotiť rentabilitu jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby v jednotných roľníckych družstvách. Často sa táto otázka podceňovala, pričom sa obyčajne uvádzali tieto argumenty:

1. Odmena družstevníka alebo výška fondu akumulácie závisí od celkového úhrnného hrubého a čistého dôchodku, vytvoreného všetkými odvetviami družstevného poľnohospodárskeho podniku, a nie je preto dôležité, v akom pomere, v akej relácii sa podieľajú jednotlivé odvetvia na ich tvorbe. To sa prejavovalo aj v praxi plánovania cien, ktorá skutočne podceňovala otázku cenových relácií.

2. Je skoro nemožné presne vyčíslíť rentabilitu jednotlivých odvetví, pretože sú často výrobné spojené a ťažko sa ohodnocujú vedľajšie výrobky. Skutočne sa dá ťažko vyčíslíť ekonomický dosah lucerny ako predplodiny na rentabilitu pšenice alebo správne oceniť napr. maštalný hnoj. Relácia rentability výroby cukrovky a mlieka sa bude pohybovať aj podľa toho, ako oceníme maštalný hnoj, ktorý je vedľajším výrobkom, teda príjmovou položkou pri výrobe mlieka a nákladovou položkou pri výrobe cukrovky.

3. Aj pre podniky skupinového družstevného vlastníctva je určovateľom štruktúry výroby štátny plán rozvoja národného hospodárstva, zostavený podľa požiadaviek proporcionálneho rozvoja socialistickej spoločnosti, a nie zákon hodnoty.

4. Za existencie skupinového vlastníctva a jednotných celoštátnych cien realizujú jednotlivé družstvá, vyrábajúce v rozdielnych prírodných pod-

mienkach, rozdielnu sumu diferenciálnej renty, a preto rôzny stupeň odchýlky cien tovarov jednotlivých odvetí poľnohospodárskej výroby slúži na to:

a) aby sa aj v družstevnom sektore uplatnila principiálna požiadavka socialistickej ekonomiky — rozdeľovanie podľa práce;

b) aby sa zabezpečila v našich podmienkach relatívneho nedostatku pôdy rozšírená reprodukcia poľnohospodárskej výroby aj v menej priaznivých prírodných podmienkach.

Toto sú hlavné dôvody, prečo sa nevenovala väčšia pozornosť problému rentability odvetví poľnohospodárskej výroby v jednotných roľníckych družstvách, a preto ich treba hlbšie objasniť.

Tovarové odvetvia poľnohospodárskej výroby v poľnohospodárskom podniku netvorí každé osebe uzavretý kolobeh reprodukcie. Netvorili ho v kapitalistickej veľkovýrobe ani v individuálnej malovýrobe a netvorí ho ani v socialistickej veľkovýrobe. Čistý dôchodok, realizovaný napr. u pšenice, nepoužíva sa výlučne len na rozšírenú reprodukciu výroby pšenice; čistý dôchodok realizovaný zasa napr. pri chove hovädzieho dobytká alebo ošípaných sa nepoužil výlučne pre rozšírenú reprodukciu tých odvetví, v ktorých sa vytvoril. Ak sa nezisťovali vlastné náklady v jednotlivých odvetviach a družstvách, nevidoval sa ani čistý dôchodok v nich vytvorený. O použití úhrnnej sumy čistého dôchodku, ktorý vytvorili všetky odvetvia poľnohospodárskeho podniku, rozhodovali celkom iné ekonomické skutočnosti a rozhodne nie akási autoreprodukcia jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby.

V kapitalistickom poľnohospodárskom podniku rozhodovali o použití zisku na rozšírenú reprodukciu opäť ziskové záujmy. Kapitalista vkladal prostriedky prednostne alebo výlučne do odvetví, ktoré mu poskytovali najväčšiu mieru zisku. Ostatné odvetvia, ktoré z akýchkoľvek dôvodov musel udržiavať, slúžili rozvoju tohto najziskovejšieho, teda hlavného odvetvia. Vo vedľajších odvetviach uskutočňoval podľa potreby jednoduchú reprodukciu alebo ich obmedzoval bez ohľadu na to, či realizoval aj z týchto vedľajších, menej efektívnych odvetví zisk, ktorý umožňoval ich vlastnú rozšírenú reprodukciu, alebo nie. Napríklad kapitalistický podnikateľ, ktorý sa v blízkosti miest špecializoval na rentabilné výdojné hospodárstvo, pestoval na určitej ploche aj pšenicu, pretože bola tiež rentabilná. Zisk vytvorený z oboch odvetví a určený pre dodatočné vklady sa nerozdeľoval medzi tieto odvetvia v takom pomere, v akom sa zúčastnili na jeho tvorbe, ale podľa toho, ktoré odvetvie bolo rentabilnejšie v období uskutočňovania dodatočného vkladu. Zisk vytvorený v jednom odvetví sa použil na rozšírenú reprodukciu druhého odvetvia.

Ani v socialistických podnikoch všeludového vlastníctva netvorí každé odvetvie osobitne uzavretý kolobeh rozšírenej reprodukcie a prostriedky sa vkladajú a koncentrujú v jednotlivých rokoch do rozvoja jedného alebo niekoľkých odvetví a teda nepoužívajú sa podľa toho, ako ktoré odvetvie prispelo k tvorbe akumulácie. Rozdiel proti kapitalistickým poľnohospo-

dárskym podnikom je v tom, že o rozvoji jednotlivých odvetví rozhoduje štátny plán. Podniková rentabilita je len nástrojom plnenia úloh štátneho plánu, a preto má aktívny vplyv na organizáciu výroby aj na štátnych majetkoch.

Ani v jednotných roľníckych družstvách netvorí jednotlivé odvetvia uzavretý reprodukčný kolobeh. O rozšírenej reprodukcii celého podniku rozhoduje celková suma čistého dôchodku podniku a suma príspevkov štátu. O rozvoji každého odvetvia, t. j. o proporcionálnom rozdelení celkovej sumy čistého dôchodku do jednotlivých odvetví rozhoduje jednak štátny plán, jednak rentabilita.

V jednotných roľníckych družstvách je na jednej strane zjavná tendencia rozvíjať prednostne rentabilnejšie odvetvia na úkor menej rentabilných odvetví. Najlepšie to možno porovnať na pomere rozvoja vysoko rentabilných ošípaných a menej rentabilného hovädzieho dobytku. Napríklad roku 1953 bol na Slovensku podiel jatočného hovädzieho dobytku na hrubej poľnohospodárskej výrobe 3,9 %, podiel mlieka 12,2 % a podiel ošípaných 8,8 %. Roku 1958 nastali zmeny v relácii týchto výrobkov. Podiel jatočného dobytku sa skoro nezmenil a bol 4,0 %. Podiel mlieka stúpol len nepatrne na 12,8 %. Podiel vysoko rentabilných ošípaných však stúpol z 8,8 % roku 1953 na 15,2 % roku 1958.

Na druhej strane však treba konštatovať, že aj jednotné roľnícke družstvá rešpektujú a plnia úlohy štátneho plánu, rozvíjajú jednotlivé odvetvia v proporciách, aké vyžaduje štátny plán. Rozvíjajú teda aj menej rentabilné alebo nerentabilné odvetvia.

Povinnosť rešpektovať požiadavky štátneho plánu je zakotvená aj vo Vzorových stanovách JRD. Orgány štátnej správy rôznymi spôsobmi napomáhali a zabezpečovali dodržiavanie proporcií, ktoré vyžadoval štátny plán: napríklad poskytovaním investičných úverov a subvencií a ich viazaním na rozvoj určitých odvetví, politickoorganizačnou prácou a podobne.

Za predpokladu, že by existovala rovnaká rentabilita všetkých odvetví tovarovej výroby JRD, nezáležalo by družstvám z hľadiska rentability na tom, ktoré odvetvia budú mať vo svojom podniku, a štruktúru výroby by určovali v takých proporciách, aké si vyžaduje štátny plán rozvoja národného hospodárstva. Pôsobenie zákona hodnoty na podporu plnenia úloh štátneho plánu môže štát i aktívne využívať. Môže mierne zvýšiť úroveň rentability pri odvetviach, ktoré treba rozvíjať v prudšom tempe, a naopak, mierne znížiť pri odvetviach, ktoré treba v záujme spoločnosti obmedzovať.

Je známe, že aj za existencie nerovnakej rentability jednotlivých odvetví plnili družstvá v podstate úlohy štátneho plánu. Napríklad pred poslednou úpravou cien roku 1960 bola v priemere nízka rentabilita technických plodín, a napriek tomu družstvá v podstate nimi osievali také plochy, aké vyžadoval štátny plán. Štátne orgány, zabezpečujúce úlohy plánu, museli však použiť rôzne ekonomické aj mimoekonomické prostriedky, aby čelili tendencii obmedzovať menej výhodné a uprednostňovať výhod-

nejšie odvetvia. Toto vyrovnávanie a naprávanie dôsledkov nerovnej rentability jednotlivých odvetví malo najmä dva nepriaznivé následky:

1. Pracovná kapacita orgánov štátu sa do určitej miery vyčerpávala na prekonávanie tendencie porušovať štátny plán a zostávalo im menej energie na poskytovanie odbornej pomoci pri organizovaní družstevnej, modernej veľkovýroby.

2. Orgány, aby zabezpečili jednotlivým roľníckym družstvám rovnaké podmienky pre získanie hrubého a čistého dôchodku, rozpisovali jednotlivé úlohy tak, aby každé družstvo dostalo pomerne rovnaké úlohy vo vysoko rentabilnej, menej rentabilnej alebo nerentabilnej výrobe. Rozpis rentabilnejších odvetví sa spravidla viazal na prevzatie aj menej rentabilných odvetví do výrobného plánu JRD. V dôsledku toho sa veľmi trieštil výrobný program družstiev, družstvá pestovali neúmerne veľa tovarových plodín často na malých plochách a za malovýrobných podmienok technológie a organizácie práce. A tak bolo veľmi ťažké zabezpečiť rovnaké podmienky pre dosiahnutie rentability jednotlivých JRD.

Na základe doterajšieho rozboru sa zdá, že z hľadiska plnenia úloh štátneho plánu jednotlivými roľníckymi družstvami je výhodná približne rovnaká úroveň rentability jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby. Mierne zvýšená rentabilita by sa žiadala pri tých odvetviach, ktoré treba prudšie rozvíjať, mierne znížená zasa pri odvetviach, ktoré treba v záujme spoločnosti pomalšie rozvíjať, prípadne obmedzovať.

Existujú však aj skutočnosti, ktoré si vyžadujú nerovnakú rentabilitu odvetví poľnohospodárskej výroby. Najmä je to potreba rozdeľovania podľa práce, potreba rovnomerného rozvoja všetkých oblastí a potreba rozšírenej reprodukcie poľnohospodárskej výroby aj v menej priaznivých prírodných podmienkach.

Za existencie skupinového vlastníctva, jednotných štátnych nákupných cien a rôznych prírodných podmienok môžu družstvá, ktoré hospodária v lepších prírodných podmienkach než tie, podľa ktorých boli stanovené štátne nákupné ceny, realizovať diferenciálnu rentu. Prisvojovanie si celej diferenciálnej renty skupinovými vlastníckmi sa nezrovnáva so základným princípom socialistickej spoločnosti, s princípom rozdeľovania podľa práce. Aby sa zabezpečilo pôsobenie zákona rozdeľovania podľa práce vo všetkých sektoroch a odvetviach národného hospodárstva, musí socialistickej štát odčerpávať diferenciálnu rentu. Jedným z nástrojov jej odčerpávania je aj sústava štátnych nákupných cien jednotlivých poľnohospodárskych tovarov, ktoré sa rozdielne odchyľujú od hodnoty. Môžu sa zvyšovať ceny tých tovarov, ktoré majú výlučne alebo prevažne produkčnú bázu v horších prírodných podmienkach alebo ktoré môžeme rozpísať štátneho plánu určiť výlučne alebo prevažne do tých výrobných oblastí, a naopak, môžu sa znížiť zasa ceny tých výrobkov, ktoré sa vyrábajú prevažne v lepších prírodných podmienkach.

Diferenciácia rentability rôznych odvetví poľnohospodárskej výroby môže slúžiť aj na to, aby sa zabezpečila v každom družstve, teda aj v druž-

stve vyrábajúcom v horších prírodných podmienkach taká suma čistého dôchodku, ktorá je potrebná na zabezpečenie plánovitého tempa rozšírenej reprodukcie. A práve v horších prírodných podmienkach treba spravidla viac investovať na 1 ha pôdy na zabezpečenie určitého tempa reprodukcie než v lepších prírodných podmienkach. Preto treba aj v horších podmienkach dosahovať väčšiu sumu čistého dôchodku, ak tu budú dodatočné vklady rentabilné nielen z podnikového hľadiska, ale aj z hľadiska celospoločenského.

Uvedené dôvody ovplyvňovali aj terajšiu cenovú sústavu, a preto boli napríklad stanovené vyššie nákupné ceny u ľanu, zemiakov a raže.

Diferenciálnu rentu možno odčerpávať aj pomocou poľnohospodárskej dane. Tento nástroj má, pravda, dva nedostatky. Poľnohospodárska daň v dnešnej konštrukcii postihuje družstevný podnik ako celok, ale nepostihuje jednotlivé odvetvia poľnohospodárskej výroby, a tak nevlplyva na štruktúru, na proporcionalitu odvetví, teda nepomáha riešiť problém, ktorý sledujeme v tomto článku. Daň ovplyvňuje celkovú sumu čistého dôchodku družstva, nie však podiel, akým sa zúčastňujú jednotlivé odvetvia na jeho tvorbe.

Poľnohospodárskou daňou nemožno odčerpávať celú diferenciálnu rentu, pretože by sa museli stanoviť štátne nákupné ceny na podklade vlastných nákladov podniku, ktorý vyrába v najhorších prírodných podmienkach. Nákupné ceny by boli pomerne vysoké a vysoká by bola aj poľnohospodárska daň v družstvách, ktoré vyrábajú v lepších prírodných podmienkach. Takéto družstvá tvoria prevažnú časť a veľké dane by na ne politicky aj psychologicky nedobre pôsobili.

Problém odčerpávania diferenciálnej renty a vyrovnávania hrubých a čistých dôchodov v družstvách vyrábajúcich v rôznych prírodných podmienkach nemôžeme riešiť v našich podmienkach ani zavedením oblastných cien. Je to najmä preto, že naše výrobné, pôdne a klimatické typy sú pomerne na malých územných komplexoch a v teréne sa vzájomne prepletajú. Nielen v okrese, ale aj v jednom družstve sú plochy, ktoré patria k rôznym typom.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že za existencie diferenciálnej renty možno vyrovnávať hrubé a čisté dôchodky v družstvách vyrábajúcich v rôznych prírodných podmienkach nielen pomocou dane, ale aj pomocou cenovej diferenciácie, t. j. diferenciácie rentability jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby. Došli sme tak k dvom protichodným ekonomickým požiadavkám. Požiadavka organizácie výroby v JRD v proporciách, aké vyžaduje štátny plán, vynucuje si využívať pôsobenie zákona hodnoty na podniky skupinového vlastníctva, a preto takú cenovú politiku, ktorá by zabezpečila približne rovnakú rentabilitu vo všetkých odvetviach. Naproti tomu požiadavka rozdeľovania podľa práce a potreba rozšírenej reprodukcie aj v horších výrobných podmienkach si vyžaduje diferencovanú rentabilitu odvetví. Konštatovali sme ďalej, že napriek existencii rôznej úrovne rentability jednotlivých odvetví nedochádzalo k vážnejším dispro-

porciám a družstvá v podstate rešpektovali požiadavky štátneho plánu. Poruchy nenastali najmä preto, že štát znášal takmer celé náklady na strojové vybavenie, stavebné investície, meliorácie a pod., otázka tvorby čistého dôchodku v JRD nehrala významnú úlohu a štátnymi dotáciami sa často vyrovnali na určitú minimálnu úroveň aj osobné dôchodky družstevníkov. Vážnejším následkom rozdielnej rentability odvetví bolo triešenie výrobných úloh, neefektívne vyčerpávanie energie organizátorských pracovníkov štátnej a ľudovej správy a ťažkosť ekonomicky správne rozpísať štátny plán na jednotlivé JRD.

Zdá sa však, že rozvoj výrobných síl v družstevnom hospodárstve a ďalšie upevnenie družstevných výrobných vzťahov vytvára nové podmienky a novú ekonomickú situáciu, v ktorej môžu narastať poruchy prameniace z nesprávnej diferenciacie rentability jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby. Týmito novými podmienkami sú: prehĺbenie chozrasčotného princípu riadenia JRD, koncentrácia výroby zlučovaním JRD, špecializácia výroby v nich a z toho vyplývajúca deľba výrobného programu medzi družstvami. Javí sa potreba posúdiť, aké môže mať následky diferencovaná rentabilita jednotlivých odvetví tovarovej výroby v nových podmienkach.

Dôležitým prepokladom upevnenia chozrasčotu v riadení družstiev je zvyšovanie ich reprodukčnej samostatnosti. Plánovanú rozšírenú reprodukciu budú družstvá v rozhodujúcej miere zabezpečovať z vlastných zdrojov, teda z vlastných akumulovaných prostriedkov. Hoci štátne subvencie a úvery (investičné) zostanú aj naďalej dôležitým nástrojom rozdeľovania v rukách socialistického štátu, predsa stúpne v podstatnej miere význam tvorby čistého dôchodku, čím stúpne aj význam a ekonomický dosah rentability a proporcionálneho rozdeľovania čistého dôchodku medzi podnikmi skupinového vlastníctva, ktoré vyrábajú v rôznych podmienkach. Možno tvrdiť, že tempo rozšírenej reprodukcie bude v prevažnej väčšine družstiev v podstatnej miere závisieť od tempa rastu čistého dôchodku. V družstvách treba preto podporovať zdravú tendenciu po zvyšovaní rentability, po zvyšovaní tvorby čistého dôchodku. Pri nerovnakej rentabilite jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby môžu družstvá zvyšovať sumu čistého dôchodku aj uprednostňovaním rozvoja rentabilnejších odvetví pred menej rentabilnými. Keď sa rozhodneme zabrániť všetkými prostriedkami, aby družstvá špekulatívne zvyšovali rentabilitu podniku porušovaním proporcií, ktoré požaduje štátny plán, neostáva družstvám iná cesta, ako znižovať vlastné náklady výroby. Družstvá pôjdu nepochybne touto cestou, pretože budú rešpektovať aspoň tak ako doteraz proporcie, ktoré sa požadujú v štátnom pláne.

Pri znižovaní vlastných nákladov sa však opäť narazí na problém rovnakej alebo diferencovanej rentability jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby v súvislosti so zavádzaním špecializácie výroby v jednotlivých roľníckych družstvách. Možno konštatovať, že disproporcía v rentabilite jednotlivých odvetví poľnohospodárskej družstevnej výroby spôsobila v minulosti určité ťažkosti a poruchy. Dá sa očakávať, že v novej

etape rozvoja družstiev, v období zlučovania, kooperácie a špecializácie môžu sa ťažkosti a poruchy ešte zväčšiť. Túto domnienku možno podoprieť nasledujúcou úvahou:

Jedným z veľmi dôležitých prostriedkov znižovania vlastných nákladov je koncentrácia výroby jednotlivých odvetví, aby sa tak mohli efektívnejšie využiť špecializované vysoko výkonné stroje a aby sa umožnila pokrokovejšia technológia, špecializácia pracovníkov a pod. Pomerne malá koncentrácia pôdneho fondu našich družstiev (a to aj po zlúčení), osobitné potreby veľkých miest, konzumných stredísk, niektorého spracovateľského priemyslu — to všetko si bude vyžadovať užšiu špecializáciu celých podnikov poľnohospodárskej výroby. Potrebnú koncentráciu jednotlivých odvetví za podmienok vnútropodnikovej špecializácie dosiahnu len veľmi veľké podniky. Podniková špecializácia si však vyžaduje takú deľbu výrobných úloh medzi jednotlivými podnikmi skupinového družstevného vlastníctva, aby súčet všetkých poľnohospodárskych podnikov splnil výrobu v proporciách, aké vyžaduje globálne štátny plán. Ak doteraz družstvá A, B, C vyrábali napríklad mlieko, hovädzie mäso a bravčové mäso, každé v pomere $1/3 : 1/3 : 1/3$ svojej výrobnnej kapacity určenej pre živočíšnu výrobu, budú musieť po špecializácii a vzájomnej výmene výrobných úloh vyrábať tak, že družstvo A bude vyrábať mlieko v rozsahu $2/3$ svojej výrobnnej kapacity určenej pre živočíšnu výrobu, družstvo B v takom istom rozsahu hovädzie mäso a družstvo C bravčové mäso. Tým sa nezmení proporcia potrebná zo spoločenského hľadiska, jednotlivé družstvá však dosiahnu trojnásobnú koncentráciu v porovnaní s koncentráciou pred deľbou a získajú možnosť znížiť vlastné náklady i hodnotu týchto výrobkov. K tejto vzájomnej výmene výrobných programov bude možno ekonomicky podnieť jednotlivé družstvá, len ak takáto špecializovaná výroba bude pre nich rentabilnejšia než predchádzajúca roztrieštená. Zdá sa, že ekonomickým predpokladom pre takúto deľbu výrobných programov je rovnaká rentabilita odvetví, ktoré pripadajú do úvahy pre výmenu za účelom dosiahnutia špecializácie podnikov v danej výrobnjej oblasti. Keby napríklad bravčové mäso poskytovalo 2000 Kčs z 1 ha čistého dôchodku, mlieko 1000 Kčs a hovädzie mäso 600 Kčs, dosahovalo by každé družstvo pred špecializáciou priemerne $2000 + 1000 + 600 : 3 = 1200$ Kčs čistého dôchodku na 1 ha produkčnej plochy. Keby sa nevyrovnala rentabilita jednotlivých odvetví a neekonomickou cestou by sa uskutočnila spomínaná špecializácia a deľba výrobných programov, dosahovalo by družstvo A, špecializujúce sa na výrobu mlieka, len 1000 Kčs čistého dôchodku na 1 ha, teda o 200 Kčs menej ako doteraz, družstvo B len 600 Kčs, teda o 600 Kčs menej na každý hektár, a jedine družstvo C by dosiahlo o 800 Kčs vyšší dôchodok z každého hektára produkčnej plochy, ako dosahovalo pred výmenou výrobných programov. Za takýchto ekonomických podmienok družstvá A a B by iste nesúhlasili s výmenou výrobného programu vtedy, ak by špecializáciou a znížením vlastných nákladov v dôsledku koncentrácie výroby získali menej, ako stratili obmedzením rentabilnejšej

a rozšírením menej rentabilnej výroby. Naopak, za podmienky, že by boli všetky tri spomínané odvetvia rovnako rentabilné, napríklad každé z nich by poskytovalo rovnaký čistý dôchodok, aký v priemere poskytovali všetky tri odvetvia (t. j. 1200 Kčs z každého hektára plochy), výmenou výrobného programu by ani jedno družstvo nič nestratilo, ani nezískalo na úkor druhého družstva. Vymenili by si len vzájomne rovnako rentabilné odvetvia. Ekonomickým stimulom pre takúto výmenu, pre špecializáciu výroby jednotlivých družstevných podnikov bude zvýšenie rentability dosiahnuté znížením vlastných nákladov, ktoré umožňuje práve koncentrácia výroby. Ak v dôsledku koncentrácie zníži každé družstvo vlastné náklady pri svojom odvetví napríklad o 100 Kčs, zvýši sa čistý dôchodok pri nezmenených realizačných cenách z 1200 na 1300 Kčs, a toto zvýšenie nejde na úkor žiadneho družstva ani spoločnosti.

Spomenutý príklad je schematický. Uvedené relácie rentability a extrenna špecializácia nezodpovedajú dnešnej praxi a predpokladanému vývinu. Sú tak zámerne volené preto, aby sa čo najvypuklejšie prejavili ekonomické dôsledky nerovnakej rentability odvetví družstevnej výroby, pri ktorých by sa mohla urobiť medzipodniková výmena za účelom dosiahnuť vyššiu koncentráciu odvetví a zníženie vlastných nákladov.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že odvetvia, ktoré pri špecializácii výroby v jednotných roľníckych družstvách pripadajú do úvahy ako hlavné a vysoko koncentrované odvetvia a pri ktorých treba uskutočniť výmenu výroby medzi družstvami, musia byť približne rovnako rentabilné v daných výrobných podmienkach, v ktorých sa má uskutočniť požadovaná výmena. Zdá sa, že len za týchto podmienok bude výmena výrobných programov medzi družstvami ekonomicky výhodná aj pre družstvá, aj pre spoločnosť. V našich podmienkach pôjde najmä o odvetvia živočíšnej výroby, a to najmä o výrobu mlieka, jatočného hovädzieho dobytka, bravčového mäsa, vajec a jatočnej hydiny.

Pre malú časť poľnohospodárskych podnikov prichádza do úvahy aj iná špecializácia výroby, teda iné hlavné odvetvia, ako napríklad výroba čerstvej rýchlenej zeleniny, vinohradníctvo, chmeliarstvo, semenárstvo a pod. Tieto odvetvia však môžu tvoriť len nepatrnú časť z celkového počtu poľnohospodárskych podnikov. Medzi týmito a ostatnými podnikmi nepôjde o výmenu výrobného programu, pretože ich špecializáciu určujú mimoriadne výrobné podmienky. Hlavným obsahom špecializácie drvinej väčšiny poľnohospodárskych podnikov bude živočíšna výroba, pretože bude značne prevažovať v tovarovej výrobe. Už roku 1959 tvoril podiel peňažných príjmov zo živočíšnej výroby na celkovej poľnohospodárskej výrobe v ČSSR 61 % a v českých krajinách dokonca 64 %. V perspektíve sa bude zvyšovať tento podiel, čo dokazuje, že v prevažnej väčšine družstiev bude živočíšna výroba hlavným odvetvím a bude mať prevažujúci podiel v tovarovej výrobe.

Aj po špecializácii výroby jednotlivých odvetví zostanú rozdielne prírodné podmienky a jednotné štátne nákupné ceny. Preto bude aj naďalej

nevyhnutné odčerpávať diferenciálnu rentu a vyrovnávať hrubé a čisté dôchodky v jednotlivých podnikoch skupinového vlastníctva, ktoré vyrábajú v rôznych prírodných podmienkach. Vhodným nástrojom pre toto vyrovnávanie zostane aj naďalej diferencovaná rentabilita jednotlivých odvetví. Táto diferenciácia by sa však mala uskutočniť len pri odvetviach, ktoré neprichádzajú do úvahy pre špecializáciu výmenou výrobných programov, teda hlavne pri tovarových odvetviach rastlinnej výroby a vedľajšej živočíšnej výroby.

Ak sú správne predchádzajúce úvahy, je potrebné v súčasných podmienkach určiť cenové relácie jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby tak, aby hlavné odvetvia živočíšnej výroby, ktoré sa berú do úvahy pre špecializáciu, boli rovnako rentabilné a rentabilita ostatných vedľajších odvetví bola diferencovaná tak, aby súčet všetkých odvetví v jednotlivých roľníckych družstvách, vyrábajúcich v rôznych podmienkach, zabezpečoval všetkým družstvám:

a) takú sumu čistého dôchodku, ktorá je potrebná na zabezpečenie spoločensky potrebného, teda plánovaného tempa rozšírenej reprodukcie,

b) približne rovnakú úroveň spoločenskej družstevnej spotreby, rovnakú úroveň sociálneho a kultúrneho fondu,

c) pevnú a spoločensky odôvodnenú odmenu podľa kvantity a kvality práce aj družstvám, ktoré musia vyrábať v najhorších podmienkach, aby sa tak presadzovala v celom štáte a u pracujúcich všetkých odvetví národného hospodárstva zákonitosť socialistickej ekonomiky: rovnaká odmena za rovnakú kvantitu a spoločenský význam práce.

V tejto práci sa zaoberáme len vplyvom rentability na štruktúru odvetví poľnohospodárskej výroby a na špecializáciu družstevného poľnohospodárskeho podniku. Neskúmame dosah ostatných faktorov, najmä dôchodkovosti, výrobnéj tradície, investičného vybavenia a pod., ktoré sa môžu dostať za určitých podmienok do popredia.

Len v krátkosti poukážeme na dosah dôchodkovosti pri určovaní štruktúry odvetví poľnohospodárskej výroby.

Výška čistého dôchodku, rentabilita závisí od výšky hrubej výroby a výšky vlastných nákladov, spotrebovaných pri tejto výrobe. Výška hrubého dôchodku však závisí aj od organickej skladby vlastných nákladov, od pomeru medzi pracovnými a materiálovými nákladmi. Napríklad pri obilninách pripadá z 1000 Kčs vlastných nákladov 250 až 330 Kčs na pracovné náklady. U cukrovej repy pripadá z 1000 Kčs vlastných nákladov 500 až 750 Kčs na pracovné náklady. Pravda, pri tvorbe čistého dôchodku je pomer opačný. Na 1000 Kčs vlastných nákladov pripadá u pšenice 400 až 600, ba aj viac korún čistého dôchodku, a pri cukrovej repe len asi 80 až 100 Kčs. Preto družstvá s prebytkom pracovných síl, ktorým treba zabezpečiť prácu a vyšší osobný dôchodok, aký mali pri individuálnom hospodárení, musia uprednostňovať dôchodkovejšie odvetvia pred menej dôchodkovými (hoci by boli aj rentabilnejšie). Intenzifikácia výroby, rozšírená reprodukcia poľnohospodárskej výroby sa tu uskutočňuje vyšším

vkľadaním živej práce do obrábanej pôdy. Uskutočňuje sa teda intenzifikácia najnižšieho stupňa, ktorá nevyžaduje takú veľkú akumuláciu najmä peňažných prostriedkov ako pri intenzifikácii dodatočným vkľadaním materiálových prostriedkov. Pravda, uvedené uprednostňovanie je dočasné a presadzuje sa len dovtedy, kým sa vyrovná pracovný fond družstva s potrebou práce, najmä po odčerpání prebytočných pracovných síl pre socialistickú industrializáciu. Už v našich súčasných podmienkach bude pôsobiť na štruktúru odvetví poľnohospodárskej výroby a na špecializáciu družstevných podnikov prevažne rentabilita.

Z predchádzajúceho rozboru nepochybne vyplýva dôležitý záver, že rentabilita jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby je dôležitým faktorom pri štátnom riadení družstevnej výroby a že jej význam stúpa najmä v súčasnosti, keď sa pristupuje vo väčšej miere k špecializácii výroby jednotlivých JRD. Ak uznáme za správne, aby rentabilita určitých odvetví poľnohospodárskej výroby bola rovnaká, treba aj ustáliť, z akého hľadiska ju možno posudzovať a vyjadrovať. Ak sme pripustili nerovnakú rentabilitu jednotlivých odvetví a za rozhodujúce sme považovali celkovú sumu čistého dôchodku dosiahnutého v podniku, vôbec nezáleží na tom, aký vzťah vyjadruje nerovnaká rentabilita. Pri požiadavke rovnej rentability určitých odvetví a plánovaní cien, ktoré ju majú zabezpečiť, považujeme za potrebné zhodnotiť, či vyhovuje tomuto cieľu súčasný spôsob vyjadrovania rentability.

Rentabilitu vyjadrujeme prevažne ako vzťah čistého dôchodku k vlastným nákladom, teda ako mieru vyjadrenú percentami čistého dôchodku zo sumy použitých vlastných nákladov. Toto vyjadrovanie má nedostatky, a preto sa navrhuje hodnotiť rentabilitu podľa vzťahu čistého dôchodku k výrobnému fondu, prípadne k spotrebovanej živej práci. Dávame na uváženie, či by nebolo dobré pri plánovaní štátnych nákupných cien poľnohospodárskych tovarov nebrať za základ efektívnosť vlastných nákladov, ale efektívnosť využitia pôdneho fondu, a tvorbu čistého dôchodku nerozdeľovať medzi jednotlivé odvetvia podľa vlastných nákladov, ale podľa absolútnej výšky čistého dôchodku, pripadajúceho na 1 ha produkčnej plochy.

Pre rozšírenú reprodukciu výroby poľnohospodárskeho podniku je rozhodujúca celková suma dosiahnutého čistého dôchodku a otázka účasti jednotlivých odvetví na jeho tvorbe je druhoradá. Stáva sa vážnou až vtedy, keď prídeme k záveru, že pre umožnenie špecializácie družstevných podnikov sa vyžaduje rovnaká rentabilita určitých odvetví, keďže to, čo je rovnaké podľa miery, je nerovnaké podľa absolútnej výšky. Ukážeme to na niekoľkých príkladoch; súčasne poukážeme na prednosť plánovania cien podľa absolútnej výšky čistého dôchodku, ktorý sa dosahuje na 1 ha produkčnej plochy, a na nedostatky vyjadrovania rentability podľa

miery čistého dôchodku vyjadreného v pomere k použitým vlastným nákladom.

Podľa vlastných nákladov, ktoré sa zisťovali roku 1958 v 127 JRD na Slovensku, a po dosadení súčasne platných štátnych nákupných cien sa javia tieto rozdiely v daných ukazovateľoch pri niektorých plodinách, ako udáva tabuľka 1.

Tabuľka 1

Plodina	Čistý dôchodok/1 ha v Kčs	Čistý dôchodok/vlastné náklady × 100 v %
Pšenica	592,90	29,51
Jačmeň	1186,70	64,74
Repka olej- ná	1495,00	62,50
Cukrová repa	633,20	9,8

Vlastné náklady sa môžu meniť v jednotlivých rokoch napríklad v dôsledku zmeny klimatických podmienok, čo má pri nezmenených nákupných cenách v jednotlivých rokoch za následok zmenu rentability jednotlivých odvetví a môže spôsobiť aj zmenu ich relácií. Ani vtedy sa poradie odvetví podľa pomeru čistého dôchodku k nákladom a k produkčnej ploche v podstate nemení.

Na poradie jednotlivých odvetví podľa ukazovateľov rentability nevlplyva ani tá okolnosť, že pre vyčíslenie čistého dôchodku popri vlastných nákladoch z roku 1958 používame nákupné ceny platné od roku 1960.

Miera rentability je u pšenice viac ako 4 krát vyššia ako u cukrovky, absolútna výška čistého dôchodku z 1 ha je však zasa vyššia u cukrovky o 40,30 Kčs ako u pšenice. Miera rentability u jačmeňa je o 2,24 % vyššia ako u repky olejnej, ale absolútna výška čistého dôchodku z 1 ha je o 308,30 Kčs, teda o plných 21 % nižšia ako u repky olejnej. Veľmi nepravdivá je domnienka, že rozdiely v poradí spôsobujú subjektívne určené relácie cenové. Dokážeme to na príklade jedného tovarového výrobku.

V 440 JRD, v ktorých sa zisťovali roku 1958 vlastné náklady, dosahovali tieto náklady v priemere u jačmeňa 73,70 Kčs na 1 q a u kukurice na zrno 88,80 Kčs na 1 q. Vlastné náklady na celkové množstvo jačmeňa potrebného na zostavenie kŕmnej dávky na 100 kg prírastku živej váhy jatočných ošípaných tvoria 331,65 Kčs, vlastné náklady na celkové množstvo kukurice pre fyziologicky takú istú kŕmnu dávku sú 359,64 Kčs. Ostatné náklady, včítane doplnkových kŕmív, sú približne rovnaké pri oboch zloženiach kŕmnych dávok. Ak sa odhadnú v oboch prípadoch na 350,00 Kčs na 1 q prírastku a výkupná cena je 1100 Kčs za 100 kg živej váhy ošípaných, získa sa pri použití kŕmnej dávky na báze jačmeňa 418,35 Kčs čistého dôchodku a pri použití kŕmnej dávky na báze kukurice len 390,36 Kčs

čistého dôchodku za každých realizovaných 100 kg ošípaných, teda menej o 27,99 Kčs. Pri výkrme na báze jačmeňa je miera rentability 61,3 %, a pri výkrme na báze kukurice len 55,00 %, teda nižšia o 6 %. Niet pochyb, že by kapitalistický podnikateľ organizoval výkrm ošípaných na báze jačmeňa. Tento postup by sme navrhovali našim družstvám, keby sme im odporúčali za ukazovateľa rentability vzťah čistého dôchodku k vlastným nákladom.

Pozrime sa však, ako to vyzerá s tvorbou čistého dôchodku z 1 ha produkčnej plochy, teda aká je absolútna výška čistého dôchodku získaného z každého hektára produkujúceho jačmeň alebo kukuricu. Môžeme upustiť od výpočtu plochy potrebnej pre výrobu ostatných doplnkových krmív, pretože je pomerne malá a okrem toho v oboch variantoch približne rovnaká.

Roku 1959 sa dosiahla v kukuričnej oblasti na Slovensku čistá hektárová úroda (po odpočítaní osiva) 21,4 q/ha jačmeňa a 29,3 q/ha kukurice. Pri takej úrode treba na výrobu jačmeňa pre kŕmnu dávku 0,2102 ha a z 1 ha produkčnej plochy jačmeňa sa získa krmivo pre 4,75 q prírastku živej váhy. Na výrobu kukurice pre kŕmnu dávku treba však len 0,1382 ha produkčnej plochy a z 1 ha kukurice sa vyrobí krmiva pre 7,23 q prírastku živej váhy. Napriek vyššej miere rentability sa získa pri výkrme na báze jačmeňa $4,75 \times 418,36 = 1987,21$ Kčs čistého dôchodku a pri výkrme na báze kukurice sa získa napriek nižšej miere rentability $7,23 \times 390,36 = 2822,30$ Kčs čistého dôchodku z každého hektára produkčnej plochy, teda viac o 835,09 Kčs. Tento prepočet ukazuje, aký veľký ekonomický dosah má vyriešenie otázky, k čomu treba porovnať čistý dôchodok dosiahnutý pri požiadavke rovnakej rentability hlavných odvetví poľnohospodárskej výroby. Pravda, tento prepočet súčasne dokazuje, že rozdiel v poradí pri jednom alebo druhom porovnaní čistého dôchodku nie je spôsobený rozdielnou cenovou reláciou, pretože v oboch prípadoch sa ošípané realizovali za rovnakú cenu.

Rozdielna úroveň realizačných cien, ich rozdielna odchýlka od vlastných nákladov spôsobuje rozdiely v rentabilite jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby. Tieto rozdiely však ovplyvňujú mieru rentability i absolútnu výšku čistého dôchodku. Ak tvrdíme, že tieto rozdiely spôsobujú subjektívne faktory, musíme pripustiť, že by sa rozdiely dali odstrániť, ak by to považovali plánovacie orgány za výhodné a potrebné. Rozdiely v poradí odvetví pri vyjadrovaní čistého dôchodku k vlastným nákladom alebo čistého dôchodku k 1 ha sú však objektívne, pretože ich spôsobuje objektívny faktor. Týmto faktorom je rozdielna výška vlastných nákladov pri jednotlivých odvetviach poľnohospodárskej výroby, prepočítaná na 1 ha produkčnej plochy. Rozdielna výška vlastných nákladov je spôsobená objektívnymi prírodnými podmienkami, najmä tým, že jednotlivé živé organizmy biologicky, t. j. objektívne vyžadujú rozdielne množstvo pracovných aj materiálových nákladov vo výrobnom procese.

Napríklad u obilnín netreba od zasiatia až po začiatok zberu vykonávať

nijaké opatrenia, u cukrovky sú potrebné najviac v tomto období. Pri preme živín rastlinného pôvodu na živočíšne pri výkrme ošípaných ide len o kŕmenie a čistenie chlievov. Pri výrobe mlieka okrem kŕmenia a čistenia maštalí treba kravy najmenej dvakrát denne dojiť.

Plodiny majú rozdielnu biologickú reprodukčnú schopnosť. Treba nasaď zemiakov 25 q/ha, pretože ich reprodukčná schopnosť sa pohybuje od 5 do 10 násobku, obilnín v priemere 170 kg/ha, lebo ich biologická reprodukčná schopnosť sa pohybuje za súčasného stavu od 12 do 25 násobku, kukurice na zrno však len 0,30 q/ha, keďže má 100 až 150 násobnú biologickú reprodukčnú schopnosť. Nie je potrebné dokazovať, že uvedené rozdielne biologické vlastnosti sa musia aj ekonomicky prejavíť vo výške materiálových, a tým aj vlastných nákladov. Obdobný dosah majú aj rozdielne požiadavky na hnojivá, ochranné prostriedky a pod.

Na výšku vlastných nákladov vplýva aj ich organická skladba, pomer medzi živou a zhmotnenou prácou. Zvyšovanie stupňa mechanizácie a chemizácie veľmi účinne znižuje vlastné náklady.

Pre našu úvahu zatiaľ postačí, že rozdielna výška vlastných nákladov jednotlivých poľnohospodárskych výrobkov je objektívna, pretože vyplýva z existencie objektívnych skutočností. Preto aj pri spomínaných 127 JRD roku 1958 boli vlastné náklady v priemere na 1 ha pšenice 2009 Kčs a na 1 ha cukrovej repy 6457 Kčs, teda viac ako trojnásobné. Keby sme tvorbu čistého dôchodku v družstevnom poľnohospodárskom podniku chceli rozdeliť medzi jednotlivé odvetvia tak, aby vykazovali rovnakú mieru rentability, napríklad 20 %, dávala by cukrová repa 1291,40 Kčs čistého dôchodku z 1 ha produkčnej plochy a pšenica len 401,80 Kčs. Naopak, keby sme chceli, aby každé odvetvie poskytovalo rovnakú výšku čistého dôchodku z 1 ha produkčnej plochy, napríklad 1000 Kčs, bola by u pšenice miera rentability 49,7 % q, u cukrovej repy len 15,4 %.

Treba rozhodnúť, podľa ktorého ukazovateľa sa majú plánovať nákupné ceny. Prikláňame sa k názoru, že v súčasnej etape prudkého rozvoja intenzifikácie a výmeny výrobných programov medzi družstvami sa treba kvôli špecializácii a požiadavke rovnakej rentability hlavných odvetví riadiť pri plánovaní cien absolútnou výškou čistého dôchodku, ktorý poskytujú jednotlivé odvetvia na 1 ha produkčnej plochy. Možno to zdôvodniť týmito skutočnosťami.

V našich podmienkach je relatívny nedostatok pôdy vzhľadom na počet obyvateľstva. Dnešná úroveň spotreby potravín ešte nezodpovedá fyziologicky správnym normám výživy. Sú nedostatky v kvantite, kvalite, najmä v sortimente potravín. Pritom dovážame asi polovicu potreby chlebového obilia, 75 % potreby olejnatých semien a určité kvantá mäsa, masla a rýb. Na ďalšie zvýšenie dovozu nie sú vyhliadky, a preto perspektívny rast spotreby poľnohospodárskych výrobkov musíme nevyhnutne zabezpečiť len rozšírenou reprodukciou výroby na existujúcej pôde, teda len ďalšou intenzifikáciou poľnohospodárskej výroby. Ustavičný rast industrializácie si zasa vynucuje nové odčerpávanie pracovných síl z poľno-

hospodárstva, a tak možno intenzifikáciu zabezpečiť len v dodatočnom vkladaní zhmotnenej práce, najmä mechanizáciou, chemizáciou výroby, melioráciou pôdneho fondu a pod. Za predpokladu uzavretého reprodukčného kolobehu výroby v poľnohospodárskom podniku je tempo intenzifikácie, tempo rozšírenej reprodukcie poľnohospodárskej výroby závislé od tempa akumulácie, od tempa rastu čistého dôchodku ako zdroja akumulácie, zdroja pre dodatočné vklady zhmotnenej práce. Koľko čistého dôchodku získame z každého hektára produkčnej plochy, toľko dodatočných vkladov budeme môcť uskutočniť a o toľko zvýšime poľnohospodársku výrobu. Ďalšia intenzifikácia poľnohospodárskej výroby je teda hlavnou tendenciou v rozvoji nášho poľnohospodárstva, a preto je správne, aby plánovaná realizačná cena rešpektovala pri rozdeľovaní čistého dôchodku túto hlavnú líniu rozvoja. Ide teda o to, aby sa pri tvorbe nákupných cien zvýraznila prvoradosť intenzifikácie poľnohospodárskej výroby v našich konkrétnych podmienkach.

Vzťah čistého dôchodku k vlastným nákladom nevystihuje túto prvoradosť intenzifikácie, vyplývajúcu z pôsobenia základného ekonomického zákona socializmu v našich konkrétnych podmienkach nedostatku pôdy. Rast produktivity práce, znižovanie vlastných nákladov a rast miery rentability je často dosiahnuteľný pri extenzifikácii poľnohospodárskej výroby. Napríklad pri premene intenzívnej oráčiny na extenzívne pasienky stúpne v pomere k vlastným nákladom miera čistého dôchodku, pretože sa zvýši produktivita práce, klesnú pracovné, a tým aj vlastné náklady na krmnú jednotku. Teda stúpne miera rentability vo vzťahu k vlastným nákladom, klesne však suma čistého dôchodku na 1 ha produkčnej plochy, pretože z danej extenzívne využíwanej plochy sa vychová menej dobytky. Pre kapitalistu bola rozhodujúca miera zisku, pre socialistický poľnohospodársky podnik musí však byť rozhodujúce to, čo je hlavné v daných podmienkach a v danej etape vývoja, a tým je intenzifikácia poľnohospodárskej výroby pri súčasnom zvyšovaní spoločenskej produktivity práce a znižovaní vlastných nákladov. Pravda, nesmie ísť o zvyšovanie produktivity práce alebo znižovanie vlastných nákladov pri súčasnej extenzifikácii poľnohospodárskej výroby, o znižovanie výroby z 1 ha produkčnej plochy. Miera rentability ako ukazovateľ efektívnosti vlastných nákladov kladne hodnotí aj tento, pre nás nežiadúci spôsob organizácie výroby. Pri posudzovaní rentability poľnohospodárskeho podniku alebo jednotlivého odvetvia podľa výšky čistého dôchodku získaného na 1 ha produkčnej plochy je vylúčené takéto skresľovanie.

Prvoradosť potreby intenzifikácie v našich konkrétnych podmienkach opodstatňuje aj také zvyšovanie výroby, pri ktorom dočasne dochádza k zvyšovaniu vlastných nákladov na jednotku výrobku pri súčasnom zvyšovaní čistého dôchodku na 1 ha produkčnej plochy. Pri posudzovaní podľa miery rentability sa objaví v nepriaznivom svetle takýto spoločensky odvodnený a žiadúci intenzifikačný proces.

Napríklad použitím závlahy, zvýšením dávok priemyselných hnojív mož-

no zvýšiť výrobu z 1 ha produkčnej plochy. Keď pred závlahou napríklad cukrovky pri hektárovej úrode 330 q boli náklady na 1 q 16 Kčs, pri realizačnej cene 19 Kčs je miera rentability 18,8 %. Keď sa po závlahe zvýši hektárová úroda napríklad na 440 q a náklady na závlahu a ostatné práce by boli také, že by sa opäť 1 q cukrovky vyrábal za 16 Kčs, miera rentability sa vôbec nezmení. Pri posudzovaní tejto zvýšenej výroby len podľa tohto ukazovateľa by podnik nevykazoval nijaký pokrok v organizácii výroby. Pri jej posudzovaní podľa absolútnej výšky čistého dôchodku by sa však získalo v prvom prípade 990 Kčs čistého dôchodku z 1 ha produkčnej plochy, v druhom prípade 1290 Kčs. Uvedené zvýšenie výroby je teda z hľadiska podnikového aj spoločenského efektívne aj vtedy, keď sa pri ňom do určitej miery zvýšia vlastné náklady na jednotku výrobku. Predpokladajme, že sa pri závlahe zvýšia vlastné náklady na 1 q cukrovky zo 16 na 16,50 Kčs, čím miera rentability klesne z 18,8 % na 15,1 %. Absolútna výška čistého dôchodku však bude $430 \times 250 = 1075$ Kčs, t. j. o 85 Kčs viac ako pri vyššej miere rentability. Zvýšila sa hrubá výroba, zvýšil sa hrubý dôchodok a zvýšil sa aj čistý dôchodok v absolútnom vyjadrení, došlo teda k spoločensky aj podnikovo odôvodnenej a žiadúcej intenzifikácii napriek tomu, že sa znížila efektívnosť vlastných nákladov, došlo k zníženiu miery rentability. Nastalo dokonca zníženie čistého dôchodku na 1 q výrobku, pritom sa však zvýšil čistý dôchodok na 1 ha produkčnej plochy. Aký ukazovateľ teda správne hodnotí intenzifikáciu poľnohospodárskej výroby, ktorá v danej etape a podmienkach je kľúčovou otázkou rozvoja poľnohospodárskej výroby a dovŕšenia socialistickej výstavby vôbec? Len pri posudzovaní z hľadiska navrhovaného ukazovateľa môžeme kladne zhodnotiť opatrenia, v ktorých sa odporúča zvyšovať osev kukurice na zrno na úkor kŕmneho jačmeňa, siať cukrovku aj pre kŕmne účely, používať ju aj pri výkrme ošípaných napriek tomu, že u kukurice a cukrovky sú vyššie vlastné náklady, vyššia potreba živej práce na kŕmnu jednotku ako pri výrobe kŕmneho jačmeňa.

Zvyšovanie výroby bez znižovania vlastných nákladov na jednotku výrobku je odôvodnené len mimoriadnymi okolnosťami a len dočasne. Nejde len o vojnové obdobia. Aj prudká výstavba veľkovýkrmní roku 1949 bola odôvodnená mimoriadnymi okolnosťami na domácom trhu, drahé zvyšovanie výroby ryže a tabaku zasa mimoriadnymi okolnosťami na zahraničnom trhu. Zdá sa, že aj súčasné potrebné prudké tempo zvyšovania poľnohospodárskej výroby a zásadná zmena štruktúry za účelom špecializácie vytvárajú takéto mimoriadne okolnosti.

Problém rovnakej alebo nerovnakej rentability jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby sa vôbec netýka absolútnej výšky čistého dôchodku, ktorý je potrebný na dosiahnutie určitej rozšírenej reprodukcie. Potrebnú sumu určujú iné proporcie a dá sa zabezpečiť pri rovnakej i nerovnakej rentabilite jednotlivých odvetví. Ide najmä o ohodnotenie vplyvu cenových relácií, úrovne rentability jednotlivých odvetví na štruktúru výroby v JRD, o ktorej vieme, že v súčasnosti nepredstavuje pokrokovú organizáciu výroby, že sa treba orientovať na užšiu špecializáciu, a tak využiť ďalšie rezervy pre zvýšenie efektívnosti poľnohospodárskej výroby. Vo vyriešení problému rovnakej alebo nerovnakej rentability jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby v JRD a vo vyriešení problému, vzhľadom na akú efektívnosť treba určovať štátne nákupné ceny pri uznaní potreby rovnakej rentability niektorých odvetví, vidíme prostriedok pre zásadnú reorganizáciu štruktúry výroby, pre špecializáciu.

Uvedené skutočnosti samy vyvolávajú potrebu podrobnejšie sa zaoberať nadhodenými problémami.

K PROBLÉMU TZV. PŮVODNEJ AKUMULÁCIE

Otázka procesu tzv. pôvodnej akumulácie je veľmi dôležitou otázkou hospodárskeho vývoja jednotlivých krajín. Týmto problémom v našich krajinách venovali historici niekoľko prác. Bola to najmä diskusia na stránkach Československého časopisu historického o otázke počiatku tzv. pôvodnej akumulácie v českých krajinách v 16. storočí¹ a významná práca A. Klímu o manufaktúrach v Čechách, ktorá si súčasne všimla proces pôvodnej akumulácie v 18. storočí.² Ten istý autor spracoval časť o pôvodnej akumulácii do makety I. dielu vysokoškolskej učebnice československých dejín.³ Na pomery v Uhorsku a na Slovensku sa vzťahuje najmä známa práca P. Z. Pacha.⁴ Jednotlivými momentmi tzv. pôvodnej akumulácie sa zaoberali i ďalšie práce, napísané najmä o histórii 16.—18. storočia.⁵

Problém tzv. pôvodnej akumulácie je problémom marxistickej vedy, pretože buržoázna veda z pochopiteľných dôvodov nemala záujem na objasnení skutočných podmienok vzniku kapitalistického poriadku, ba ani nebola schopná to urobiť. Ako ekonóm sa nebudem v tomto príspevku zaoberať opisom a hodnotením tých alebo oných faktov hospodárskeho vývoja, ale niektorými teoretickými aspektmi problému vo vzťahu k našim krajinám. Pri opise tzv. pôvodnej akumulácie v našich krajinách sa vychádza z Marxovho rozboru tohto procesu v Anglicku bez toho, že by sa v dostatočnej miere brali do úvahy rozdielne podmienky. Ani Marxove teoretické poučky o pôvodnej akumulácii sa podľa nášho názoru vždy správne nepochopili. Poukazuje na to spôsob spracovania i jednotlivé časti a formulácie Pachovej práce i príslušného paragrafu I. dielu makety učebnice československých dejín.

Proces tzv. pôvodnej akumulácie sa niekedy stotožňuje s procesom,

¹ Československý časopis historický 1954, 1956, 1957.

² Arnošt Klíma, *Manufaktúrní období v Čechách*, Praha 1955, 44—56.

³ *Přehled československých dějin I (do roku 1848)*, Praha 1958.

⁴ Pavol Zsigmond Pach, *K problémom pôvodnej akumulácie kapitálu v Uhorsku*, Bratislava 1952 — pozri aj *Voprosy istorii* 2, 1955, 69—75, diskusný článok P. Z. Pacha *Ob osobennostijach pervonačalnogo nakoplenija kapitala v Vengrii*. Tu sú zhrnuté hlavné Pachove myšlienky formulované v uvedenej knihe. Na rozdiel od nej sa však tu píše aj o tom, že za završujúcu etapu procesu pôvodnej akumulácie treba považovať roky po rakúsko-uhorskom vyrovnaní.

⁵ Pozri najmä veľmi podnetné štúdie v prílohe publikácie *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university IX*, Brno 1960, řada historická, C-7, 229 n.: Josef Macůrek, *K otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu v zemědělství ve střední Evropě* [16.—18. stol.] a Arnošt Klíma, *K otázce přechodu od feudalismu ke kapitalismu v průmyslové výrobě ve střední Evropě* [16.—18. stol.].

ktorý Marx nazval „predohrou prevratu“,⁶ t. j. s vyhánaním roľníkov z pôdy, prípadne s inými spôsobmi vytvárania určitej masy ľudí, ktorí sú zbavení výrobných prostriedkov. Takéto chápanie však problematiku podstatne zužuje a vedie nevyhnutne k záveru, akoby bola pôvodná akumulácia niečím mimo hospodárskeho vývoja. Takéto teoretické nedomyšlenie obsahu tzv. pôvodnej akumulácie je zrejmé v spomínanej make-te nielen zo spôsobu a rozsahu podania tohto problému, ale i zo zaradenia paragrafu o pôvodnej akumulácii.⁷ Aj v Pachovej práci sú prejavy takéhoto ponímania. Vytváranie masy obyvateľstva zbaveného výrobných prostriedkov je bezpochyby dôležitým predpokladom procesu pôvodnej akumulácie, ale nie je vlastnou pôvodnou akumuláciou, nie je procesom, ktorým sa problém vyčerpáva. Podobne je to i s hromadením bohatstva.

Podstatu procesu pôvodnej akumulácie vyjadril Marx týmito slovami: „Proces, ktorý vytvára kapitalistický vzťah, nemôže byť teda nič iné ako proces odlučovania robotníka od vlastníctva jeho pracovných podmienok, ako proces, ktorý premieňa jednak výrobné a životné prostriedky spoločnosti na kapitál, jednak bezprostredných výrobcov na námezdných robotníkov. Tzv. pôvodná akumulácia nie je teda nič iné ako historický proces odlučovania výrobcu od výrobných prostriedkov. Javí sa ako „pôvodná“, pretože tvorí predhistóriu kapitálu a jemu zodpovedajúceho výrobného spôsobu. Ekonomická štruktúra kapitalistickej spoločnosti vyrástla z ekonomickej štruktúry feudálnej spoločnosti. Rozklad feudálnej spoločnosti uvoľnil prvky kapitalistickej spoločnosti“⁸ (podčiarkol J. F.). A na inom mieste Marx na otázku, v čom tkvie pôvodná akumulácia kapitálu, t. j. jeho historická genéza, odpovedá takto: „*Pokiaľ nie je bezprostredne premenou otrokov a nevoľníkov na námezdných robotníkov, teda iba zmenou formy, znamená len vyvlastnenie bezprostredných výrobcov, t. j. rozklad súkromného vlastníctva, založeného na vlastnej práci*“⁹ [podčiarkol J. F.).

Z toho, čo sme uviedli, je zrejmé, že Marx kategóriou „pôvodná akumulácia“ označoval proces vzniku kapitalistického výrobného spôsobu, proces vzniku, rozvoja a napokon víťazstva kapitalizmu nad predkapitalistickými formami výroby na určitom územnom celku. Proces tzv. pôvodnej akumulácie nijako neznamená, že by súčasne už nemohla prebiehať kapitalistická akumulácia v jednotlivých výrobných podnikoch. V hospodárstve ako celku však prevládali ešte staré formy výroby, a preto táto kapitalistická akumulácia bola ešte len činiteľom tzv. pôvodnej akumulácie.

Nové kapitalistické výrobné vzťahy, vznikajúce vnútri feudalizmu, rozvíjali sa najprv na starej materiálnovýrobnej základni, ktorú si kapitalistická manufaktúra len čiastočne prispôbila. Manufaktúra však napriek tomu, že väčšinou mala kapitalistický charakter, „nevedela ani obsiahnuť spoločenskú výrobu v celom jej rozsahu, ani ju pretvoriť do hĺbky. Vypí-

⁶ Karol Marx, *Kapitál I*, SVPL, Bratislava 1955, 753.

⁷ *Přehled československých dějin I*, 508—510.

⁸ K. Marx, c. d. 756.

⁹ Tamže 803.

nala sa ako architektonická ozdoba na ekonomickej budove, ktorej širokým základom bolo mestské remeslo a vidiecky domácky priemysel.¹⁰ Manufaktúra bola doplnkom obchodného kapitálu — tej starej „predpopotopnej“ formy kapitálu, ktorá tu bola už dávno za feudalizmu a ktorá sa zatiaľ nepremenila na osamostatnenú časť priemyselného kapitálu. Bola nevyhnutným článkom v refazi vývoja kapitalistických výrobných síl i výrobných vzťahov.

Avšak až „stroje rušia remeselnú činnosť ako regulujúci princíp spoločenskej výroby“¹¹ [podčiarkol J. F.]. Inými slovami, až stroje umožnili rozklad súkromného vlastníctva založeného na vlastnej práci, znamenali vyvlastnenie bezprostredných výrobcov. Až strojová veľkovýroba rozložila malovýrobu a vytvorila základné *triedy* buržoáznej spoločnosti — proletariát a buržoáziu; premenila formálne podriadenie práce kapitálu na reálne podriadenie; likvidovala spojenie robotníkov s poľnohospodárstvom; vytvorením *trhu pracovných síl* dala tovarovej výrobe všeobecný ráz; vytlačila obchodníka a úžerníka z kresla predstaviteľa kapitálu a posadila naň priemyselníka; dala obchodnému a peňažnému kapitálu modernú podobu; premenila hodnotu na výrobnú cenu a zisk na priemerný zisk; vytvorila vnútorný trh a národné hospodárstvo; vytvorila veľké mestá a prostredníctvom trhu si vynútila industrializáciu poľnohospodárstva a jeho premenu na kapitalistické poľnohospodárstvo atď.

Priemyselná revolúcia zavádzajúca strojovú veľkovýrobu zrodila teda kapitalistickú ekonomickú i materiálnovýrobnú základňu, zrodila podmienky kapitalizmu v národnom meradle. Proces tzv. pôvodnej akumulácie vyvrcholil. Procesy, ktoré boli jej obsahom, stali sa už iba prvkom kapitalistickej akumulácie, činiteľom napomáhajúcim rozvoj už existujúceho kapitalizmu „do hĺbky“. *Tzv. pôvodná akumulácia je teda procesom postupnej premeny feudalizmu na kapitalizmus, pričom v tej miere, ako sa feudalizmus rozkladá, rastie kapitalizmus. Ide teda o prechodné obdobie od feudalizmu ku kapitalizmu, v ktorom vrcholnou a rozhodujúcou fázou je obdobie priemyselnej revolúcie.*

Že Marx práve takto chápal tzv. pôvodnú akumuláciu, svedčí i jeho časové vymedzenie tohto procesu v Anglicku. Počiatok určuje od prvých desaťročí 16. storočia¹² a jeho vyvrcholenie kladie nielen pre Anglicko, ale i pre Francúzsko do polovice 19. storočia. Píše o tom: „V západnej Európe, rodisku politickej ekonómie, je proces pôvodnej akumulácie viacmenej zavŕšený. Kapitalistický režim si tu buď priamo podmanil celú národnú výrobu, alebo tam, kde pomery nie sú také vyvinuté, aspoň nepriamo kontroluje upadajúce spoločenské vrstvy, patriace k zastaralému výrobnému spôsobu, ktoré popri ňom existujú ďalej.“¹³ Tieto slová napísal Marx približne na začiatku 60. rokov minulého storočia. V tom čase už Anglicko

¹⁰ Tamže 397.

¹¹ Tamže 397.

¹² Tamže 757, 759.

¹³ Tamže 807.

malo priemyselnú revolúciu za sebou a bolo „dielňou sveta“, vyrábalo vyše 40 % všetkej priemyselnej produkcie sveta a k poľnohospodárstvu prislúchalo už len okolo $\frac{1}{3}$ obyvateľov, pričom roľníctvo už prakticky neexistovalo. Vo Francúzsku na prelome 50. a 60. rokov minulého storočia priemyselná revolúcia práve vrcholila, i keď nebola taká dôsledná ako v Anglicku.

Podobne chápal obsah procesu vzniku kapitalizmu i V. I. Lenin, ktorý napísal: „Len podľa toho, ako sa pracovná sila premieňa na tovar, zachvačuje kapitalizmus celú výrobu krajiny.“¹⁴ Zdôrazňovanie významu vytvorenia *triedy* proletárov a trhu pracovnej sily proletárov ako súčasti vnútorného trhu pre vznik kapitalizmu možno u Lenina nájsť na viacerých miestach.¹⁵ Aplikujúc Marxovu teóriu na pomery v Rusku, písal Lenin o nutnosti prechodného hospodárskeho systému medzi poddanským a kapitalistickým systémom, v ktorom sa spájali črty jedného i druhého. Zrušením nevoľníctva sa tento prechodný systém, pravda, nekončil. Zrušenie nevoľníctva poddanský systém iba podlomilo, ale raz navždy ho nezničilo, pretože „neexistovali ešte podmienky, ktoré sú potrebné pre kapitalistickú výrobu. Bola potrebná trieda ľudí, ktorí si zvykli na námezdnú prácu, bolo potrebné nahradiť roľnícky inventár statkárskeho inventárom...“¹⁶

Ak vychádzame zo spomenutej charakteristiky procesu tzv. pôvodnej akumulácie, nemôžeme súhlasiť so záverom makety učebnice československých dejín, že v českých krajinách proces tzv. pôvodnej akumulácie vrcholil v 18. storočí,¹⁷ ako to naznačuje nadpis kapitoly, v ktorej je tento problém zahrnutý v období 1740—1781. Pri zrušení nevoľníctva v českých krajinách roku 1781 ešte nemožno povedať, že bola „vytvorená kapitalistická skladba“ krajiny, ako by sa mohlo zdať podľa spomenutého nadpisu. Kapitalistický priemysel, predstavovaný vtedy manufaktúrami, hral v 18. storočí v hospodárstve českých krajín malú úlohu. Prislúchala k nemu minimálna časť obyvateľov. Rozhodujúcu úlohu v priemyselnej výrobe malo ešte stále remeslo a najvýznamnejšie odvetvie hospodárstva českých krajín — poľnohospodárstvo zotrvalo temer úplne vo feudalizme. Len malá časť roľníckych hospodárstiev, ktoré predtým reluovali svoje feudálne povinnosti na peňažné platy (včítane tzv. raabizácie), nastúpila cestu vývoja za kapitalizmu. Rozhodujúce však boli veľkostatky a v ich ekonomike najdôležitejšiu úlohu mali feudálne metódy hospodárenia a vykorisťovania pracovnej sily.

Ani pred rokom 1848 nemožno ešte české krajiny označiť za kapitalistické. I keď rozvoj kapitalistického priemyslu značne pokročil, nestal sa priemysel vedúcim odvetvím hospodárstva. A v poľnohospodárstve stále mali vedúcu úlohu poddanské pomery; námezdná práca, pokiaľ sa použi-

¹⁴ V. I. Lenin, *Spisy* 3, SVPL, Bratislava 1956, 51.

¹⁵ Tamže, kapitola III, odsek IX a X a na iných miestach.

¹⁶ Tamže 166, 167.

¹⁷ Přehled československých dějin I, 539.

vala, bola iba doplnkom feudálnej roboty. Až v rokoch po zrušení poddanstva došlo v českých krajinách k „vytvoreniu kapitalistickej skladby“, k dovŕšeniu vytvorenia základných tried kapitalistickej spoločnosti. Bolo to vtedy, keď vrcholila priemyselná revolúcia a keď sa feudálne pozemkové vlastníctvo premenilo na kapitalistické vlastníctvo. To sa stalo vtedy, keď odrábanie, ktoré je prechodným systémom od feudalizmu ku kapitalizmu, stratilo popri čisto kapitalistickej námezdnjej práci svoj prvoradý význam v ekonomike veľkostatku. Podľa nášho názoru sa takáto situácia vytvorila v českých krajinách v 60. rokoch 19. storočia.

Revolúcia 1848 bola veľmi dôležitým činiteľom procesu pôvodnej akumulácie. Dala do rúk šľachty obrovské peňažné prostriedky, prostredníctvom ktorých sa mohla urýchlene premieňať na triedu kapitalistických vykorisťovateľov (na sociálno-ekonomickom charaktere tejto skupiny buržoázie nemení nič skutočnosť, že si jej príslušníci udržali šľachtické tituly a veľa iných výsad). Na druhej strane revolúcia 1848 zrušením poddanstva priamo premenila masu feudálnych poddaných na námezdných robotníkov, odkázaných na prácu na veľkostatku alebo v priemysle, pretože pôda, ktorú si mohli vykúpiť, nepostačovala na ich obživu. K ich faktickému oslobodeniu od výrobných prostriedkov z minulosti pristúpilo i osobné oslobodenie. Pre druhú časť roľníctva, ktoré si z minulosti udržalo viac pôdy, začína sa po roku 1848 urýchlený proces rozkladu postupne, ako tieto hospodárstva boli vŕahované do kapitalistického vnútorného trhu — ako sa kapitalizmus rozvíjal do hĺbky.¹⁸

Ak nemôžeme hovoriť o kapitalistickej skladbe českých krajín pred rokom 1848 — tobôž to nie je možné povedať o Uhorsku. P. Z. Pach však hovorí, že „v 40. rokoch 19. storočia nastala kvalitatívna zmena agrárnej spoločnosti Uhorska, z väčšej časti sa vytvorili podmienky kapitalistickej výroby v uhorskom poľnohospodárstve. Z veľkej väčšiny pracujúcej triedy feudálnej spoločnosti sa stali zbadačení proletári, feudálny veľkostatok sa v prevažnej časti zmenil na monopolistické buržoázne pozemkové vlastníctvo. I z jedného i z druhého bolo treba už len stiahnuť nezmyselnú feudálnu prikrývku.“¹⁹ Tieto slová veľmi preceňujú stupeň rozvoja kapitalizmu v Uhorsku pred buržoáznou revolúciou 1848—1849. Práve nedostatočnosť kapitalistického rozvoja Uhorska bola príčinou, že sa veľmi dlho po revolúcii udržali v jeho ekonomike polofeudálne metódy vykorisťovania bezprostredných výrobcov v podobe odrábania. Skutočnosť, že prechod ku kapitalizmu v poľnohospodárstve Uhorska sa uskutočnil hlavne až po revolúcii, je si dobre vedomý i J. Mérei,²⁰ ktorý pomerne podrobne rozobral niektoré dôležité stránky vývoja uhorského poľnohospodárstva po roku 1848, medzi nimi i otázku odrábania. Obdobný postoj k tomuto prob-

¹⁸ Pozri V. I. Lenin, *Spisy* 3, 495.

¹⁹ P. Z. Pach, c. d. 138—139.

²⁰ *Kapitoly z uhorských dejín*, Bratislava 1952, Július Mérei, *Príspevky k dejinám hnutia poľnohospodárskych robotníkov v Uhorsku*, 251—339.

lému má i náš J. Mésároš,²¹ ktorý sa zaoberal otázkou pomerov v poľnohospodárstve Slovenska v druhej polovici 19. storočia.

Odrábanie, ktoré Lenin prirovnával k „systému v priemysle pred strojovými továrňami“,²² je spojené so starou feudálnou technikou a súvisí s nedostatočným rozvojom tovarovo-peňažného hospodárstva, *jedine* z ktorého môže vzniknúť kapitalizmus. Uhorské hospodárstvo a najmä poľnohospodárstvo ako jeho hlavné odvetvie sa až do zániku starej monarchie nestalo čisto kapitalistickým; aj oproti hospodárstvu západnej časti monarchie si zachovalo podstatne viac pozostatkov feudalizmu. Námezdná práca zatlačila v Uhorsku odrábanie na druhoradé miesto až asi v 80. rokoch minulého storočia, keď sa v poľnohospodárstve Uhorska začali vo významnejšej miere používať stroje a masy dedinskej chudoby začali hľadať východisko zo svojej biedy vo vysťahovalectve do zámoria. Len v súvislosti s týmito rokmi možno hovoriť o vrcholení procesu vzniku kapitalizmu v Uhorsku, procesu tzv. pôvodnej akumulácie.

Revolúcia rokov 1848—1849 neznamenala v Uhorsku iba to, že sa stiahla „nezmyselná feudálna prikrývka“ z „monopolistického buržoázneho pozemkového vlastníctva“, ale bola medzníkom, od ktorého sa kapitalistické prvky, už predtým vzniknulé v uhorskej ekonomike (kapitalistický priemysel, sezónna poľnohospodárska práca za mzdu a pod.), urýchlene rozvinuli a stali sa prevládajúcimi prvkami. Len do tej miery, ako zatlačila námezdná práca odrábanie, menilo sa na jednej strane pozemkové vlastníctvo šľachty na buržoázne vlastníctvo a na druhej strane poddaný sa fakticky menil na proletára — vznikali dve podmienky kapitalistického výrobného spôsobu.

Revolúcia rokov 1848—1849 bola dôležitým aktom pôvodnej akumulácie i v Uhorsku, pretože sa stala východiskom jednak priamej premeny bývalých poddaných na námezdných robotníkov a feudálneho pozemkového vlastníctva na buržoázne, jednak ďalších lúpeží roľníckej pôdy (zmluvná a iná pôda); ďalej, dala do rúk šľachty veľké peňažné náhrady, ktoré sa mohli meniť na kapitál, a napokon vytvorila určitú vrstvu slobodného roľníctva, ktoré sa v ďalších desaťročiach rozkladalo na základné triedy kapitalistickej spoločnosti. Podľa všetkého, hlavná etapa procesu tzv. pôvodnej akumulácie v Uhorsku prebehla až po tejto revolúcii.

Treba uviesť, že V. I. Lenin zovšeobecnil vývoj kapitalizmu v poľnohospodárstve do dvoch typov: „Tieto *dva spôsoby objektívne možného buržoázneho vývinu* by sme označili ako pruský a americký typ vývinu. V prvom prípade feudálne statkárske hospodárstvo pomaly prerastá v buržoázne, junkerské, odsudzujúce roľníctvo na desaťročia trýznivého vyvlastňovania a poroby, pričom vznikne malá menšina „grossbauerov“ (veľkých gazdov). V druhom prípade statkárske hospodárstvo nejestvuje

²¹Július Mésároš, *K problematike prežitkov feudalizmu na Slovensku v druhej polovici 19. storočia*, Bratislava 1955.

²²V. I. Lenin, *Spisy* 3, Bratislava 1956, 175 n.

alebo ho ničí revolúcia, ktorá skonfiškujе a rozdrobí feudálne majetky. V tomto prípade má hlavnú úlohu roľník, keďže je výlučným rozhodujúcim činiteľom poľnohospodárstva a vyvíja sa v kapitalistického farmára. V prvom prípade je hlavným obsahom vývinu prerastanie feudalizmu v hospodársku závislosť a v kapitalistické vykorisťovanie na pozemkoch feudálov — statkárov — junkerov. V druhom prípade tkvie hlavná podstata v prerastaní patriarchálneho roľníka v buržoázneho farmára“²³ (podčiarkol J. F.).

Pri prvej ceste kapitalistický poľnohospodársky veľkopodnik vzniká vnútornou premenou feudálneho veľkostatku, pri druhej vzniká rozkladom roľníckej, resp. farmárskej malovýroby, založenej na osobnej práci vlastníkov pôdy. Pri prvej ceste sa prechod ku kapitalizmu uskutočňuje zmenou formy vykorisťovania, „premenou otrokov alebo nevoľníkov v námezdných robotníkov“, pri druhej ceste ide o vyvlastnenie bezprostredných výrobcov, pričom sa z nich na jednej strane vyčleňuje vrstva kulakov a statkárov a na druhej strane masa dedinských proletárov. Tretia cesta poľnohospodárstva ku kapitalizmu neexistuje, ak pravda, za ňu nepovažujeme v rôznom pomere možné prepletenie oboch týchto jedine objektívne možných ciest. Prechod anglického poľnohospodárstva ku kapitalizmu uskutočnil sa americkou cestou, podobne ako vo Francúzsku, USA a inde. V každej z týchto krajín mal tento prechod svoje zvláštnosti. Ale to nás nemôže oprávňovať na to, aby sme o anglickej ceste hovorili ako o nejakej tretej ceste, ako to robí P. Z. Pach.²⁴

Anglické poľnohospodárstvo nastúpilo cestu kapitalistického vývinu ešte predtým, ako sa mohli vyvinúť feudálne veľkostatky založené na robotovej práci nevoľníkov, resp. poddaných; veľkostatok, okrem výnimiek, tam vznikal priamo ako kapitalistický podnik z roľníckych hospodárstiev založených na vlastnej práci roľníkov, ktoré v 15. storočí tvorili výrobný systém poľnohospodárstva Anglicka. Vo Francúzsku feudálny veľkostatok rozbila revolúcia z konca 18. storočia; na jeho pôde vznikla masa slobodných parcelových roľníkov, ktorá sa ďalej rozkladala a menila na dve triedy kapitalistickej spoločnosti (tento proces sa tam dodnes neukončil). Rozdiel medzi francúzskym roľníctvom zo začiatku 19. storočia a anglickým roľníctvom (yeomanry) zo 16.—17. storočia vyplýva z rozdielných historických podmienok ich vzniku. Politekonomicky však tento rozdiel nie je podstatný, ide o malovýrobu, v ktorej súkromnému parcelovému vlastníctvu zodpovedá vlastná práca vlastníka roľníka. V USA nikdy feu-

²³ V. I. Lenin, *Spisy* 13, SVPL Bratislava 1957, 210—211. Lenin v tomto citáte nemá na mysli iba možné cesty vývinu poľnohospodárstva v Rusku, ako sa mylne domnieva P. Z. Pach.

²⁴ a) *Otázky vývoje kapitalizmu v českých zemích a v Rakousku-Uhersku do roku 1918*, SNPL, Praha 1957; P. Z. Pach, *Některé zásadní otázky tzv. pruského typu kapitalistického vývoje zemědělství v Uhrách za dualizmu*, 103.

b) *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* II, 1960. Berlin 1961; P. Z. Pach, *Die Entstehung der kapitalistischen Grundrente in der westeuropäischen Agrarentwicklung*, 77—111.

dalizmus ani feudálny veľkostatok neexistovali; s výnimkou južných štátov vznikol tam na severe a západe krajiny farmársky spôsob poľnohospodárskej výroby, založený na práci farmárov a ich rodín. V politicko-nomickom zmysle to bol teda podobný systém ako vo Francúzsku po revolúcii.

Základ, z ktorého sa začínal prechod ku kapitalistickému poľnohospodárstvu založenému na námezdnjej práci, bol teda v podstate rovnaký v USA, Francúzsku i Anglicku. A takýto prechod zovšeobecnil Lenin pod pojmom „americká cesta“. V Anglicku sa tento prechod uskutočnil značne skôr než vo Francúzsku alebo v USA; to však na veci nič nemení. V Anglicku bolo roľníctvo (ako trieda predkapitalistickej formácie) na tejto ceste najdôslednejšie likvidované — rozložilo sa; kapitalistický výrobný spôsob sa tu vyvinul najskôr a v najčistejšej podobe; preto sa anglický vývin považuje za klasický — a nie preto, ako sa domnieva P. Z. Pach, že sa v Anglicku vyvinul nájomný systém.²⁵ Nie je ani správne obmedzovať americkú cestu vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve len na krajiny s voľnou kolonizovateľnou pôdou,²⁶ pretože kolonizácia môže byť veľmi rozdielna: môže to byť kolonizácia farmárskeho typu, plantážnického (otrokárskeho alebo kapitalistického) typu, ale aj typu feudálno-nevoľníckeho.

Vývoj a vznik rozvinutého nájomného systému v Anglicku má korene v historických podmienkach vývinu anglického poľnohospodárstva, v podmienkach premeny panujúcej peňažnej formy feudálnej renty na rentu kapitalistickú. Otázka nájomného systému je však otázkou delenia nadhodnoty vyrobenej v už existujúcom kapitalistickom poľnohospodárstve; pri probléme ciest poľnohospodárstva ku kapitalizmu však ide o niečo iné, ide o to, ako vzniká toto kapitalistické poľnohospodárstvo.

Vzhľadom na skorý prechod poľnohospodárstva ku kapitalizmu bola v Anglicku možná jedine americká cesta. Podobne to bolo i v USA, kde nikdy nevznikli podmienky pre existenciu feudálneho veľkostatku. Ale tam, kde sa feudálny veľkostatok vyvinul ako systém poľnohospodárskej výroby, boli možné obidve cesty. Ani v našich krajinách nebola vylúčená až do roku 1848 americká cesta (konečne raabizácia nie je nič iné ako americká cesta), pretože existovali spoločenské sily, ktoré mohli v prípade, že by sa dostali do čela revolúcie, naložiť s feudálnymi veľkostatkami tak ako svojho času jakobíni vo Francúzsku. Preto až revolúcia roku 1848 rozhodla s konečnou platnosťou, že poľnohospodárstvo českých krajín i Uhorska sa bude vyvíjať v podstate pruskou cestou — i keď v obidvoch častiach monarchie za značne odlišných podmienok.

Proces tzv. pôvodnej akumulácie môže sa začať jedine za podmienok značného rozvoja tovarovo-peňažného hospodárstva. Z tohto hľadiska považujeme za správne stanoviť počiatok pôvodnej akumulácie v českých

²⁵ Pozri citovanú stať v poznámke 24 a).

²⁶ *Jahrbuch für Wirtschaftsgegeschichte*, 110.

krajinách ku koncu 17. storočia;²⁷ máme však pochybnosti, či možno koncom 16. storočia hovoriť o počiatku pôvodnej akumulácie v Uhorsku. Argumenty P. Z. Pacha hovoria iba o vznikaní majerského hospodárenia šľachty, v súvislosti s ktorým boli roľníci pozbavovaní základného výrobného prostriedku — pôdy.²⁸ Otázky osobného postavenia takto oslobodzovaných roľníkov si Pach nevšima, a tak hovorí o pôvodnej akumulácii, ktorá prebiehala vždy len *v období rozkladu* feudalizmu práve v súvislosti s *obdobím upevňovania* druhého nevoľníctva v 16. a 17. storočí. To je zrejme nesprávne. Okrem toho kapitalistické výrobné vzťahy začali vznikať vždy najprv mimo poľnohospodárstva a len potom pod vplyvom rozvoja priemyslu a remesla začalo i poľnohospodárstvo meniť svoju ekonomickú podstatu. A kapitalistické formy hospodárenia v uhorskom remesle 16. a 17. storočia nemôže Pach nájsť, pretože neexistovali. Naopak, rozsah tovarovo-peňažných vzťahov, tohto bezpodmienečného predpokladu vzniku kapitalizmu, ktoré i tak boli predtým na nízkom stupni rozvoja (rozsah peňažnej feudálnej renty a mestského remesla bol veľmi malý), ešte sa zmenšil s úpadkom výkvetu feudálnej ekonomiky Uhorska, t. j. banšských miest.

O počiatku tzv. pôvodnej akumulácie v Uhorsku podľa našej mienky možno hovoriť najskôr od druhej štvrtiny 18. storočia, keď vrcholilo druhé nevoľníctvo a začal sa jeho postupný rozklad, keď začali vznikať kapitalistické vzťahy v manufaktúrach, keď *súčasne* začal vznikať na jednej strane kapitál a buržoázia, a na druhej strane „trieda ľudí privyknutých námezdných prác“.

Pri tejto príležitosti si treba všimnúť Pachovu metódu prístupu k problému. Vychádza zo správnej poučky, že pôvodná akumulácia vytvára na jednej strane masu ľudí v dvojacom zmysle slobodných, a na druhej strane bohatstvo meniace sa na kapitál. Tieto dve stránky *jedného* procesu musel Pach pri podrobnom skúmaní od seba oddeliť. Avšak pri zovšeobecňovaní zistených faktov a formulovaní záverov zabudol na jednotu a vzájomnú podmienenosť týchto dvoch stránok. Len takto mohol dospieť k formulácii: „Pôvodná akumulácia kapitálu z *jednej strany*, t. j. zo strany vyvlastňovania roľníkov [obmedzovať proces len na roľníkov je zužovaním problému — J. F.] do roku 1848 *postúpila dopredu vo veľkej miere*; jednotlivé momenty vo vyvlastňovaní roľníctva sa ukázali v mnohých ohľadoch totožné, resp. podobné s momentmi, ktorými Marx charakterizoval vývojový proces v Anglicku. Súčasne však pôvodná akumulácia kapitálu z *druhej strany*, t. j. z hľadiska hromadenia bohatstva *bola v značnej miere hamovaná* . . . Následkom nerovnomerného spojenia týchto dvoch stránok pôvodnej akumulácie kapitálu v Uhorsku *sa normálna cesta vývoja kapitalizmu skrivila* . . .“²⁹ [podčiarkol P. Z. Pach].

Teoretická neudržateľnosť takéhoto záveru je zrejmalá. Len potiaľ, po-

²⁷ *Přehled československých dějin I.* 509.

²⁸ P. Z. Pach, *K problémom pôvodnej akumulácie kapitálu v Uhorsku*, Bratislava 1952; pozri prvú štúdiu.

²⁹ Tamže 120.

kial sa bohatstvo premieňa na kapitál, vzniká druhá stránka procesu — proletariát, a opačne, prebieha teda pôvodná akumulácia. Nie každé nahromadenie bohatstva a každé vytváranie chudoby je pôvodnou akumuláciou. Tam, kde nevznikajú súčasne kapitalistické výrobné vzťahy, a ich vznikanie až do konca 17. storočia v Uhorsku Pach nedokázal, nemá proces ožobráčovania roľníkov ani hromadenie bohatstva nič spoločného s pôvodnou akumuláciou. Ožobráčení roľníci sa nestávali ľuďmi slobodnými v dvojacom zmysle — proletariátom, ale zostávali nevoľníckou chudobou. Pri rozboe pôvodnej akumulácie treba bezpochyby skúmať metódy hromadenia bohatstva a oslobodzovania bezprostredných výrobcov v dvojacom zmysle. To samo osebe nám však nehovorí ešte o tom, či tieto procesy znamenali vznikanie podmienok kapitalistického spôsobu výroby, t. j. kapitálu a námezdnjej práce.

V Uhorsku nezaostávala pôvodná akumulácia len v dôsledku využívania zdrojov krajiny v prospech Rakúska, ale *predovšetkým* pre nerozvinutosť výrobných síl a vôbec celých vnútorných hospodárskych pomerov v krajine. Veď i oproti rakúskym a českým krajinám, ktoré zaostávali za krajinami západnej Európy, bol v Uhorsku stupeň oddelenia remesla od poľnohospodárstva podstatne nižší, čo sa prejavovalo v podiele remeselného a obchodného obyvateľstva a v rozvoji jednoduchej tovarovej výroby. V Uhorsku sa rozvíjala vo významnejšej miere len tovarová výroba na základe nevoľníckej práce a tá na rozdiel od jednoduchej tovarovej výroby nevedla k rozkladu nevoľníckych pomerov, ale naopak, upevňovala ich.

Z podmienok, ktoré v 18. storočí na jednej strane viedli k uvoľňovaniu nevoľníctva, kým na druhej strane napomohli ďalšie udržiavanie nerozvinutých vnútorných podmienok, a teda i veľmi pomalé tempo procesu pôvodnej akumulácie v Uhorsku, unikal Pachovej pozornosti taký dôležitý proces ďalšieho rozvoja feudalizmu do šírky, ako bola kolonizácia Dolnej zeme, ktorá veľmi význačnú časť ožobráčených chudákov a tulákov ostatného Uhorska premenila opäť na nevoľných roľníkov a na dlhší čas utužila naturálny charakter uhorského poľnohospodárstva.

K záverom o pôvodnej akumulácii v Uhorsku koncom 16. storočia a v 17. storočí priviedol Pacha proces vzniku veľkostatku, navonok tak nápadne podobný zmenám v anglickom poľnohospodárstve, ktoré označujeme za pôvodnú akumuláciu. Všimnime si však, čím sa odlišovali pomery v anglickom a uhorskom poľnohospodárstve. V oboch krajinách veľkostatok vznikal ako reakcia na potreby trhu — v Anglicku pre potreby manufaktúr, v Uhorsku najmä pre potreby vojsk. V Anglicku sa súčasne uskutočňoval „agrárny prevrat“ (prechod od obilninarstva k chovu oviec), v Uhorsku sa výrobné zameranie poľnohospodárstva významnejšie nemenilo. Anglické poľnohospodárstvo sa menilo na kapitalistické, uhorské ďalej zosilňovalo, zvyrazňovalo svoj feudálny charakter. V Anglicku súčasne rástlo rýchlo remeslo a kapitalistický manufaktúrny priemysel, v Uhorsku remeslo zostávalo na nízkom stupni rozvoja, neprekračujúc feudálne hranice, a prvé manufaktúry vznikali až v 18. storočí. Príčiny takýchto rozdielov boli

okrem iného v rôznom východiskovom stupni hospodárskeho vývoja oboch krajín asi v polovici 16. storočia a v ďalších podmienkach rozvoja tovarového hospodárstva, najmä remeselnej a manufaktúrnej výroby.

V Anglicku pred obdobím pôvodnej akumulácie prakticky neexistovali veľkostatky a prevládala peňažná forma feudálnej renty, ktorá „vo svojom ďalšom vývine musí viesť buď k premene pôdy na slobodné roľnícke vlastníctvo, alebo k forme kapitalistického výrobného spôsobu“.³⁰ V 16. storočí cenová revolúcia umožnila výkup množstva anglických poddaných roľníkov a ich premenu na slobodných malovýrobcov, ktorí sa v konkurencii so súčasne vznikajúcim veľkostatkom postupne menili alebo na príslušníkov buržoázie, alebo proletariátu. Veľkostatok začal tam vznikáť v tom istom období s „agrárnym prevratom“, pri ktorom sa vyhánali roľníci z pôdy. Veľkostatok, vznikajúci pre potreby kapitalistického trhu, používal v podstate kapitalistické formy práce. Takto sa poddanské roľnícke hospodárstvo v Anglicku menilo na kapitalistické statkárske vlastníctvo buď priamo, alebo prostredníctvom slobodného roľníckeho vlastníctva. Poddanský vzťah v Anglicku zanikal tak výkupom, ako aj vyhánaním. Pod vplyvom vznikajúceho svetového obchodu po objavných cestách rástla manufaktúrna výroba, ktorá vyvíjala tlak na poľnohospodárstvo v dvojakom smere: jednak ako odberateľ surovín a potravín, jednak ako dodávateľ hotových výrobkov vyrábaných lacnejšie a kvalitnejšie, ako by to dokázal sám roľník na svojom hospodárstve. Tento dvojaký vplyv zapájal roľnícke poľnohospodárstvo stále viac do rozširujúceho sa vnútorného trhu, prostredníctvom ktorého sa roľnícke vlastníctvo nevyhnutne muselo rozkladať a meniť na kapitalistické vlastníctvo. Násilné metódy tento *ekonomický proces*, proces pôvodnej akumulácie len urýchlili.

Na rozdiel od Anglicka sa peňažná forma feudálnej renty v Uhorsku a na Slovensku nestala prevládajúcou ani v 15. a 16. storočí, ani nikdy potom.³¹ Až do 18. storočia bolo Uhorsko pre svoju geografickú polohu v minimálnej miere zapojené do svetového trhu. Napokon trh, na ktorom panské majere od polovice 16. storočia odbývali svoju produkciu (vojská), nemal ten spätný vplyv na poľnohospodárstvo ako manufaktúry. To boli hlavné činitele, ktoré hamovali rozvoj deľby práce a vôbec výrobných síl Uhorska; stav rozvoja výrobných síl, zodpovedajúci v podstate starým pomerom, nemohol viesť ku vzniku nových, kapitalistických výrobných vzťahov. Vznik silnej vrstvy feudálnej dedinskej chudoby už v priebehu 17. storočia bol podobne ako v českých krajinách výsledkom nielen vyhánania roľníkov z pôdy (pri súčasnom udržiavaní v nevoľníckej závislosti), ale aj zvyšovania populačného prírastku, ktorý pri extenzívnom hospodárstve existujúca rozloha pôdy v krajine nebola schopná užiť.

Zdôrazňovanie významu rozvoja tovarovo-peňažného hospodárstva pre

³⁰ Karol M a r x, *Kapitál III*, časť 2, Bratislava 1958, 350.

³¹ Pozri Peter R a t k o š, *O vývine feudálnej renty na Slovensku*, Historický časopis 3, 1961, 361 n.

vznik kapitalistických výrobných vzťahov, pravda, neznamená, že kapitalizmus je iba lineárnym pokračovaním jednoduchej tovarovej výroby alebo že stačí na to, aby vznikol rozvoj peňažného hospodárstva. „Historické podmienky jeho existencie (kapitálu — J. F.) nie sú vonkoncom dané tovarovým a peňažným obehom.“³² Rozvoj tovarovo-peňažného hospodárstva nie je príčinou vzniku námezdnjej práce — kapitalistickej tovarovej výroby; je to rozvoj výrobných síl, ktorý sa prejavuje v rozvoji tovarovej výroby a ktorý si vynucuje aj kvalitatívnu zmenu výrobných vzťahov. Jednoduchá a kapitalistická tovarová výroba majú spoločný základ v súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, avšak kapitalistická tovarová výroba sa môže rozvíjať a tovarová výroba sa môže stať všeobecnou, len ak súčasne zaniká jednoduchá tovarová výroba. Vnútorne zákony jednoduchej tovarovej výroby samy vedú k jej zániku, k jej premene na kapitalistickú tovarovú výrobu.

Proces vzniku kapitalizmu vnútri feudalizmu sa uskutočňoval pôsobením vnútorných ekonomických zákonitostí, nemožno ich však stotožňovať iba so zákonmi tovarovej výroby (i keď majú veľmi významnú úlohu). Kvalitatívna zmena výrobných vzťahov je revolučnou zmenou. Ekonomické zákonitosti sa presadzujú prostredníctvom činnosti ľudí. Nové i staré predstavuje záujmy tried alebo sociálnych skupín. Tam, kde staré neustúpi novému pôsobením vnútorných síl ekonomiky dostatočne rýchlo, prerazí si nové cestu vonkajším násilím. Násilné metódy, pôsobiace v smere potrieb objektívneho vývoja, podstatne urýchlili vývoj a skrátili prechodné štádiá vývoja ľudskej spoločnosti.

Marx dokázal v *Kapitáli*, že pre vznik kapitalistickej výroby teoreticky nie je potrebné vôbec žiadne násilie,³³ ale prakticky „dosiaľ“ všetky spoločenské formy potrebovali na to, aby sa udržali, násilie a dokonca boli čiastočne násilím zavedené.“³⁴ Násilie je pôrodnou babou každej starej spoločnosti, ktorá je tehotná novou spoločnosťou. Samo násilie je ekonomickou potenciou.“³⁵ Teda vysvetľovať proces vzniku kapitalistického výrobného spôsobu, t. j. proces tzv. pôvodnej akumulácie len ako násilie je nesprávne, pretože násilie samo nemôže viesť ku vzniku nového výrobného spôsobu, ak tu preň neboli už vytvorené vnútorné podmienky. „Násilie môže síce zmeniť vlastnícky vzťah, nie však vytvoriť súkromné vlastníctvo ako také.“³⁶ Nesprávne sa kladie znak rovnosti medzi pôvodnou akumuláciou a násilím v makete učebnice československých dejín.³⁷

Na západe Európy prebehla pôvodná akumulácia skôr ako v ostatnej Európe. V jej priebehu vznikol tam silný strojový priemysel. Poľnohospodárstvo prechádzalo ku kapitalizmu americkou cestou. V českých krajinách v dôsledku existencie druhého nevoľníctva pôvodná akumulácia

³² Karol Marx, *Kapitál I*, 193.

³³ B. Engels, *Anti-Dühring*, Praha 1949, 324.

³⁴ Tamže 323.

³⁵ Karol Marx, *Kapitál I*, 793.

³⁶ B. Engels, c. d. 140

³⁷ *Přehled československých dějin I*, 510.

začala neskôr ako v Anglicku, ale i tu v jej priebehu vznikali silný priemysel a priemyselný proletariát. Poľnohospodárstvo českých krajín v prevažnej časti prechádzalo však ku kapitalizmu pruskou cestou v čase, keď sa proces vytvárania kapitalistického priemyslu blížil k svojmu vyvrcholeniu. V Anglicku prebehla pôvodná akumulácia v období, keď už neexistovalo nevoľníctvo, v českých krajinách prvá etapa tohto procesu prebiehala v období existencie nevoľníctva a druhá etapa za podmienok poddanstva a roboty, ktoré znemožňovali, aby kapitalizmus ovládol i poľnohospodárstvo. Aj preto nevznikali v českých krajinách spočiatku kapitalistické vzťahy v čistej podobe, ale boli silne prepletené feudálnymi vzťahmi. Bezprostredný výrobca bol ako roľník nevoľníkom a súčasne ako pracovník manufaktúry bol robotníkom. Väčšina manufaktúr patrila šľachticom, ktorí ako pozemkoví vlastníci boli feudálmi a súčasne ako majitelia manufaktúr boli kapitalistami. Pomery sa čiastočne zjednodušili po zrušení nevoľníctva. Takéto prepletenie výrobných vzťahov a dlhé udržiavanie feudálnych pomerov v poľnohospodárstve je dôležitou zvláštnosťou procesu pôvodnej akumulácie v českých krajinách.

V Uhorsku ako v jednej z typických východoeurópskych krajín sa vytvorili vnútorné podmienky pre vznik kapitalizmu neskôr. Na západ od neho ležiace vyvinutejšie krajiny, ktoré medzitým vybudovali svoj priemysel, vynútili si najmä ekonomickou cestou, ale nielen touto cestou, takú medzinárodnú deľbu práce, ktorá určila tejto krajine úlohu dodávateľa poľnohospodárskych produktov za priemyselné výrobky západu. Kapitalistický priemyselný rozvoj mal v Uhorsku veľmi chudobné výsledky a priemyselný proletariát sa stal len početne slabou vrstvou obyvateľstva. Najdôležitejším odvetvím hospodárstva zostalo poľnohospodárstvo, kde v dôsledku slabého rozvoja priemyslu a nedostatku voľnej pôdy, vhodnej pre kolonizáciu (významný rozdiel oproti Rusku), veľmi dlho prežívali polofeudálne formy hospodárenia a vykorisťovania. Pre určenie obdobia, v ktorom bol v podstate dovŕšený prechod ku kapitalizmu, boli teda rozhodujúce pomery v poľnohospodárstve. Nedostatok rozvoja priemyslu mal v Uhorsku za následok zaostávanie nielen v oblasti výrobných síl a výrobných vzťahov, ale všeobecne zaostávanie mestských foriem civilizácie a kultúry a dlhé udržiavanie podstatnej časti obyvateľov krajiny nielen v materiálnej biede, ale i v zajatí stredovekých foriem vedomia.

Oslobodenie roľníkov právnym aktom zhora (ako výsledok tlaku zdola) bolo vo východoeurópskych krajinách jednak oslobodením osobným, ale pretože sa zachovali latifundiá vzniknulé vo feudalizme, jednak aj oslobodením od výrobných prostriedkov (to druhé sa fakticky uskutočnilo už skôr) pre podstatnú časť roľníkov. Len malá časť nevoľníkov sa tým stala slobodnými roľníkmi — podstatná časť z nich pre nemožnosť získania obživy mimo poľnohospodárstva musela naďalej zotrvať v polofeudálnej závislosti od bývalého pána. Proti pretrvávaniu polofeudálnych foriem vykorisťovania pracovnej sily začalo v Uhorsku od konca 80. rokov minulého storočia silne pôsobiť vystahovalectvo, smerujúce najmä do zámoria,

kde sa stalo dôležitým činiteľom rastu kapitalizmu do šírky i do hĺbky.

Proces tzv. pôvodnej akumulácie priniesol pracujúcim masám nespočítateľné útrapy. „Východiskom vývinu, ktorý splodil tak námezdného robotníka, ako aj kapitalistu, bolo ujarmenie robotníka.“³⁸ Napriek tomu však treba hodnotiť tento proces ako pozitívnu stránku hospodárskej histórie. Bol to proces, ktorý priviedol k životu vyšší, objektívne pokrokovjší spôsob výroby, ktorý zohral mimoriadne dôležitú úlohu pri rozvoji výrobných síl a ktorý vytvoril objektívne podmienky pre prechod k spôsobu výroby nepoznajúcemu vykorisťovanie.

Problémy súvisiace s otázkou tzv. pôvodnej akumulácie sú príliš zložité na to, aby sa dali vyčerpávajúcym spôsobom rozobrať v rámci článku. Obmedzili sme sa preto len na stručný výklad tých otázok, s rozborom ktorých sme sa v doterajšej literatúre nemohli stotožniť. K jednotlivým stránkam tzv. pôvodnej akumulácie v našich krajinách ako aj k jej teórii bude mať naša historická i ekonomická veda ešte mnoho čo povedať.

K ПРОБЛЕМЕ ТАК НАЗЫВАЕМОЙ ПЕРВЫЧНОЙ АККУМУЛЯЦИИ

Йозеф Фалтус

Процесс так называемой первичной аккумуляции иногда неправильно отождествляется с лишением крестьян земли, которое Маркс называл лишь „прологом переворота“. Однако, лишение крестьян земли и образование больших поместий очень часто, главным образом, в странах восточной Европы, не имело ничего общего с первичной аккумуляцией. Точно так же не каждое накопление богатства представляло собой процесс первичной аккумуляции. Лишь постольку, поскольку богатство превращалось в капитал, феодальная беднота превращалась в пролетариат, а владельцы богатства — в капиталистов; создавались основные условия возникновения капитализма: наемный труд и капитал, класс капиталистов и класс пролетариев. Так называемая первичная аккумуляция в своей сущности не что иное как процесс возникновения, укрепления и победы капиталистических производственных отношений на определенной территории, на которой постепенно образуется внутренний рынок и народное хозяйство. Следовательно речь идет о периоде перехода от феодализма к капитализму. Высшим этапом его развития является период промышленной революции, в процессе которой создается материально-производственный базис капитализма.

В Венгрии, одной из типичных восточноевропейских стран, первичная аккумуляция началась позже, чем в Англии; она начинается одновременно с распадом так называемого второго крепостничества. Важным фактором этой аккумуляции была также революция 1948 г., открывшая путь капитализму в сельское хозяйство. В результате недостаточного развития промышленности и нехватки земли полуфеодалные формы хозяйства и эксплуатация рабочей силы сохранились очень долго. Довольно поздний переход от феодализма к капитализму в Венгрии был обусловлен прежде всего отсталостью в области

³⁸ Karol Marx, *Kapitál I*, 757.

производственных сил и разделения труда, отразившейся на низкой ступени развития товарно-денежных отношений.

Процесс первичной аккумуляции был прежде всего экономическим процессом распада и превращения феодальных классов в классы передового капиталистического общества. Этот процесс нельзя отождествлять с насилием. Насилие лишь ускорило процесс возникновения капиталистического способа производства, когда для него уже были налицо внутренние условия, созданные относительно высокой ступенью развития производительных сил и простого товарного производства.

ZUM PROBLEM DER SOG. URSPRÜNGLICHEN AKKUMULATION

Jozef Faltus

Der Prozess der sog. ursprünglichen Akkumulation wird manchmal unrichtig mit der Vertreibung der Bauern von Grund und Boden gleichgesetzt, die Marx nur als „Vorspiel des Umsturzes“ bezeichnet hat. Die Expropriation der Bauern von Grund und Boden und die Entstehung von Grossgrundbesitz hatten aber, besonders in den osteuropäischen Ländern häufig nichts mit der ursprünglichen Akkumulation gemein. Ähnlich bedeutet auch nicht jede Anhäufung von Reichtum diesen Prozess. Nur insoweit Reichtum zu Kapital wurde, wurde die feudale Armut zum Proletariat und die Eigentümer der Reichtümer zu Kapitalisten; es entstanden die beiden Bedingungen des Kapitalismus: Lohnarbeit und Kapital, die Klasse der Kapitalisten und die Klasse der Proletarier.

Die sog. ursprüngliche Akkumulation bedeutet im Grunde den Prozess der Entstehung, Ausdehnung und des Sieges der kapitalistischen Produktionsverhältnisse auf einem bestimmten Gebietsganzen, aus dem im Verlauf jenes Prozesses ein innerer Markt und eine Volkswirtschaft wird. Es handelt sich also um das Zeitalter des Übergangs vom Feudalismus zum Kapitalismus, in dessen Verlauf die höchste Phase die Epoche der industriellen Revolution bildet, in der die materielle Produktionsbasis des Kapitalismus entstanden ist.

In Ungarn, einem der typischen osteuropäischen Länder, setzte die ursprüngliche Akkumulation später als in England ein, nämlich erst mit der Zersetzung und Lockerung der sog. zweiten Leibeigenschaft. Zu ihrem wichtigen Faktor wurde auch die Revolution von 1848, die dem Kapitalismus den Weg in die Landwirtschaft öffnete. Die ungenügende Entwicklung der Industrie bei gleichzeitigem Mangel an freiem Boden waren die Ursache des langen Überlebens halbfeudaler Wirtschafts- und Ausbeutungsformen. Die beträchtliche Verzögerung des Übergangs zum Kapitalismus hatte in Ungarn seine Ursache vor allem in der Rückständigkeit der Produktionskräfte und der Arbeitsteilung, wie sie sich in dem niedrigen Entwicklungsstand der Ware—Geld—Beziehungen offenbarte.

Der Prozess der ursprünglichen Akkumulation bedeutete vor allem den ökonomischen Prozess der Zersetzung der feudalen Klassen und ihrer Umwandlung in Klassen der modernen kapitalistischen Gesellschaft. Er darf nicht mit Gewalt gleichgesetzt werden: Gewalt beschleunigte nur den Entstehungsprozess der kapitalistischen Produktionsweise, wenn für sie schon die inneren Bedingungen gegeben waren — ein verhältnismässig hoher Entwicklungsstand der Produktionskräfte und der einfachen Warenproduktion.

JAROSLAV NĚMEC

SPRÁVNE VYSVETLOVAŤ POVAHU MZDY ZA SOCIALIZMU

NA OKRAJ KNIHY M. HRONSKÉHO ODMĚNA ZA PRÁCI V ČSR

V minulom roku vydalo Státní nakladatelství politické literatury knihu M. Hronského *Odměna za práci v ČSR*. Ak by sme knihu recenzovali, charakterizovali by sme ju ako publikáciu, ktorá podáva určité informácie o našej mzdovej sústave a zhrňuje niektoré skúsenosti z praxe mzdovej politiky — najmä v súvislosti s prestavbou miezd uskutočnenou roku 1959. Hodnotili by sme ju najskôr z hľadiska jej významu pre propagáciu a popularizáciu našej novej mzdovej sústavy. Autor sám v úvode uvádza, že v ôsmich kapitolách tejto knihy „... se vysvětlují nejdůležitější otázky ekonomické funkce mezd ve výrobě, které jsou podle jeho názoru v současné době aktuální. Jejich vysvětlení je pokusem přispět k hlubšími pochopení opatření prováděných v současném období v oblasti odměny za práci“ (str. 7). O recenziu knihy nám tu však nejde.

V tejto krátkej stati chceme pouvažovať iba o obsahu pojmu, ktorý autor spája s kategóriou mzdy za socializmu. Chápanie obsahu tohto pojmu totiž nie je také jednoznačné, ako by sa mohlo zdať z autorovho výkladu. Pretože naša politická ekonómia netrpí nadbytkom teoretických úvah, ktoré by vysvetľovali podstatu mzdy za socializmu, nebude na škodu, ak si v krátkosti ujasníme tento problém.

*

Keď porovnáme mzdu za socializmu so mzdou, ako sa rozvinula v kapitalistickej spoločnosti a ostaneme iba pri ich vonkajšom prejave, zistíme medzi nimi veľa podobných znakov; mzda za socializmu i za kapitalizmu prijíma peňažnú formu, vypláca sa robotníkom v závislosti od vynakladanej práce, v oboch prípadoch vystupuje v podobe mzdy úkolovej alebo časovej, stretávame sa s rovnakými alebo podobnými prémieovými systémami atď. Pretože však mzda, ako je známe, predpokladá na rozdiel od všeobecných foriem jednoduchej tovarovej výroby kapitalistickej vzťahu, oddelenie výrobcov od výrobných prostriedkov, predaj a kúpu pracovnej sily atď., zdalo by sa, že mzdu za socializmu nemožno uvádzať do nijakej súvislosti so mzdou za kapitalizmu; aspoň nie do takej súvislosti, do akej kladieme napríklad peniaze a tovar za socializmu k tovaru a peniazom v predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách.

V minulých rokoch razil J. V. Stalin tézu, ktorá ešte aj dnes slúži v mnohých prípadoch ako metodologické východisko pri posudzovaní najmä

foriem tovarovej ekonomiky, že si niektoré staré kategórie kapitalistického hospodárstva zachovávajú „hlavne formu, vonkajšiu tvárnosť, že sa však v podstate tieto kategórie v zásade zmenili...“¹ Medzi tieto kategórie však mzdu nezahrnoval. Zo zmyslu jeho výrokov napr. o „najímaní robotníkov“ alebo „o nutnej práci a nadpráci“, o „kúpe a predaji pracovnej sily“² skôr vyplýva, že v prípade mzdy ide o základnú a iba pre kapitalizmus špecifickú ekonomickú formu, pre ktorú v socialistickej ekonomike nie sú podmienky a z ktorej sa prenáša do socializmu nie ani tak forma ako viac-menej iba termín, ktorý tu reprezentuje celkom iný pojem. Pokiaľ je mi známe, ani v iných prácach o mzde za socializmu sa táto kategória nekladie do nejakej vývinovej kontinuity so mzdou za kapitalizmu.

Čitateľa asi preto prekvapí, keď sa v práci M. Hronského dočíta, že „mzda patrí medzi kategórie socialistickej ekonomiky, ktoré jsou výsledkem předcházejícího hospodářského vývoje a zůstali se změněným obsahem i za socialismu zachovány“ (str. 22). Ako vidieť, autor prenáša Stalinovu tézu o stálych formách so zmeneným obsahom i na mzdu. Zmenu obsahu vyjadruje obvyklými všeobecnými charakteristikami: socialistickým vlastníctvom výrobných prostriedkov, plánovitým riadením hospodárstva, odstránením antagonistických protirečení a vykorisťovateľských vzťahov atď., teda charakteristikami, ktoré obsah pojmu mzda za socializmu priamo neurčujú.

Autor si pritom uvedomuje, že „mzdu však nelze plně srovnávat s kategoriemi zboží výroby za socialismu...“ a že „... za kapitalismu vyjadruje vládnoucí výrobní vztahy, vztahy kapitalistického vykořisťování...“ (str. 23). Naproti tomu za socializmu mzda už nemôže vyjadrovať vzťahy vykorisťovania. Hovorí, že v socializme odpadli podmienky pre jej existenciu v kapitalistickej podobe, avšak — ako vyplýva zo zmyslu jeho výkladu — podmienky pre jej existenciu ako všeobecnej kategórie ostávajú i v socialistickej ekonomike. Nemožno ju teda podľa autora spájať iba s tovarovou výrobou, pretože tovarová výroba môže určovať iba jej formu. Nazdáva sa, že príčinu zachovania mzdy za socializmu treba hľadať hlbšie, a to v nových, socialistických výrobných vzťahoch.

Kladie si otázku, „... proč existuje mzda za socialismu přesto, že neexistuje ono odtržení bezprostředních výrobců od výrobních prostředků, které tvořilo základ námezdního poměru za kapitalismu...“ Hovorí: „Odpověď je nutno hledat ve specifické formě, v níž jsou bezprostřední výrobci spojeni s výrobními prostředky v nižší fázi komunistické společnosti, za socialismu, totiž v tom, že se jednotliví členové socialistickej společnosti účastní společenského vlastníctví výrobních prostředků prostřednictvím socialistickejho státu“ (str. 24). Špecifičnosť tejto formy spojenia socialistickej výrobcov s výrobnými prostriedkami však bližšie

¹ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Pravda, Bratislava 1952, 47.

² J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socializmu v SSSR*, Pravda, Bratislava 1952, 18.

neurčuje. Obmedzuje sa iba na opakovanie myšlienky, že „za socializmu mzda teda vyjadruje vzťahy medzi pracujúcim jednotlivcom a spoločnosť, ktorou v tomto období predstavuje socialistický štát“ (str. 25). Zo zmyslu jeho výkladu však vyplýva, že má na mysli námezdný vzťah medzi robotníkmi a socialistickým štátom. Znie to istotne dosť čudne, že socialistický štát, reprezentujúci všefudové vlastníctvo, najíma za mzdu robotníkov, ktorí sú spoluúčastníkmi na tomto vlastníctve. Alebo možno vyjadriť tento logický rozpor aj tak, že robotníci prostredníctvom socialistického štátu najímajú za mzdu sami seba.

Ak, pravda, súdruh Hronský považuje mzdu za kategóriu, ktorá sa so zmeneným obsahom zachováva aj za socializmu, a hľadá podmienky pre jej existenciu, musí pripustiť aj námezdný vzťah, pretože mzda môže byť produktom práve len námezdného vzťahu. Súdruh Hronský tento vzťah zrejme preto predsa len pripúšťa.

Námezdný vzťah však predpokladá predovšetkým „ono odtrhnutie bezprostredných výrobcov od výrobných prostriedkov“, ktoré — ako uznáva — v socializme neexistuje. S. Hronský hovorí o akomsi „zvláštnom spojení“ výrobcov s výrobnými prostriedkami za socializmu. To znamená, že tu predpokladá aj zvláštne oddelenie týchto výrobcov od výrobných prostriedkov. Môže byť toto oddelenie takého charakteru, že by si vynucovalo aj za socializmu námezdný vzťah?

Námezdný vzťah nie je predsa hocijakou formou spojenia pracovnej sily s výrobnými prostriedkami, ale iba takou formou, ktorá v sebe zahŕňa kúpu a predaj pracovnej sily, čiže ktorá sa uskutočňuje ako osobitný výmenný akt. Predpokladá pracovníkov zbavených výrobných prostriedkov, ktorí môžu, pokiaľ sú slobodnými občanmi, vyrábať iba vtedy, keď svoju pracovnú silu ponúknu vlastníkovi výrobných prostriedkov. Pretože robotníkovu pracovnú silu predstavuje osobitný tovar, ktorý nemožno natrvalo scudzovať, predáva robotník kapitalistovi iba úžitkovú hodnotu svojej pracovnej sily. Zvláštnosť tovaru, ktorý robotník scudzuje kapitalistovi, vynucuje si aj zvláštnu formu predaja. Aby si kapitalista mohol privlastniť úžitkovú hodnotu pracovnej sily, musí sa robotník dať najímať. Pretože pracovná sila sa ustavične reprodukuje ako vlastníctvo robotníka, opakuje sa nepretržite v pravidelných intervaloch jej predaj. Nájom robotníka takto nadobúda povahu trvalého, stále sa reprodukovúceho výmenného vzťahu, predmetom ktorého je jeho pracovná sila. Neprestajné obnovovanie tohto vzťahu je podmienené tým, že „... kapitalistický výrobný proces svojím vlastným chodom reprodukuje oddelenie pracovnej sily od pracovných podmienok. Tým reprodukuje a zvečňuje podmienky vykorisťovania robotníka“.³

Trvalé oddelenie vlastníctva výrobných prostriedkov od priamych výrobcov je teda základom, na ktorom sa rozvíja kapitalistická forma výroby, pre ktorú je najvlastnejším vzťahom práve námezdný vzťah.

³ K. M a r x, *Kapitál I*, Bratislava 1955, 611.

Z tohto vzťahu vyrastá celá sústava kapitalistického vykorisťovania. Socialistická revolúcia však ruší práve tento základ, z ktorého vyrastá námezdný vzťah. Ruší odtrhnutie vlastníctva výrobných prostriedkov od bezprostredných výrobcov, a to tak, že zospoločenštuje vlastníctvo výrobných prostriedkov, čiže dáva výrobné prostriedky do vlastníctva všetkých pracujúcich. To znamená, že v socialistickej spoločnosti sa bezprostrední výrobcovia stávajú zasa vlastníckmi výrobných prostriedkov ako aj ostatných podmienok výroby. Tým sa zároveň obnovuje súlad medzi charakterom výrobného procesu a charakterom privlastňovania. Výroba aj privlastňovanie sa stávajú spoločenskými procesmi.

O aké oddelenie výrobcov od výrobných prostriedkov tu môže súdruhovi Hronskému ísť, resp. kde tu vzniká potreba osobitného spojenia výrobcov s výrobnými prostriedkami? Veď výrobcov spája s výrobnými prostriedkami práve spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov.

Mimochoďom, otázka spojenia výrobcov s výrobnými prostriedkami nie je problémom iba súdruha Hronského. V nedávnych diskusiách, ktoré sa snažili vysvetliť podmienky tovarovej výroby v socialistickej ekonomike, mnohí autori sa taktiež odvolávali na zvláštnu formu spojenia výrobcov s výrobnými prostriedkami v nižšej fáze komunizmu ako na jednu z možných príčin tovarovej formy výroby, najmä pokiaľ sa pokúšali odôvodniť existenciu tovarovej výroby podmienkami v rámci štátneho socialistického sektora.

Čo dáva podnet k týmto úvahám o zvláštnom spojení výrobcov s výrobnými prostriedkami ešte aj tam, kde sa ony stali spoločenským vlastníctvom? Podľa môjho názoru je to neujasnenosť spoločenského privlastňovania, a to nielen privlastňovania výrobných prostriedkov, ale aj výrobkov určených na uspokojovanie osobných potrieb pracujúcich, teda neujasnenosť spoločenského privlastňovania vcelku. Táto neujasnenosť tak isto ako pri riešení mnohých iných problémov politickej ekonómie socializmu vedie k tomu, že si vypomáhame najrôznejšími analógiami, ktoré konštatujeme na základe všelijakých vonkajších podrobností s formami kapitalistickej ekonomiky.

*

Vlastnícke vzťahy, resp. vlastnícke formy nie sú náhodným historickým javom, ktorý by mal azda svoje odôvodnenie v sebe samom, ale sú priamo podmienené stupňom rozvoja výrobných síl. Kapitalistická forma privlastňovania (t. j. tá forma, ktorá predpokladá odtrhnutie vlastníctva výrobných prostriedkov od bezprostredných výrobcov) je podmienená takým charakterom výrobných síl, ktorý umožňuje premenu individuálneho pracovného procesu na spoločenský pracovný proces. Kapitalizmus sa zakladá na veľkovýrobe — v rozvinutom štádiu na strojovej veľkovýrobe — kde výrobné prostriedky môžu byť používané iba kooperujúcou pracovnou silou.

Strojová veľkovýroba je základom, na ktorom sa rozvíja kapitalizmus, ale zároveň základom, ktorý nevyhnutne vedie k socialistickému výrobnému spôsobu. Spoločenský charakter výrobných prostriedkov takto vystupuje ako determinujúci faktor pri obidvoch vlastníckych formách (a teda aj výrobných spôsoboch), ktoré po sebe nasledujú ako dva kvalitatívne odlišné stupne historického vývinu. Všetky súvislosti a hádam aj vzájomné analógie môžu preto vyplývať iba zo spoločenského charakteru výrobných síl.

Keď abstraktne vyjdeme z predpokladu, že sa výroba uskutočňuje výrobnými prostriedkami, ktoré môže používať iba kooperujúca pracovná sila, že teda máme výrobné prostriedky, pomocou ktorých nemôžu vyrábať navzájom izolované indivíduá, tak už len z tohto predpokladu vyplynú určité nevyhnutné dôsledky pre privlastňovanie, ktoré sa zákonite presadia — i keď v rôznej forme — za všetkých historických podmienok, presnejšie povedané, za kapitalizmu i za socializmu. Tam, kde všetky výrobky sú výsledkom širokej kooperácie, výsledkom kolektívnej práce, je vylúčené, aby sa tieto výrobky stali bezprostredne individuálnym vlastníctvom priamych výrobcov. Keď sa výroba zakladá na nejakej forme kooperácie, sú možné iba tri spôsoby bezprostredného privlastňovania; po prvé, výsledok kolektívnej práce si na základe mimoekonomického násillia privlastňuje suverén — otrokár alebo feudál; po druhé, produkt kolektívnej práce si privlastňuje z titulu vlastníctva výrobných prostriedkov kapitalista; po tretie, produkt kolektívnej práce sa stáva spoločenským vlastníctvom výrobcov.

Tieto tri varianty možno zredukovať aj na dva prípady: alebo výsledok kolektívnej práce je bezprostredným výrobcom odcudzovaný (na základe ekonomického postavenia alebo mimoekonomicky), alebo ostáva ich spoločným vlastníctvom. Prvá možnosť znamená, že sa výrobok oddeľuje od priamych výrobcov trvale ako vlastníctvo inej vlastníckej osoby. Odcudzuje sa bezprostredným výrobcom a vlastník výrobných prostriedkov si ho privlastňuje ako výsledok cudzej práce. V druhom prípade je takéto odcudzenie vylúčené. Pretože sa jediným vlastníkom výrobných prostriedkov a všetkých podmienok výroby stáva socialistická spoločnosť ako celok, zaujímajú výrobcovia rovnaký vzťah aj k výsledkom výroby. Tento vzťah socialistických výrobcov k výrobným prostriedkom však pripúšťa bezprostredne iba spoločenské privlastnenie výsledkov výroby.

Ako vidíme, majú obidva prípady napriek svojej diametrálnej odlišnosti jedno spoločné: v obidvoch prípadoch je totiž vylúčené, aby sa bezprostrednými vlastníckmi spoločenského produktu stali priami výrobcovia ako indivíduá. Mohlo by sa preto povedať, že i v socializme dochádza v určitom zmysle slova k oddeleniu výrobcov od ich spoločenského produktu. Toto oddelenie je však takého charakteru, že sa vlastnícky vzťah výrobcov k spoločenskému produktu neruší, ale trvá vo forme spoločenského vlastníctva, zatiaľ čo v kapitalizme oddelenie výrobcov od ich výrobku znamená, že kapitalista úplne scudzuje tento výrobok.

Zo spoločenskej povahy výroby sa teda v obidvoch kvalitatívne odlišných formách privlastňovania presadzuje iba podobnosť určitého abstraktne vzatého aspektu; podobnosť v tom, že spoločenský charakter výroby nedovoľuje bezprostredné privlastnenie individuálnymi výrobcami. Tento vyabstrahovaný spoločný moment môže však viesť a tiež vedie k ďalším analógiám.

Podnet k týmto analógiám dávajú niektoré stránky formy, ktorou sa uskutočňuje prechod výrobkov zo spoločenského vlastníctva do vlastníctva individuálnych výrobcov. Tento prechod sa týka tej časti produktu, ktorá predstavuje spotrebné predmety.

Predovšetkým, prechod príslušnej časti spoločenského produktu do osobného vlastníctva výrobcov, ktorý sa skladá z masy rôznych úžitkových hodnôt, nemôže sa uskutočniť jednoduchým rozdelením v jeho naturálnej forme. Na prvý pohľad je absurdná predstava, že by sa mal podiel na spoločenskej výrobe odovzdať jednotlivým pracovníkom nejakým spoločenským aktom do ich osobného vlastníctva ako určité množstvo potravín, šatstva, obuvi a iných predmetov osobnej spotreby. Nemožnosť takéhoto rozdeľovania vyplýva priamo z povahy spoločenskej výroby. Široký výrobný organizmus socialistickej spoločnosti, i keď sa riadi jednotným plánom, nemôže vyrábať bezprostredne pre individuálne, zvláštne a premenlivé potreby občanov. Spoločenská výroba sa nemôže uskutočňovať v bezprostrednej súvislosti s individuálnymi potrebami výrobcov. Protirečenie medzi spoločenskou výrobou a individuálnym (osobným) privlastňovaním si preto vynucuje osobitnú formu, prostredníctvom ktorej by si jednotliví členovia socialistickej spoločnosti mohli svoj podiel na spoločenskom produkte privlastňovať samostatne podľa svojej vôle v tých úžitkových hodnotách, ktoré budú uspokojovať ich zvláštne potreby.

A tu sa dostávame k ďalšiemu zdroju podobnosti. Spoločenská forma bezprostredného privlastňovania si zrejme vynucuje určitú formu, ktorá by sprostredkovala individuálne privlastnenie. Potreba podobného sprostredkovateľa existovala aj vo výmene, a to najmä vo výmene medzi robotníkom a kapitalistom. Kapitalista musel poskytovať robotníkom životné minimum v takej forme, ktorá by im umožňovala realizovať hodnotu ich pracovnej sily v úžitkových hodnotách, ktoré by uspokojovali ich individuálne potreby. V kapitalizme túto funkciu splňovala peňažná forma.

Medzi kapitalistom a robotníkom však peňažná forma sprostredkúvala výmenný proces; kúpu a predaj pracovnej sily v jednom akte a výmenu peňažnej mzdy za spotrebný tovar v druhom akte. Sprostredkúvala proces, ktorý sa uskutočňoval vždy medzi súkromnými vlastníkymi osobami. Avšak procesu, v ktorom aj za socializmu vzniká potreba sprostredkovania, chýbajú základné znaky výmeny, a to preto, lebo sa rozvíja na základe spoločenského vlastníctva, ktoré svojou povahou výmenné vzťahy vylučuje. No napriek tomu si aj povaha tohto procesu vynucuje rozdeľovanie spoločenského produktu ako určitej sumy hodnôt, ktorých vyjad-

renie navonok sa môže uskutočňovať zasa len určitou všeobecnou spoločensky záväznou formou — peňažnou formou.

Ponechajme stranou otázku, či hodnotová forma je alebo nie je v príčinnej súvislosti s povahou spoločenského privlastňovania. Objasnenie tejto otázky sa vymyká tejto krátkej diskusii o mzde. Pre nás je v tejto súvislosti dôležitý len ten fakt, že peňažná forma v procese, v ktorom si jednotliví socialistickí výrobcovia privlastňujú svoj podiel na spoločenskom produkte, plní funkcie, ktoré sa určujú povahou tohto procesu. To znamená, že peňažná forma nemení povahu ani formu tohto procesu. Sprostredkujúce funkcie socialistických peňazí — bez toho, že by sme uvažovali o ich povahe — nemôžu vtlačať procesu, ktorý je špecifický iba pre výrobný spôsob založený na spoločenskom vlastníctve, formu výmeny.

Ak si ujasníme túto zvláštnu úlohu peňažnej formy v procese spoločenského privlastňovania, rozplynie sa nám aj zdanie, že sa tu azda vytvárajú aj podmienky pre nejaký osobitný „socialistický“ námezdny systém. Socialistická spoločnosť, nezávisle od štátnej formy, peňažnými poukázkami socialistických výrobcov neplatí (neplatí v pravom zmysle slova). Veď od nich nič nekupuje a oni zase nič nepredávajú. Socialistická spoločnosť môže prostredníctvom peňažnej formy iba záväzne vyjadriť podiely jednotlivých výrobcov a umožniť im reálne privlastnenie týchto podielov v úžitkových hodnotách, ktoré budú uspokojovať ich individuálne potreby. Podiely výrobcov až do prechodu úžitkových hodnôt do ich osobného vlastníctva ostávajú v skutočnosti súčasťou spoločenského vlastníctva a výrobcovia ostávajú podľa výšky svojho podielu až do toho istého momentu spoluvlastníkmi výrobkov určených na rozdelenie. Práve preto, že spoločenský produkt sa bezprostredným výrobcom nescudzuje, ale ostáva predmetom ich spoločenského vlastníctva, vylučujú sa tým nielen podmienky pre výmenu, ale aj pre námezdny vzťah, ktorý je v kapitalizme iba zvláštnym prípadom výmenného vzťahu.

Pozrime teraz, aký je vlastnícky vzťah socialistických výrobcov k výrobným prostriedkom a ako je to s problémom spojenia týchto výrobcov s výrobnými prostriedkami. Pri výrobných prostriedkoch forma bezprostredného privlastňovania priamo zodpovedá forme ich spotreby. Na to, aby výrobné prostriedky mohli používať bezprostrední výrobcovia, nie je potrebná nijaká ďalšia zmena vlastníctva, nijaké ďalšie privlastnenie. Aby mohol kapitalista vyrábať, musel prostredníctvom trhu sústrediť výrobné prostriedky a pracovnú silu do jedného vlastníctva. Musel uskutočniť spojenie výrobcov s výrobnými prostriedkami, o ktorom hovorí Marx pri analýze kapitalistického výrobného spôsobu a o analógiu ktorého zrejme ide aj súdruhovi Hronskému v podmienkach socialistickej ekonomiky. V socialistickej ekonomike podmienky pre „spojenie“ výrobcov s výrobnými prostriedkami v tomto zmysle nejestvujú. Zdalo by sa, že okrem tohto spojenia, ktoré predstavuje v kapitalizme vzťah medzi dvoma triedami, možno hovoriť už len o rôznych organizačných for-

mách, prostredníctvom ktorých sa výrobcovia zapájajú do výrobného procesu a ktoré nemožno kvalifikovať ako spoločensko-ekonomické vzťahy a nemožno z nich odvodzovať ani existenciu žiadných ekonomických foriem.

Keď však porovnávame spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov so súkromnou malovýrobou, kde výrobné prostriedky tak isto boli vo vlastníctve bezprostredných výrobcov, musíme si všimnúť predsa len určitú osobitosť. Pri súkromnovlastníckej malovýrobe výrobcu i vlastníka výrobných prostriedkov predstavovala jedna osoba. Výrobca však tu bol vlastníkom iba tých výrobných prostriedkov, pomocou ktorých mohol sám bezprostredne vyrábať. V socialistickej spoločnosti pri spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov je výrobca vlastníkom (presnejšie povedané spoluvlastníkom) nielen tých výrobných prostriedkov, ktorými bezprostredne narába, ale spoluvlastníkom všetkých výrobných prostriedkov ako aj surovín a ostatných podmienok výroby. Preto na rozdiel od súkromného malovýrobcu, ktorý mohol vyrábať iba tými výrobnými prostriedkami, ktoré práve boli v jeho individuálnom vlastníctve, môže výrobca v rámci spoločenského vlastníctva vyrábať pomocou ktorýchkoľvek výrobných prostriedkov. Zapojenie výrobcu do výrobného procesu sa tu preto neviaže na určité výrobné prostriedky. Spoločenské vlastníctvo tu umožňuje pohyb pracovnej sily — na rozdiel od kapitalistickej spoločnosti — v rámci spoločenského vlastníctva.

Ako vidíme, jestvuje tu určitá analógia s kapitalistickou výrobou, kde taktiež existovali podmienky pre pohyb pracovnej sily. V tomto prípade však pohyb pracovnej sily bol umožnený úplne protichodnými podmienkami, totiž tým, že pracovná sila nevlastnila nijaké výrobné prostriedky. Preto zapojenie pracovnej sily do výrobného procesu sa tu kvalitatívne odlišovalo od podmienok socialistickej ekonomiky. Záviselo od predaja pracovnej sily a predaj pracovnej sily od podmienok trhu. Uskutočnenie výmenného aktu podmieňovalo vstup pracovnej sily do výrobného procesu, bolo závislé od toho, či sa pracovná sila ako ktorýkoľvek iný tovar bude v danom okamžiku realizovať ako spoločenský úžitková hodnota. Zákom zaručené právo na prácu bolo preto v kapitalistickej spoločnosti pre pracujúcich vždy len zbožnou ilúziou.

V socialistickej spoločnosti spoločenské vlastníctvo vylučuje predaj a kúpu pracovnej sily. Zapojenie pracujúcich do výrobného procesu preto nemá nič spoločného s výmenným aktom, práve tak ako to, čo robotník získava zo spoločného produktu na základe svojej práce, nemá nič spoločného s hodnotou pracovnej sily. Avšak toto zapojenie výrobcov do výrobného procesu nie je iba organizačným alebo administratívnym opatrením, ale spoločensko-ekonomickým aktom v pravom zmysle slova. Aktom, na základe ktorého sa tu vytvárajú spoločensko-ekonomické vzťahy.

Všimnime si základňu, resp. podmienky, ktoré tieto vzťahy determinujú. Pracujúci socialistickej spoločnosti sú vlastníkami výrobných prostriedkov (predpokladajme pre jednoduchosť, že všetkých výrobných prostriedkov).

Každý z členov spoločnosti má takto k nim rovnaký vzťah. Z tohto rovnakého vzťahu výrobcov k výrobným prostriedkom vyplýva nielen to, že sa môžu využívať iba pre rovnaký prospech všetkých členov spoločnosti, ale aj to, že ich môžu používať rovnako všetci výrobcovia.

Zo spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov teda nevyplýva nič, čo by spájalo vo výrobnom procese určitých výrobcov s určitými výrobnými prostriedkami, nič, čo by predurčovalo jednotlivých členov spoločnosti pracovať určitými výrobnými prostriedkami, teda nič, čo by predurčovalo jednotlivých výrobcov pre určité profesie. Povaha socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov umožňuje výrobcovi zaradiť sa do výrobného procesu podľa individuálnej vôle; umožňuje voľiť si miesto zamestnania, odbor atď.

Bezprostredné podmienky pri používaní výrobných prostriedkov, t. j. podmienky vo sfére materiálnej výroby, sú však rôzne. Odlišujú sa podľa jednotlivých odborov kvalifikáciou, namáhavosťou, rôznymi zdravotnými podmienkami atď. Pre tieto materiálne podmienky nie je výrobcovi ľahostajné, kde a v akom odbore budú pracovať. Na druhej strane spoločnosť ako celok má záujem o čo najrovnomernejšie rozmiestenie pracovnej sily podľa objektívnych potrieb výroby. Vidíme, že tu vznikajú dva osobitné interesy; interes spoločnosti a interes jednotlivých výrobcov. Vydeľujú sa tu osobitné spoločensko-ekonomické vzťahy výrobcov ku spoločnosti. Dialektická protirečivosť týchto vzťahov si vynucuje riešenie v zodpovedajúcich ekonomických formách.

Hovorili sme, že spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov vytvára pre všetkých členov socialistickej spoločnosti rovnaké podmienky na ich využitie, to znamená, že spoločenské vlastníctvo robí veľkosť podielu na výsledkoch spoločenskej výroby závislú iba od množstva práce, ktorú vynakladajú jednotliví výrobcovia. Konkrétne podmienky výroby, určované prevažne charakterom výrobných prostriedkov, vnášajú však do procesu privlastňovania nerovnosť. Práca výrobcov sa vynakladá za nerovných podmienok.

Táto nerovnosť sa môže vyrovnáť iba rôznou veľkosťou podielu za určitú časovú jednotku práce. Spoločnosť musí diferencovať podiel jednotlivých výrobcov podľa konkrétneho charakteru práce. Faktory, ktoré ovplyvňujú diferencie v rozdeľovaní, sú dostatočne známe a netreba sa nimi zaoberať v tejto súvislosti, kde nám ide iba o úlohu tohto podielu pri zapojení pracovnej sily do spoločenského výrobného procesu.

Podiel výrobcov na výsledkoch spoločenskej práce predpokladá spoločenský výrobok. Jeho existencia je reálne možná iba ako výsledok výrobného procesu. Avšak aby výrobca mohol voľiť konkrétne pracovné podmienky, aby sa mohol rozhodovať pre zaradenie do pracovného procesu, musí pre neho podiel, ktorý získa za svoju prácu, jestvovať ako daný, ako určený už pred začatím výrobného procesu. Podiel, ktorý sa viaže na určitú jednotku každodennej práce, takto nadobúda osobitnú formu. Vyjadrený v peňažnej forme zdá sa vystupovať ako cena práce.

Kvalifikačné katalógy a tarifné stupnice nám ukazujú, že za hodinu práce vyznačujúcej sa určenými znakmi, zaradenej do tej a tej triedy, prislúcha taká a taká peňažná sadzba. A tu zrejme vzniká zdanie podobnosti so mzdou za kapitalizmu.

Podobnosť formy, ktorou sa socialistickým výrobcom určuje ich podiel na spoločenskom produkte, s kategóriou mzdy vyplýva nielen z peňažnej formy podielu, ale predovšetkým z kvantitatívnej určitosti tohto podielu. Z toho, že je tento podiel čo do veľkosti určený na začiatku výrobného procesu, zdá sa, že nezávisí od výsledku tohto procesu. Navonok sa veci javia tak, akoby socialistický štát tu mal zálohovaný fond, z ktorého platí (a to v pravom zmysle slova platí) náklady na pracovnú silu a produkt preberá do štátneho vlastníctva. Inštitúcia štátu sa preto môže ľahko povýšiť na akéhosi zamestnávateľa, ktorý tu vystupuje takmer ako jeden monopolný kapitalista. Práve k tejto predstave smeruje výklad M. Hronského o námezdnom pomere, do ktorého voči socialistickému štátu vstupujú výrobcovia v socialistickej spoločnosti.

A nielen to. Hronský ide dokonca tak ďaleko, že hľadá pre tento „náklad“ určitú základňu, ktorá určuje jeho výšku. Touto základňou sú podľa neho zasa tak ako v kapitalizme životné prostriedky nevyhnutné pre reprodukciu pracovnej sily. Tejto otázke v svojich teoretických úvahách venuje dokonca najväčšiu pozornosť.

Hneď na začiatku svojej knihy píše: „Práce je z ekonomického hľadiska predovšetkým spotrebou pracovnej sily“ (str. 9).⁴ Potom zoširoka hovorí o reprodukcii pracovnej sily a vymenúva zložky, ktoré určujú náklady na túto reprodukciu. Z jeho výkladu vyplýva, že medzi týmito nákladmi za socializmu a kapitalizmu je rozdiel iba v tom, že za socializmu budú nároky na reprodukciu pracovnej sily vyššie, pretože vraj reprodukcia pracovnej sily je nerozlučne spojená s rozvojom osobnosti, čo sa prejaví aj vo vyšších nákladoch, a teda aj vo vyššej mzde.⁵ Mzda je podľa neho „... peňežní ekvivalent prevážnej časti nutnej práce...“, ktorá „... musí v každom danom období dosiahnuť výše, ktorá umožňuje krytí základných životných potrieb, nutných pro reprodukciu pracovnej sily ve výrobě“ (str. 27).

Toto svoje tvrdenie opiera dokonca o známe Marxove citáty z *Kapitálu*,⁶ v ktorých chce Marx povedať, že pri rozdeľovaní existuje pre priamych výrobcov za všetkých spoločenských systémov určitá spodná hranica, ktorá je určená potrebami nevyhnutnými pre udržanie samej existencie výrobcov. Vo všetkých vykorisťovateľských systémoch sa „podiel“ pria-

⁴ Pochybné je tu už to, či práve z ekonomického hľadiska je práca spotrebou pracovnej sily. Keby povedal, že z fyziologického hľadiska, iste by sa nedalo proti tomu nič namietaf. Na nešťastie túto svoju myšlienku dokladá citátom z Marxa, v ktorom sa hovorí: „Tvorenie hodnoty je premena pracovnej sily v prácu“. (K. Marx, *Kapitál I*, SNPL 1953, 197.) Teda podľa Marxa je práca z ekonomického hľadiska tvorbou hodnoty.

⁵ „Reprodukce pracovni síly nutná pro další rozvoj socialistické výroby je tedy nerozlučně spojená — ovšem podle dosažené úrovně rozvoje výrobních sil — s rozvojem osobnosti pracujících jednotlivců. V tom se projevuje rozdíl v obnově pracovni síly za socialismu proti kapitalismu.“ M. Hronský, *Odměna za práci v ČSR*, SNPL, Praha 1960.

⁶ K. Marx, *Kapitál I*, Batislava 1955, 238, 239, 601.

mych výrobcov na spoločenskom produkte redukuje na toto minimum. V kapitalizme, ako je známe, určuje sa týmto minimom hodnota pracovnej sily, a teda aj výška mzdy.

Z Marxových výrokov však vôbec nevyplýva, že dôchodok priamych výrobcov sa má za všetkých okolností určovať týmto minimom. Vyplýva z nich iba to, že ich podiel nemôže prekročiť túto spodnú hranicu.

V socializme jestvuje tiež hranica tohto nevyhnutného minima. Podiel výrobcov sa však neurčuje týmto minimom, a treba povedať, vôbec sa neurčuje nákladmi na reprodukciu pracovnej sily. Dôchodky socialistickej výroby sú napriek osobitnej forme, ktorá tu sprostredkúva rozdeľovanie, skutočným podielom. To znamená, že sa určuje výsledkami spoločenskej práce, veľkosťou spoločenského produktu. To, čo je v družstvách úplne zrejmé, je pri štátnom socialistickom vlastníctve do istej miery zakryté rozvinutou formou rozdeľovania, ktorá je tu podmienená vyvinutejšími vlastníckymi vzťahmi k výrobným prostriedkom. Podstata je však v oboch prípadoch rovnaká.

To, čomu hovoríme mzda za socializmu, je svojou podstatou podielom na spoločenskom produkte. Jeho veľkosť je závislá od veľkosti a rastu tohto produktu. Osobitnú formu podielu určuje povaha socialistických vlastníckych vzťahov. Analýza tejto formy na základe rôznych analógií odvodených z kapitalizmu vedie iba k zakrytiu jej zvláštnej povahy. Tejto chyby sa dopustil aj s. Hronský.

K EKONOMICKEJ PODSTATE SLUŽIEB

Otázky služieb tvoria nerozlučnú súčasť teórie o produktívnej a neproduktívnej práci. Preto i štúdium ich ekonomickej podstaty musí vychádzať zo štúdia spoločenskej práce a foriem jej prejavu.

V marxistickej ekonomickej teórii práca vystupuje ako spoločensko-ekonomická kategória. Všetka práca, ktorá sa podieľa na uspokojovaní potrieb spoločnosti, vystupuje ako užitočná práca. Ako taká sa môže prejavovať buď v produktívnej, alebo neproduktívnej forme. Proces vynakladania práce má naturálnu a spoločenskú stránku. Preto sa i pri rozdelení práce na produktívnu a neproduktívnu musí vychádzať z rozdielov v jej obsahu a spoločenských vlastnostiach.

Z hľadiska výsledkov pracovného procesu, t. j. zo všeobecného hľadiska je produktívna každá práca, ktorá vytvára materiálnu úžitkovú hodnotu.¹ Práca tu vystupuje ako všeobecná podmienka výmeny látok medzi človekom a prírodou, ako večná podmienka existencie spoločnosti bez ohľadu na spoločensko-ekonomické podmienky, za ktorých sa vynakladá. Tým je zároveň vyjadrený vo všeobecnosti i charakter neproduktívnej práce. Je to práca, ktorá sa nestelesňuje v hmotnom výrobku. Jej úžitkovosť sa prejavuje v tom, že sa potreby ľudí uspokojujú priamo jej vynakladaním. Vynakladanie neproduktívnej práce predstavuje spotrebu, nie výrobu materiálnych výrobkov; uspokojuje potreby ľudí prostredníctvom poskytnutého užitočného efektu.

Práca sa vždy vynakladá v rámci určitých výrobných vzťahov, ktoré jej vtlačajú špecifické spoločenské vlastnosti. Z hľadiska ekonomickej analýzy služieb nás zaujímajú predovšetkým spoločenské kritériá rozdelenia práce na produktívnu a neproduktívnu za kapitalizmu a za socializmu.

Vytváranie hmotných výrobkov je všeobecným kritériom produktívneho charakteru práce v kapitalistických aj socialistických výrobných vzťahoch. No v dôsledku rozdielnosti výrobných vzťahov je zo spoločenského hľadiska vymedzenie produktívnej práce za kapitalizmu a za socializmu odlišné.

„Produktívnu prácou v zmysle kapitalistickej výroby je námezdna práca, ktorá vymenená za variabilnú časť kapitálu, za časť kapitálu vynaloženú na mzdu, nielenže reprodukuje túto časť kapitálu, t. j. hodnotu svojej vlastnej pracovnej sily, ale okrem toho vyrába nadhodnotu pre kapitalis-

¹ Pozri K. M a r x, *Kapitál I*, SNPL, Praha 1953, 200.

tu.² To znamená, že spoločenským prejavom produktívnej práce za kapitalizmu je tvorba nadhodnoty.

Každá práca, ktorá nezahodnocuje kapitál, vystupuje z hľadiska kapitalistických výrobných vzťahov ako neproduktívna práca. Sám výraz „neproduktívna práca“ neznamená absolútnu neužitočnosť práce. Neužitočnosť práce je tu daná len relatívne, vzhľadom na proces zhodnocovania kapitálu. Spoločenským kritériom neproduktívnej práce za kapitalizmu je jej výmena za dôchodky.³

Kapitalizmus zužuje rozsah vynakladania produktívnej práce len na časť práce, naproti tomu však robí neproduktívnou i časť práce, ktorá vytvára materiálne výrobky nevystupujúce ako súčasť kapitálu.

Socialistické výrobné vzťahy vtlačajú spoločenskej práci špecifické vlastnosti a sú základom pre iné kritériá jej rozdelenia na produktívnu a neproduktívnu prácu ako za kapitalizmu. Predpokladom produktívnosti práce za socializmu je tvorba materiálnych výrobkov a jej spoločenská užitočnosť. Len práca, ktorá vytvára materiálne výrobky v rámci spoločensky organizovanej výroby, a v dôsledku toho sa podieľa na reprodukcii socialistických výrobných vzťahov, vystupuje ako produktívna práca. Tvorba spoločenského nadvýrobku je výrazom vládnúcich socialistických výrobných vzťahov a nevystupuje ako špecifická podmienka pre určenie produktívnych vlastností práce, ktorá vytvára materiálne výrobky. Ani tovarový charakter materiálnej výroby nemá vplyv na určenie špecifických spoločenských vlastností produktívnej práce. Je len formou, v ktorej sa tieto vlastnosti prejavujú.

Abstrahujúc od činnosti, ktorá vytvára výrobky pre vlastnú spotrebu výrobcov, či inou formou uspokojuje ich potreby, neproduktívna práca za socializmu je rovnako spoločensky užitočná ako práca produktívna.

Základným kritériom pre rozdelenie spoločensky užitočnej práce na produktívnu a neproduktívnu je jej vzťah k národnému dôchodku. Práca, ktorá vytvára národný dôchodok, je produktívna, a práca, ktorá ho nevytvára, ale je užitočná pre spoločnosť tým, že podmieňuje jeho použitie, je neproduktívna. Neproduktívna práca sa odlišuje od produktívnej práce v podmienkach tovarovo-peňažných vzťahov i tým, že jej vynakladanie nebude vystupovať ako jednota pracovného a hodnototvorného procesu.

V dôsledku spoločenskej delby práce neproduktívna práca uspokojuje potreby iných než jej vynakladateľov, stáva sa spoločensky užitočnou a nadobúda povahu služby.

Vystupujú služby len ako špecifický prejav vynakladania neproduktívnej práce, alebo sú aj jednou z foriem vynakladania produktívnej práce? V tomto zmysle otázka služieb vystupuje v marxistickej ekonomickej teórii ako špecifický problém.

² K. Marx, *Teórie o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 132.

³ „Je to práca, ktorá sa nevymieňa za kapitál, ale bezprostredne za dôchodok, teda za mzdu alebo zisk...“ (Marx, *Teórie o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 136).

Marx skúma otázku služieb v súvislosti s analýzou neproduktívnej práce za kapitalizmu. Vyjadruje ňou činnosť, ktorá uspokojuje potreby ľudí (rovnako kapitalistov ako proletárov), a nie potreby kapitálu. Takto z hľadiska kapitalistických výrobných vzťahov služba vystupuje ako protiklad vynakladania produktívnej práce. V prípadoch, „keď sa peniaze vymieňajú priamo za prácu, ktorá nevyrába kapitál, t. j. za *neproduktívnu* prácu, kupuje sa táto práca ako *služba*“.⁴

Pokiaľ Marx skúma vlastnosti produktívnej a neproduktívnej práce za kapitalizmu v spoločensko-ekonomickom zmysle, vystupuje u neho pojem „služba“ ako špecifický výraz pre spoločenskú stránku vynakladania neproduktívnej práce. Službou za kapitalizmu je i taká práca, ktorá vytvára materiálne výrobky, neslúži však zhodnocovaciemu procesu kapitálu. Pri tom pod službou sa nechápe vytvorený produkt, ale sama práca schopná vytvoriť výrobky, ktoré svojimi vecnými vlastnosťami uspokojujú potreby ľudí. Takéto služby „nie sú však produktívnu prácou, pretože v skutočnosti nevyrábajú“ tovary, ale bezprostredne „*úžitkové hodnoty*“.⁵

Tomuto chápaniu služieb zdanlivo protirečí pojem služby, ktorý používa Marx na označenie činnosti vykonávanej po kapitalisticky v kapitalistických nevýrobných podnikoch a inštitúciách. Službou je takto i časť práce vymieňanej za kapitál, ktorá umožňuje vlastníkom nevýrobných podnikov realizovať zisk. Z hľadiska jednotlivých podnikateľov vystupuje práca zamestnancov týchto podnikov ako produktívna. Z hľadiska triedy kapitalistov ako celku vystupuje však ako neproduktívna, pretože sa nezúčastňuje na tvorbe, ale len na rozdeľovaní a použití vytvorenej nadhodnoty.⁶

Špecifická vlastnosť produktívnej práce za kapitalizmu — tvorba nadhodnoty sa mechanizmom kapitalistického rozdeľovania premieťa v iracionálnej forme i do sféry nemateriálnej činnosti uskutočňovanej po kapitalisticky. Spoločenská deľba práce dáva tejto javovej forme samostatnú existenciu, a tým i práci v nevýrobných podnikoch dáva zdanlivo vlastnosti produktívnej práce.

Pri skúmaní ekonomickej podstaty služieb za socializmu treba vychádzať jednak zo všeobecných záverov o neproduktívnej práci, jednak zo špecifických spoločensko-ekonomických podmienok socializmu.

Kvalitatívne odlišné faktory podmieňujúce rozdelenie spoločenskej práce na produktívnu a neproduktívnu za socializmu a kapitalizmu podmieňujú i odlišné spoločensko-ekonomické určenie služieb za socializmu. Za socializmu je východiskom i pre určenie ekonomickej podstaty služieb jednota všeobecného (vecného) a spoločenského určenia produktívnej a neproduktívnej práce.

Službou za socializmu je každé vynakladanie práce, ktoré uspokojuje potreby spoločnosti inou formou ako prostredníctvom tvorby materiálnych

⁴ Pozri K. Marx, *Teórie o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 372.

⁵ Pozri K. Marx, *Teórie o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 150.

⁶ Pozri K. Marx, *Teórie o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 378.

výrobkov. Službu možno charakterizovať ako jednotu dvoch vlastností, a to nemateriálnosti a spoločenskej užitočnosti. V ich jednote je zároveň vyjadrená i spoločensko-ekonomická odlišnosť služieb za socializmu od služieb za kapitalizmu.

Nemateriálnosť služieb je prejavom neproduktívnosti práce, ktorá spôsobuje, že poskytovanie služieb je závislé od tvorby materiálnych výrobkov. Spoločenská užitočnosť služieb vyjadruje v rámci socialistickej spoločenskej delby práce miesto služieb pri raste hmotnej a kultúrnej úrovne obyvateľstva.

Vzniká otázka, či pojem služba zahrňuje vynakladanie všetkej spoločensky užitočnej neproduktívnej práce, či vyjadruje spoločenskú povahu neproduktívnej práce vôbec alebo len niektorých jej druhov.

Neproduktívna práca sa vynakladá v rôznych oblastiach spoločenskej činnosti. Je ňou práca v zdravotníctve, školstve, kultúre, štátnej správe, justícii, obrane, bezpečnosti, v spoločenských organizáciách, peňažníctve a poisťovníctve, ďalej je ňou časť práce v komunálnom hospodárstve, výrobných družstvách, obehu a dokonca i časť práce, ktorá priamo súvisí s organizáciou práce v materiálnej výrobe.

Z hľadiska potrieb môžeme neproduktívnu prácu rozdeliť na prácu uspokojujúcu:

a) osobné potreby obyvateľstva. Ide o prácu vynakladanú hlavne v komunálnom hospodárstve, výrobných družstvách, spoločenských organizáciách, poisťovníctve, čiastočne v obchode a pod.;

b) potreby národného hospodárstva, t. j. činnosť administratívy vo výrobných podnikoch, časť práce vynakladanej v peňažníctve, pri obehu tovarov a pod.;

c) potreby spoločnosti ako celku, t. j. činnosť orgánov štátnej správy, obrany, bezpečnosti a pod.

Bez ohľadu na charakter potrieb služba za socializmu je každá neproduktívna práca, ktorá vystupuje ako spoločensky organizovaná činnosť. Na jej povahu ako služby nemôže vplyvať skutočnosť, či jej užitočný efekt uspokojuje potreby jednotlivca priamo alebo nepriamo, či sa týka potrieb hmotnej alebo nehmotnej povahy.

Za socializmu jednotu spoločenských a individuálnych záujmov podmieňuje, že všetky druhy neproduktívnej práce uspokojujú potreby pracujúcich. Rozdiel medzi nimi je len v spôsobe uspokojovania týchto potrieb. Napr. služby komunálnych podnikov sa poskytujú obyvateľstvu priamo a uspokojujú ich denné potreby, naproti tomu napr. služby bezpečnostných orgánov uspokojujú potreby obyvateľstva prostredníctvom udržiavania verejnej bezpečnosti a poriadku, čím nepriamo prispievajú i k osobnej bezpečnosti každého jednotlivca.

O službách uspokojujúcich za kapitalizmu potreby spoločnosti ako celku Marx hovorí, že z hľadiska robotníckej triedy predstavujú vnútené služ-

by.⁷ Socialistické výrobné vzťahy dávajú týmto službám nový sociálny obsah.

Ak by sme vychádzali prísne zo vzťahu užitočného efektu služieb k uspokojovaniu potrieb jednotlivcov, bolo by možné služby rozdeliť na služby v užšom a širšom zmysle. Pod prvé by sme zahrňovali všetky druhy služieb, ktoré uspokojujú bezprostredne potreby jednotlivcov.⁸ Pod službami v širšom zmysle by sme rozumeli účelné vynakladanie neproduktívnej práce ako spoločensky užitočnej práce vôbec.

Poskytovanie služieb sa týka hmotnej i nehmotnej stránky existencie spoločnosti. Sama povaha potrieb uspokojovaných službami, či sú materiálneho, alebo duchovného charakteru, nemá vplyv na ekonomický obsah služieb, nerozdeľuje ich na „materiálne a nemateriálne“.

Organizácie, ktoré poskytujú služby, možno rozdeliť na dve základné skupiny, a to na hospodárske a nehospodárske. Rozdiely medzi nimi sú dané jednak charakterom potrieb, ktoré poskytovaním služieb uspokojujú, jednak organizáciou práce a evidenciou jej výsledkov. Služby, ktoré poskytujú podniky hospodárskej povahy, uspokojujú materiálne potreby a na ich evidenciu sa používajú nástroje a páky prevzaté z materiálnej výroby. Nehospodárske inštitúcie poskytujú služby, ktoré sa týkajú predovšetkým nemateriálnej stránky existencie spoločnosti. Organizácia a spôsob evidencie vynaloženej práce sú tu odlišné od metód používaných v podnikoch prvej skupiny.

Ak vychádzame z rozdielov v organizácii a v evidencii práce ako i z rozdielov v povahe potrieb, ktoré služby uspokojujú, možno služby rozdeliť na služby hospodárskej a nehospodárskej povahy, obdobne ako organizácie, ktoré ich poskytujú.

V marxistickej ekonomickej literatúre sa dosiaľ stretávame s nejednotným ponímaním ekonomickej podstaty služieb. Pojmom služba sa vyjadruje vynakladanie ekonomicke rozdielných druhov práce. Veľká časť ekonomov spája poskytovanie služieb s vynakladaním *produktívnej práce*. Ich názory možno rozdeliť do dvoch skupín:

1. na názory, ktoré pojmom služba označujú i časť práce vynakladanej v materiálnej výrobe a
2. na názory, ktoré službám hospodárskej povahy priznávajú produktívny charakter.

Pojem služba sa používa na vyjadrenie časti práce v materiálnej výrobe obvykle v oblasti nákladnej dopravy a spojov, ktoré slúžia materiálnej výrobe, kde sa výsledok práce neprejavuje v samostatnom hmotnom produkte, ale v produkte predtým už vytvorenom. Preto sa tejto činnosti dostáva pomenovanie „materiálna (výrobná) služba“.

I keď v spomenutom prípade chápanie ekonomickeho charakteru práce je v podstate správne, keďže pod materiálnymi službami sa tu rozumie

⁷ K. Marx, *Teórie o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 373.

⁸ Ide o služby, ktoré podľa zaužívanej praxe označujeme ako osobné a domáce služby.

činnosť v *materiálnej výrobe*, ktorá sa odlišuje od práce vynakladanej v ostatných druhoch služieb, predsa nie je správne zahrňovať túto prácu pod pojem „materiálna služba“. Používanie výrazu služba i na produktívnu prácu vedie k stieraniu ekonomických odlišností medzi materiálnou výrobou a službami. Sama materiálnosť je v protiklade k obsahu služieb.

Ďalšou príčinou, prečo sa časti práce vynakladanej v materiálnej výrobe dostalo pomenovanie „služba“, je miestna ohraničenosť spotreby výrobkov vyrobených produktívnu prácou.⁹ Službou sa označuje i práca vytvárajúca nové výrobky v podnikoch miestneho hospodárstva a výrobných družstiev (zhotovovania fotografií, šitie šiat a bielizne na zakázku, pestovanie zeleniny, výroba elektriny a plynu z miestnych zdrojov a pod.), ktoré uspokojujú potreby miestneho obyvateľstva.

V uvedenom prípade ide o empirické hľadisko, ktoré nevychádza z vedeckej analýzy produktívnej a neproduktívnej práce, ale len z nesprávne zaužívanej praxe, ktorá všetku prácu v podnikoch miestneho významu často označuje za službu.

I v podnikoch miestneho významu treba rozlišovať medzi prácou vynaloženou na vytvorenie hmotných výrobkov a prácou vynaloženou na služby, hoci sa obe vynakladajú v jednom podniku a dokonca jedným pracovníkom.¹⁰ Prvá z nich vystupuje ako materiálna výroba. Teritoriálny dosah uspokojovania potrieb nemôže byť kritériom pre ekonomické rozlíšenie práce. Keby sme sa držali uvedenej koncepcie, museli by sme za služby považovať i veľkú časť práce vynakladanej v spotrebnom priemysle, napr. v pekárňach, mlynoch, cukrárňach a pod., pretože ich produkty sa vyrábajú prevažne pre miestny trh.

Druhá skupina názorov priznáva produktívny charakter službám hospodárskej povahy, čím ich stotožňuje s tzv. materiálnymi (výrobnými) službami a považuje za súčasť spoločenského produktu. Ide o služby, ktoré uspokojujú denné materiálne potreby obyvateľstva. Medzi ne počítame údržbu a opravu spotrebných predmetov spolu s čistením, praním a farbením šatstva a bielizne, ďalej osobnú dopravu a spoje neslúžiace materiálnej výrobe.¹¹

⁹ „Službami tu rozumieme aj miestny priemysel, pretože i tento priemysel uspokojuje predovšetkým miestne potreby obyvateľstva.“ (Š. R e h á k, *Miestne hospodárstvo*, SVPL, Bratislava 1959, 51.)

¹⁰ Je rozdiel v ekonomickom charaktere práce vynakladanej napr. na ušitie šiat a na ich scelenie, resp. vyžehlenie, hoci obidva úkony sa vykonávajú v jednom podniku a dokonca ich robí ten istý pracovník.

¹¹ „Niet žiadneho dôvodu, aby sme nepovažovali za prácu produktívnu mnoho druhov komunálnych služieb, ako práčovní, farbiarní, čistenie mesta. I tieto služby spočívajú vo využití vonkajšej prírody a uspokojujú určité ľudské potreby.“ (B. M í n c, *Zagadnienia ekonomii politycznej socjalizma*, Warszawa 1957, 124.) „Služby výrobného charakteru predstavujú vytvorenie novej hodnoty a zväčšujú v určitej dobe spoločenský produkt. Jde napr. o tyto služby: nákladná doprava, niektoré služby miestneho hospodárství a výrobných družstev jako opravy a údržba předmětů osobní a domácí spotřeby, čistení oděvů, praní prádla, stavební a bytová údržba, úprava sadů a parků a, samozřejmě, i evidenci uváděné služby jako fotografování, zákazková výroba oděvů a prádla a pod. V odvětví vnitřního obchodu jde o opravy zbraní, šperků a hodin, starožitností, sportovních potřeb,

Časť argumentov, ktorými sa dokazuje produktívny charakter uvedených činností, vychádza z foriem organizácie práce, z foriem poskytovania služieb a uhradzovania nákladov na ich poskytnutie, ktoré sa v mnohom podobajú formám vo výrobe a realizácii materiálnych výrobkov. Druhá časť argumentov vychádza zase z technickej totožnosti poskytovania služieb hospodárskej povahy a vytvárania materiálnych výrobkov.

V čom je rozdiel medzi našim názorom a názormi uvedených autorov? Nezhody medzi nami sú v tom, že oni všetku prácu v doprave, spojoch a opravách nazývajú službami a pripisujú jej charakter produktívnej práce, zatiaľ čo my len časť práce v uvedených druhoch činnosti označujeme termínom „služba“, pričom ju chápeme ako neproduktívny proces. Podľa nich sa na tvorbe národného dôchodku rovnako podieľa práca vynakladaná na časť služieb, ako práca vynakladaná na materiálne výrobky. Niektorí z autorov priznávajú dokonca produktívny charakter službám bez toho, aby ich zahrňovali do sféry materiálnej výroby.¹²

Skôr ako urobíme analýzu uvedených názorov v celku, treba zdôrazniť nesprávnosť posledného tvrdenia. Spočíva v tom, že mechanicky oddeľuje od seba materiálnosť a produktívnosť ako dve stránky materiálneho výrobného procesu. Materiálna výroba je neoddeliteľná od produktívnej práce, a naopak, produktívna práca je atribútom materiálnej výroby. Výroba hmotných statkov je všeobecným predpokladom produktívnosti práce i za socializmu. Socialistické výrobné vzťahy podmieňujú jednotu medzi sférou vynakladania produktívnej práce a sférou materiálnej výroby.

Poukážeme bližšie na niektoré argumenty, ktorými sa dokazuje produktívnosť služieb hospodárskej povahy.

Stupeň rozvoja výrobných síl a charakter socialistických výrobných vzťahov podmieňujú, že sa časť služieb poskytuje obyvateľstvu bezplatne, resp. za ceny, ktoré sú nižšie ako náklady na ich poskytnutie, a časť z nich ako platené služby.

Pri poskytovaní platených služieb sa v prevažnej väčšine využívajú chozrasčotné prvky hospodárenia. Chozrasčotný podnik i v oblasti služieb realizuje spravidla zisk. Práve poskytovanie služieb podľa chozrasčotných zásad hospodárenia a ich predaj za ceny, v ktorých sú vyjadrené celkové náklady na ich poskytnutie, je jedným z argumentov pre priznanie produktívneho charakteru služieb hospodárskej povahy.¹³ Pritom sa vychádza z toho, že keby sa pri činnosti chozrasčotného podniku vynakladala ne-

dětských kočárků, loutek, bižuterie, klobouků, úpravy konfekce, úpravy průmyslového zboží a, přirozeně, i výroba ve fotolaboretořích, drobná kožešnická výroba, pletení svetrů, šití oděvů a prádla na míru a pod. Služby výrobního charakteru se podílejí na tvorbě a růstu čistého společenského produktu.” [Vedecký sborník VŠE v Praze, SPN 1960, 93.]

¹² „Na druhej strane tvorí práca hodnoty nielen vo sfére materiálnej výroby, ale aj vo sfére služieb... Ostatne majú takéto služby tiež svoju úžitkovú hodnotu, ktorá na rozdiel od materiálnej výroby nie je stelesnená v nejakom predmete, ale je vyjadrená v konkrétnom obsahu práce.” [J. Bráník, *Štúdiá o produktívnej a neproduktívnej práci vo vzťahu k národnému dôchodku*, interná štúdiá Výskumného ústavu Ministerstva financií v Prahe, 44.]

¹³ „Preto treba do produktívnej oblasti zaradiť všetky chozrasčotné podniky v oblasti služieb.” [Bráník, cit. štúdiá 48].

produktívna práca, musel by zisk tohto podniku vznikáť vo sfére obehu realizáciou čistého dôchodku vytvoreného v materiálnej výrobe.¹⁴ Tento argument považujeme za nesprávny.

Je pravda, že chozrasčotný systém hospodárenia sa uplatňuje predovšetkým vo sfére materiálnej výroby ako metóda plánovitého riadenia a organizácie hospodárskej činnosti socialistických podnikov. Uplatňuje sa za pôsobenia zákona hodnoty, preto sa výsledky chozrasčotných podnikov vyjadrujú v peňažnej forme.

Chozrasčotný systém hospodárenia nie je samoúčelný. Jeho hlavným cieľom je čo najpresnejšia evidencia a najúčinnější kontrola vynaloženej práce čiže čo najväčšia hospodárnosť so spoločenskou prácou. Zásadu hospodárnosti vynakladania práce je nevyhnutné uplatňovať v celej oblasti spoločenského života. I neproduktívna práca tvorí súčasť spoločensky užitočnej práce, ktorá sa rovnako ako produktívna práca podieľa na uspokojovaní potrieb spoločnosti. Stupeň uspokojovania týchto potrieb službami závisí od efektívnosti vynakladania tejto práce.

Veľkosť vynaloženej neproduktívnej práce musí byť za podmienok tovarovo-peňažných vzťahov k materiálnej výrobe (od ktorej je jej vynakladanie závislé) evidovaná a meraná prostredníctvom peňazí. Služby sa predávajú a kupujú; pritom sa pri oceňovaní tzv. platených služieb vychádza z nákladov potrebných na ich poskytnutie. Pracovníci poskytujúci platené služby dostávajú odmenu podľa socialistických zásad odmeňovania. Jednotlivcov i podniky treba hmotne zainteresovať na znižovaní pracovných nákladov, a tým i na celkovej hospodárnosti poskytovania služieb. Na zabezpečenie týchto cieľov i v oblasti služieb hospodárskej povahy sa využívajú chozrasčotné prvky hospodárenia.

Rozdiel medzi chozrasčotným systémom hospodárenia v týchto dvoch sférach je v tom, že materiálna výroba sama vytvára predpoklady pre svoju nepretržitú naturálnu i hodnotovú reprodukciu, zatiaľ čo poskytovanie služieb je závislé od produkcie v materiálnej výrobe.

Chozrasčotný systém hospodárenia ako spoločenská forma organizácie a evidencie práce nemôže byť dôvodom pre tvrdenie, že práca vynakladaná na inom ako chozrasčotnom princípe musí mať aj iný ekonomický obsah. Pri takomto tvrdení by išlo o zámenu dvoch spolu súvisiacich, no nie vždy totožných javov — ekonomického obsahu a spoločenskej formy organizácie a evidencie práce.¹⁵

¹⁴ Pozri Bránik, cit. štúdia 47.

¹⁵ Na nemožnosť zámény foriem organizácie práce s jej ekonomickým obsahom ukazuje i sovietsky ekonóm Moskvín, ktorý v súvislosti s rozdelením činnosti poskytujúcej služby hovorí: „Obyčajne podniky poskytujúce takýto druh služieb (rozumej služieb hospodárskej povahy — pozn. M. K.) sú organizované na chozrasčotnom princípe (realizujú svoje služby za odmenu). No uvedená skutočnosť nie je dôvodom zaradiť tieto služby k produktívnej sfére. Patria k neproduktívnej sfére, tak ako k neproduktívnej sfére patria inštitúcie poskytujúce služby na základe štátneho rozpočtu (školy, nemocnice atď.), ktoré tvoria druhú skupinu podnikov a inštitúcií zviazaných s poskytovaním služieb obyvateľstvu“ [P. M. Moskvín, *Voprosy statistiki nacionalnogo dochoda SSSR*, Gospolizdat, Moskva 1955, 23].

Ani realizácia zisku ako prostriedku na rozšírené poskytovanie služieb chozrasčotnými podnikmi nemôže byť dôvodom pre priznanie produktívneho charakteru služieb. Treba rozlišovať realizáciu prostriedkov od ich tvorby. Tieto prostriedky ako časť spoločenského nadproduktu môžu realizovať i podniky, ktoré ich nevytvorili, pričom nárok na túto realizáciu získavajú poskytovaním zodpovedajúceho objemu služieb.

Názory, ktoré zahrňujú služby do materiálnej výroby, týkajú sa predovšetkým opráv a údržby spotrebných predmetov a osobnej dopravy. Základným argumentom pre dokázanie produktívnosti opráv je skutočnosť, že práca tu udržuje hodnoty.¹⁶ Všetky opravy bez ohľadu na druh a veľkosť sa považujú za súčasť materiálnej výroby.

I napriek tomu, že proces opráv a údržby spotrebných predmetov sa po technickej stránke v mnohom podobá procesu ich výroby, nemožno tieto dva procesy mechanicky stotožniť, a to napriek skutočnosti, že časť opráv sa robí priamo v podniku, kde boli výrobky vytvorené, a že na evidovanie práce pri opravách sa používajú ekonomické ukazovatele a nástroje prevzaté z materiálnej výroby.

Nie všetky druhy opráv možno zaradiť do materiálnej výroby. Treba rozlišovať medzi prácou vynakladanou na také opravy, ktoré vytvárajú úžitkovú hodnotu, a na opravy, ktoré iba podmieňujú spotrebu úžitkovej hodnoty.

Prvý druh opráv patrí do sféry materiálnej výroby a práca na ne vynaložená je produktívna práca. Ide tu napríklad o výmenu spotrebovaných základných súčiastok novými súčiastkami, resp. o renováciu celého predmetu. Po oprave nadobúda predmet tú istú funkčnú schopnosť uspokojovať potreby, ako mal pôvodný predmet (prešité šaty, televízor s vymenenou obrazovkou a pod.). Na ekonomický obsah tohto procesu nemôže mať vplyv skutočnosť, že práca nevytvára nový predmet. Pre spoločnosť je výhodné, že sa starý materiál dá prispôbiť novému použitiu, čím sa ušetrí spoločenská práca.

Kvalitatívne inú ekonomickú povahu majú opravy a údržba predmetov pri ich priebežnej neproduktívnej spotrebe. Potreba vynakladať prácu je tu daná procesom spotreby. Význam vynakladania tejto práce je v tom, že udržuje predmety v stave použiteľnosti, a tým umožňuje ich pravidelnú a úplnú spotrebu. Drobné opravy, čistenie a pranie bielizne, upratovanie bytov atď. vykonávajú sa len za tým účelom, aby mohli byť predmety úplne spotrebované.

Pretože práca v drobných opravách a údržbe sa vynakladá v procese spotreby úžitkových hodnôt, je prácou neproduktívnou. Marx hovorí, časť tejto „neproduktívnej práce je v dôsledku delby práce nevyhnutná — ale iba tá časť, ktorá je absolútne nevyhnutná na to, aby sa veci dali spotre-

¹⁶ Pozri Minc, c. d. 124, uvedený zborník VŠE v Prahe, 91 a Sborník VŠE v Prahe III, SPN, Praha 1959, 12.

bovať, a ktorá patrí takrečeno do nákladov spotreby, a aj to len vtedy, keď ušetrí tento čas produktívnemu robotníkovi.“¹⁷

Obdobne ako pri opravách nemožno pripisovať rovnaký ekonomický charakter ani všetkej práci vynakladanej v doprave a spojoch. Zástancovia teórie produktívnosti práce v osobnej doprave dokazujú, že i osobná doprava je procesom prisvojovania prírodných statkov, čím vytvára nový produkt, ktorý zväčšuje spoločenské materiálne bohatstvo.¹⁸ Vychádzajú z toho, že aj pri preprave ľudí dochádza k opotrebovaniu dopravných prostriedkov a k vynakladaniu práce dopravného personálu, v dôsledku čoho niet príčiny odlišovať tento proces od nákladnej prepravy, s ktorou sa technicky stotožňuje.

Záveru o nákladnej doprave nemožno mechanicky aplikovať na osobnú dopravu. Technická totožnosť dvoch procesov nemusí byť dôvodom pre ich ekonomickú totožnosť.

Nákladná doprava je produktívna preto, lebo je podmienená procesom začatým v bezprostrednej výrobe. Ide pri nej o vytváranie podmienok pre reálnu spotrebu výrobkov. Hoci preprava nespôsobuje kvantitatívnu zmenu v úžitkových hodnotách, preda sa odohráva v pracovnom procese určitá zmena s pracovným predmetom, s tovarom. „Mení sa jeho priestorové bytie, a tým nastáva zmena v jeho úžitkovej hodnote, lebo sa mení priestorové bytie tejto úžitkovej hodnoty“.¹⁹

Osobná doprava netvorí súčasť materiálnej výroby, nevytvára podmienky pre spoločenskú užitočnosť výrobkov. Týka sa to rovnako všetkých druhov prepravy bez ohľadu na cieľ cesty. Sám účel cesty nemôže byť rozhodujúcim pre určenie ekonomického obsahu prepravy. Pritom nás nemôže mýliť ani skutočnosť, že náklady spojené so služobnými cestami pracovníkov výrobných podnikov sa hradia priamo z výrobných nákladov a tvoria súčasť úplných vlastných nákladov podniku.

Ani preprava pracovníkov do zamestnania netvorí súčasť materiálnej výroby, nemá vplyv na veľkosť úžitkových hodnôt vytvorených pracovníkom, ktorý denne cestuje do práce. Náklady spojené s dopravou do práce nezväčšujú hodnotu nimi vytvoreného produktu. I Marx pri skúmaní problémov dopravy konštatuje, že preprava ľudí je službou, pričom ju chápe ako neproduktívne vynakladanie práce.²⁰

Správne chápanie ekonomickej podstaty služieb je základom pre skúmanie otázok súvisiacich s ich poskytovaním. Od tohto chápania

¹⁷ K. Marx, *Teória o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 161.

¹⁸ Pozri Minc, c. d. 118; Kronrod, *Základné otázky marxisticko-leninského učenia o produktívnej práci v kapitalizme a socializme* — Rozpravy o plánovaní, zv. 2, 1948, 12, 13.

¹⁹ K. Marx, *Teória o nadhodnote*, časť 1, SVPL, Bratislava 1960, 380.

²⁰ Tamže 379.

závisí predovšetkým určenie charakteru vzťahov, ktoré vznikajú medzi tvorcami materiálnych výrobkov a poskytovateľmi služieb, ďalej chápanie objektívneho vzťahu služieb k národnému dôchodku, k jeho tvorbe, rozdeľovaniu a použitiu. Správne určenie ekonomického charakteru služieb umožňuje i použitie správnych ekonomických ukazovateľov na vyjadrenie a evidenciu práce vynaloženej v tejto sfére.

Rozdiely v názoroch na ekonomickú podstatu služieb viedli k nezhodám medzi teóriou a praxou; pri evidencii a meraní práce vynaloženej na služby nemohla sa prax dostatočne oprieť o výsledky teoretického výskumu.

Neuspokojivý stav v rozpracovaní teoretických otázok súvisiacich so službami na jednej strane a miesto služieb v rozvoji životnej úrovne obyvateľstva vo vyspelej socialistickej spoločnosti na druhej strane sú dostatočným dôvodom pre to, aby ekonomická teória venovala otázkam služieb zvýšenú pozornosť.

JAROSLAV HABR

**PŘÍSPĚVEK K POUŽÍVÁNÍ MATEMATICKÝCH METOD V PODMÍNKÁCH
SOCIALISTICKÉHO PLÁNOVANÉHO HOSPODÁŘSTVÍ**

Úvahy o možnostech použití matematických metod a moderní výpočetní techniky v plánovaném hospodářství jsme ještě donedávna opírali převážně o analogii, intuici, příp. i fantazii. Neměli jsme vlastních zkušeností. Usuzovali jsme, že socialistické plánované hospodářství bude zvlášť vhodným polem pro uplatnění matematických metod ve spojení s moderní výpočetní technikou, a to zejména při řešení složitějších ekonomických problémů. Bylo již předem zřejmé, že na rozdíl od kapitalistického zřízení má socialistická soustava v tomto směru řadu příznivých podmínek. Vyplývá to již ze samé podstaty plánování. Plánované hospodářství má možnosti *dokonalé realizace* optimálních řešení. V plánovaném hospodářství lze využít metod a prostředků daleko *intenzivněji*, a to na všech stupních rozhodování: podnik, obor, odvětví, sektor, oblast i celé národní hospodářství. Naproti tomu v kapitalistických podmínkách lze těchto metod a prostředků použít pouze v omezeném měřítku, v rozsahu velkých podniků, concernů, monopolů, některých státních agencí apod. Kapitalistický systém vylučuje sladění optimalizačního úsilí na různých úrovních rozhodování ve prospěch celé společnosti.

Současně se ukazuje, že specifickosti naší hospodářské soustavy vyvolávají některé závažné otázky teoretické, metodické i praktické, které je nutno v souvislosti se zaváděním nových početních metod a prostředků řešit. Úkolem článku je na některé z těchto otázek poukázat a pokusit se o řešení. Zdá se, že je zde pole, kde by ekonomové měli vyvinout vysoké tvůrčí úsilí. Jinak je totiž nebezpečí, že nesporné úspěchy v používání nových metod a prostředků by mohly svádět k plochému, mechanickému konjunkturálnímu, módnímu přebírání, které v důsledku zanedbání našich specifických podmínek by mohlo nakonec vést až k jejich zdiskreditování. To nutno zdůraznit proto, že někteří naši propagátoři matematických metod v ekonomice a samočinných počítačů, žel, tuto cestu nesprávnou z hlediska naší ideologie i praxe, už nastoupili. Zplošťují používání nových nástrojů na mechanické naplňování symbolů, jimiž se v matematickém modelu operuje, kvantitativními údaji, s nimiž se pak provádějí výpočetní operace, k nimž stačí znát jen formalizovaný standardní postup, algoritmus. Po případě ani ten ne, neboť je obsažen v programech a podprogramech samočinných počítačů. Tento názor plyne z povrchního převzetí modelové techniky a ze zásadního nepochopení podstaty modelové metody při řešení ekonomických jevů a procesů. Nesprávné na tomto postoji je,

že se tu nerozlišuje formalistická stránka vlastního výpočetního postupu, kde byla tvůrčí práce jednou provždy jaksi „zvěčněna“ v mechanismus nebo automatismus algoritmu, od etapy *volby* modelu a od etapy *interpretace* výsledků, které nutně zůstanou vyhrazeny práci tvůrčí. Tím spíše je proto nutné, aby činnost ekonomů neustrnula v prostém přebírání, byť v daném případě sebeúčinnějších metod, aby neustrnula v hledání řešení, která jsou jen izolovaně optimální, nýbrž aby se zaměřila na přizpůsobování známých metod a prostředků našim podmínkám a aby se tvůrčí úsilí našich pracovníků, zejména teoretických a metodických, soustředilo na hledání zcela samostatných cest, které by plně odpovídaly duchu naší hospodářské politické soustavy.

Dále si všimneme tří otázek jako konkrétních příkladů toho, jak se specifčnosti naší soustavy řízení promítají do metod vědeckého programování. Nejprve se zastavíme u problému optimalizačního kritéria, dále u problému omezené variantnosti programů a konečně se zmíníme o suboptimálních metodách. Aby bylo hned zpočátku jasno o povaze následujících vývodů, bude vhodné předeslat, že nejde pouze o teoretické, spekulativní úvahy, ale že se autorovy vývody opírají o praktické zkušenosti.

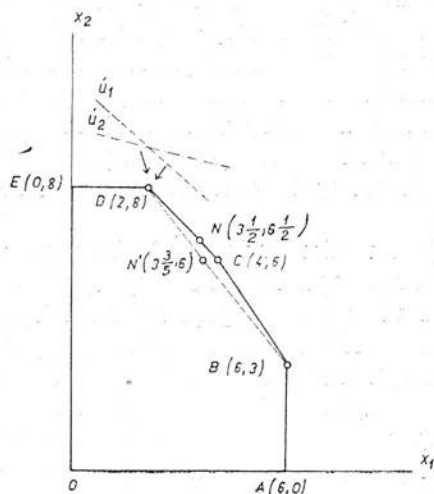
Problém *konstrukce účelové funkce* v úlohách vědeckého programování je nutno pokládat za naprosto zásadní. Účelová funkce v kapitalistických podmínkách — ve všech úrovních rozhodování, které zde přicházejí v úvahu — se odvozuje takřka bezvýhradně od vrcholného kritéria, kterým je *zisk*. Víme také, že příklady optimalizace v lineárním programování, jak je známe ze západní literatury nebo praxe, jsou vesměs tohoto typu. Jaká je situace v našich podmínkách? V našich podmínkách nutno zpravidla přihlížet k více kritériím. Lze uvést řadu příkladů takových kombinací vyskytujících se při rozhodování. Např. současně maximalizovat produktivitu práce a minimalizovat výrobní náklady, nebo maximalizovat objem výroby a minimalizovat výrobní náklady, nebo maximalizovat produktivitu práce a zisk a výtěžnost a minimalizovat spotřebu úzkoprofilových surovin, nebo maximalizovat hrubou výrobu a minimalizovat spotřebu surovin, nebo maximalizovat zaměstnanost žen a minimalizovat délku výrobního cyklu atd. Jiným takovým specifickým rysem účelové funkce v našich podmínkách je, že má vyjadřovat jak podnikové, tak národohospodářské cíle. Obdobnou povahu má problém zladění technického (technologického) a ekonomického optima.

Jak řešit otázku víceúčelovosti z hlediska matematického modelu? Na první pohled se nabízí jako nejjednodušší řešení utvořit ze souboru jednotlivých účelových funkcí jednu „agregovanou“ účelovou funkci.¹ Tento po-

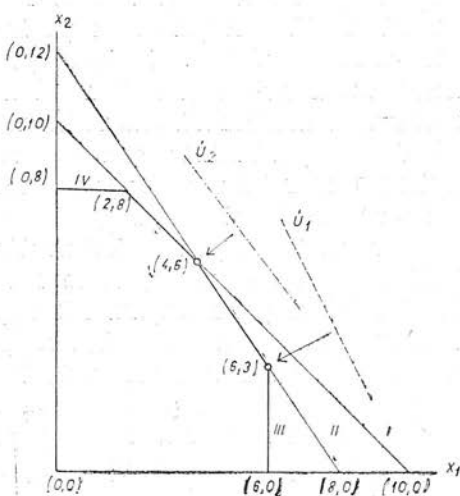
¹ Samozřejmě, bez problému jsou případy, kdy různé účelové funkce vedou k totožnému řešení. V geometrickém vyjádření to znamená, že jednotlivé nadroviny představující různé účelové funkce se dotýkají konvexního polyedru ve stejném místě (vrcholu, hraně, stěně). V připojeném grafu na obr. 1 je to v prostoru druhé dimenze znázorněno na příkladu dvou účelových funkcí (viz přímký u_1 a u_2) a šestiúhelníku (O—A—B—C—D—E—O). V obou případech je optimální (maximální) řešení stejné. Odpovídá bodu D se souřadni-

stup má však svá úskalí. Abychom mohli utvořit jednu jedinou účelovou funkci, musíme vědět, v jakém poměru dané funkce zvážit. Otázka váhy jednotlivých účelových funkcí však nebude vždy jednoduchá.² Případ, kdy jeden účel je tak dominantní, že ostatní lze prostě zanedbat a tuto jedinou funkci pokládat za funkci „superúčelovou“, bude v praxi asi dosti vzácný.

V praxi narazíme při agregaci především na okolnost, že váha jednotlivých kritérií nebývá stabilní. Váha je odrazem hospodářsko-politických postulátů, uvažovaných v době rozhodování, a ty nejsou neměnné. Tak např. v nedostatkové situaci bude mít kritérium objemu výroby jistě větší váhu než třeba kritérium nákladovosti. V přebytkových nebo vyrovnaných situacích tomu bude naopak. Podobně se bude měnit váha jednotlivých ukazatelů při různém jejich plnění v jednotlivých etapách rozhodování.

Obr. 1.

Obr. 2.

Pro konstrukci agregované účelové funkce ovšem nestačí konstatování, že jedno kritérium je důležitější než druhé. To je pouze kvalitativní stránka úlohy. Pro konstrukci nové účelové funkce je nezbytné vyjádřit váhu kvantitativně. A zde jsme u dalšího problému. Logické by bylo odvodit váhy z poměru efektů, kterých se dosáhne při uplatnění jednotlivých kritérií. To ovšem předpokládá určitou srovnatelnost. Někdy to bude možné (viz např. hmotnou zainteresovanost z hlediska zvýšení produktivity a z hlediska zisku nebo přírůstku zisku). Vztah mezi jednotlivými kritérii může však být zprostředkován dokonce činiteli, kteří jsou mimo systém,

cemi (2,8). Je zřejmé, že záleží na rozmezí sklonu obou přímek s ohledem na tvar polyedru. Úlohu lze tedy také formulovat tak, jak přípustné je rozmezí sklonu, aby účelová funkce ještě vedla na totéž řešení. To je otázka tzv. parametrického programování (viz dále).

² Jednoduchá není ani otázka vlastní náplně účelové funkce, tj. stanovení velikosti koeficientů; o tom by však bylo nutno pojednat zvlášť.

v němž hledáme optimální řešení (příklady: zaměstnanost žen a objem výroby; efektivnost podniková a efektivnost národohospodářská — např. v dopravním problému lineárního programování).

Jaké je zde východisko? Bylo by možno vypočítat optimum pro každé kritérium zvlášť. Ponecháme-li stranou jednoduché případy se shodným řešením pro všechna kritéria, která jsme již uvažovali, zbývá nám nejednoznačná situace při odlišných optimech. Nabízí se myšlenka promítnout váhu kritérií do *konvexních kombinací* extrémů. To znamená, že kromě řešení, která představují krajní favorizování příslušného kritéria, vyhledali bychom ještě řadu dalších řešení, odpovídajících různým váhám jednotlivých kritérií. Váhy se v konvexních kombinacích projevují ve známém činiteli.³

Pouhý pohled na graf na obr. 1 však nám již ukáže, že i tento způsob má svá úskalí. Je zřejmé, že nepůjde-li o sousední vrcholy, budou existovat ještě další řešení, a to s lepšími výsledky než dosaženými pomocí konvexních kombinací.⁴ To je ovšem velmi vážné znehodnocení postupu pomocí konvexních kombinací. Nutno hledat způsob, který by vyhovoval obecně.

V dalším předkládá autor článku k diskusi návrh, jehož myšlenkový pochod i technika výpočtu je stručně popsána spolu s uvedením jednoduchého názorného příkladu.

Z daných účelových funkcí zvolíme jednu jako *vedoucí*. Druhou, příp. další účelové funkce zapíšeme rovněž do simplexové tabulky spolu se strukturálními proměnnými. Při výpočtu však nepostupujeme klasickým simplexovým algoritmem, nýbrž současně s transformací struktury⁵ provádíme i transformaci všech účelových funkcí. Jako kritéria pro volbu změn v kombinacích proměnných v dalších krocích používáme hodnot vedoucí účelové funkce. Uvedený postup umožňuje, abychom u každého kroku viděli, jak se mění výsledný efekt podle všech jednotlivých účelových funkcí.

Po dosažení optima pro vedoucí účelovou funkci je možno jinou účelovou funkci položit jako vedoucí a pokračovat až k optimálnímu řešení podle této funkce. Tímto způsobem dostaneme celou škálu řešení, která představují velmi podrobné podklady pro rozhodování, neboť pro každé

³ Viz náš graf na obr. 1. Kdyby např. podle jednoho kritéria bylo maximum v D , podle druhého v C , pak při váze kritérií 1:3 by bylo optimální řešení v novém bodě se souřadnicemi $(3\frac{1}{2}, 6\frac{1}{2})$. Výpočet:

$$N = \lambda D + (1-\lambda) C,$$

$$N = 0,25 (2,8) + 0,75 (4,6),$$

$$N = (\frac{1}{2}, 2) + (3, 4\frac{1}{2}),$$

$$N = (3\frac{1}{2}, 6\frac{1}{2}).$$

⁴ Kdyby např. podle jednoho kritéria bylo maximum v D a podle druhého v B , pak např. při váze 3:2 by bylo optimum v $N' = (3\frac{3}{5}, 6)$; vidíme však, že existuje lepší řešení, tj. takové, jemuž odpovídá bod $C (4,6)$.

⁵ U méně rozsáhlých příkladů vede poměrně rychle k cíli mechanický postup uvedený např. v autorově práci *Lineární programování*, 2. vyd., str. 62. Vzorec $Z' = Z \frac{AB}{K}$ prostě při každém kroku použijeme i na změnu koeficientu v účelových funkcích a na změnu celkové hodnoty účelových funkcí. [Jde o lineární transformace.]

řešení je patrné, z kterého kritéria je optimální a za jakou cenu z hlediska druhých kritérií je tohoto optima dosahováno.

Dostaneme nejen přesné odchylky od optimálních hodnot podle jednotlivých účelových funkcí, ale i míru vlivu jednotlivých činitelů. Ten, kdo dovede ekonomicky interpretovat hodnoty v simplexové tabulce, dostane zde i řadu dalších informací, cenných pro poznání struktury úlohy, kterou řeší.

Popsaný postup lze snadno sledovat na jednoduchém příkladu. Jde o řešení úlohy, kde se vyskytují čtyři omezení:

$$x_1 + x_2 \leq 10 \quad (\text{I})$$

$$3x_1 + 2x_2 \leq 24 \quad (\text{II})$$

$$x_1 \leq 6 \quad (\text{III})$$

$$x_2 \leq 8 \quad (\text{IV})$$

a dvě účelové funkce:

$$2x_1 + x_2 = \max \quad (U_1)$$

$$4x_1 + 3x_2 = \max \quad (U_2)$$

Pro větší názornost je úloha znázorněna v grafu na obr. 2. Výpočet je proveden nezkrácenou simplexovou metodou (tab. 1)⁶

Velmi názorným praktickým příkladem pro použití dvou rozdílných účelových funkcí, mezi nimiž neexistuje žádný bezprostřední vztah, je řešení dopravní úlohy. Je to tehdy, chceme-li současně sledovat hledisko podnikové i národohospodářské. Konkrétně, zjišťujeme-li optimální rozvrh jednou z hlediska dopravních nákladů, podruhé z hlediska tunokilometrů — což zhruba odpovídá oběma uvedeným kritériím.

Rozsáhlé výpočty, které byly prováděny v praxi (rozvoz mouky na Slovensku⁷), jasně ukázaly, jaké jsou tu vlivem konstrukce tarifů, různých administrativních opatření apod. závažné protiklady při optimalizaci podle obou kritérií. Bez velké nadsázky lze říci, že rozvrh, který je nejlepší z hlediska spotřeby tunokilometrů, bývá nejhorší z hlediska dopravních nákladů, a naopak. Jak vidět, je řešení takovýchto optimalizačních rozporů záležitostí zcela konkrétní a aktuální.

Problém víceúčelovosti v plánovaném hospodářství otevírá perspektivy dalším úvahám ve vědeckém programování. Z hlediska okamžitého efektu bude sice velmi cenné umět zjistit, jaké má být optimální řešení, je-li dána účelová funkce. Pro hlubší poznání našeho hospodářství a pro jeho účinné řízení, zejména v dlouhodobějším pohledu, bude však ještě cennější umět zjistit, jak změny v účelové funkci se promítají do optimálních řešení. Podle názoru autora článku bude nutno jít cestou parametrického progra-

⁶ Výhodnější je zatím u nás méně známý způsob, kdy se neuvádějí v tabulce jednotkové vektory. Pro změnu klíčového sloupce pak ovšem platí zvláštní pravidlo.

⁷ Viz závěrečnou zprávu Výzkumného ústavu ekonomiky potravinářského průmyslu v Praze *Ověřování účinnosti suboptimálních metod řešení dopravního problému v praxi*.

Tabulka 1

$ \begin{array}{cccccc} & 0 & -2 & -1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ & 0 & -4 & -3 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ P_3 & 10 & 1 & 1 & 1 & & & \\ P_4 & 24 & 3 & 2 & & 1 & & \\ P_5 & 6 & 1 & & & & 1 & \\ P_6 & 8 & & 1 & & & & 1 \end{array} $	<p>V prvním sloupci číselných hodnot jsou hodnoty výsledku řešení v prvním kroku podle prvé a druhé účelové funkce, dále hodnoty P_0.</p> <p>V druhém a třetím sloupci jsou patřičné hodnoty pro strukturální proměnné (x_1, x_2), v dalších sloupcích pro doplňkové proměnné (x_3, x_4, x_5, x_6). Účelové funkce v úpravě pro maximalizaci jsou v prvé a druhé řádce.</p>
$ \begin{array}{cccccc} & 12 & 0 & -1 & 0 & 0 & 2 & 0 \\ & 24 & 0 & -3 & 0 & 0 & 4 & 0 \\ P_3 & 4 & & 1 & 1 & & -1 & \\ P_4 & 6 & & & 2 & & 1 & -3 \\ P_5 & 6 & & 1 & & & & 1 \\ P_6 & 8 & & & 1 & & & 1 \end{array} $	<p>Druhý krok odpovídá řešení vyznačenému v grafu bodem $A(6,0)$. V něm nabývá první účelová funkce hodnoty 12 (sazba pro $x_1=2$), druhá hodnoty 24 (sazba pro $x_1=4$). Protože v transformované vedoucí funkci se vyskytuje ještě záporný koeficient, není dosaženo maxima.</p>
$ \begin{array}{cccccc} & 15 & 0 & 0 & 0 & \frac{1}{2} & \frac{1}{2} & 0 \\ & & 33 & 0 & 0 & 0 & \frac{3}{2} & -\frac{1}{2} & 0 \\ P_3 & 1 & & & & 1 & -\frac{2}{1} & \frac{2}{1} \\ P_2 & 3 & & 1 & & & \frac{1}{2} & -\frac{3}{2} \\ P_1 & 6 & 1 & & & & & 1 \\ P_6 & 5 & & & & & -\frac{1}{2} & 1 \end{array} $	<p>Ve třetím kroku je dosaženo maxima pro vedoucí účelovou funkcí (15). V grafu je to bod $B(6,3)$. Ze záporného koeficientu v transformované druhé účelové funkci je vidět, že zde ještě maxima dosaženo nebylo. Pokračujeme tedy optimalizací podle nového kritéria.</p>
$ \begin{array}{cccccc} & 14 & 0 & 0 & -1 & 4 & 0 & 0 \\ & 34 & 0 & 0 & 1 & 1 & 0 & 0 \\ P_5 & 2 & & & 2 & -1 & 1 & \\ P_2 & 6 & & 1 & 3 & -1 & & \\ P_1 & 4 & 1 & & -2 & 1 & & \\ P_6 & 2 & & & -3 & 1 & & 1 \end{array} $	<p>V tomto kroku bylo dosaženo maxima pro druhou účelovou funkcí (34). Viz bod $C(4,6)$ v grafu. Současně se však zhoršila hodnota prvé účelové funkce.</p>

mování, které v plánovaném hospodářství rozhodně bude hrát významnější roli než v podmínkách kapitalistických. Tomu nasvědčuje i další problém.

Tento problém rovněž vyplývá ze specifčnosti naší hospodářské soustavy. Týká se vlastnosti, s níž počítáme v modelech lineárního programování a kterou můžeme označit jako *variantnost programů*.

V kapitalistických podmínkách není tato otázka aktuální. Variantnost programů je zásadně absolutní. Výběr sortimentu ve výrobních variantách není omezen ohledy vyššími. Naproti tomu v plánovaném hospodářství

nutno přihlížet při optimalizaci ještě k řadě okolností, vyplývajících ze společenské funkce, kterou plánované hospodářství plní. Neplatí tedy u nás variantnost absolutně. Příkladů lze tu uvést celou řadu. Např. z alternativ řešení optimálního výrobního programu nelze libovolně vypustit určité výrobky, v úlohách optimálního rozmístění nelze libovolně vypustit určitá místa výroby, v krmivových optimalizacích nelze libovolně vypouštět určité zdroje atp. Je zřejmé, že tu zasahují různá vyšší hlediska (zdraví, zaměstnanost, obrana, devizová situace apod.). Znamená to, že za těchto okolností nelze optimalizovat a že tedy optimální programování ztrácí použitelnost v našich podmínkách? Naprosto ne. Vždyť optimalizace nám umožňuje právě jednu věc, kterou zatím postrádáme. Zjistit, co nás stojí to že neoptimalizujeme „absolutně“. Co nás stojí to, že předem dostáváme určitá omezení, např. plánem. Avšak i s těmito omezeními lze provádět optimalizace. Jak známo, z povahy modelu lineárního programování plyne, že počet proměnných, které se dostanou do optimálního řešení, je v zásadě určen počtem omezení. „Obohacení“ řešení se může někdy prostě dosáhnout tak, že se v úloze zvýší počet rovností, resp. nerovností. I když do struktury úlohy bude nutno vložit podmínku, že všechny proměnné se musejí v řešení vyskytovat (např. tím, že u nich bude současně omezení shora i zdola), pak ještě může mít optimalizace smysl.

Postupné zavádění omezení povede ovšem — až na případy indiferentních omezení — k zhoršování výsledků. Obrazně řečeno, konvexní polyedr se jaksí „osekává“, extrémě se „otupují“. Optimální řešení jsou postupně méně výhodná. Zjistit stupeň toho, jak jednotlivá omezení snižují optimalizační efekt, bude jistě velmi cenné. Dostáváme se tak znovu k parametrickému programování, které nám ukáže, jaké ekonomické důsledky přináší každé omezení, resp. v jiném pohledu, kde je nejvhodnější rozšiřovat úzké profily.

Existuje ještě jiný způsob „obohacování“ optimálních řešení o další aktivní činitele. Spočívá v kombinaci jednotlivých řešení. Lze např. provést konvexní kombinaci optimálního řešení s nejbližším suboptimálním řešením, konvexní kombinace několika suboptimálních řešení apod. Takovýmto způsobem lze např. obohacovat z hlediska nákladů sice optimální, avšak z hlediska dietetického fádňi jídelníček při řešení tzv. nutričního problému lineárního programování. Je samozřejmé, že výsledky dosažené z hlediska účelové funkce budou ve všech případech kombinací (s výjimkou optimálních indiferencí) horší, avšak řešení budou realističtější, neboť budou respektovat omezenou variantnost programů.

V souvislosti se zaváděním matematických metod a moderní výpočetní techniky vzniká další okruh problémů, který stojí za zmínku. V teoretických úvahách o uplatnění těchto novinek jsme zdůrazňovali možnosti hromadného jejich použití, což právě má být jednou z dalších předností naší socialistické soustavy. Při zavádění do praxe na úrovni podnikové, tj. tam, kde především lze uplatnit hromadné použití, narážíme však na některé dosti vážné překážky. Je to známý nedostatek matematické kvalifikace

u podnikových pracovníků a nedostatečné vybavení podniků nebo sdružení podniků moderní výpočetní technikou.

Vzniká otázka, jak řešit tento nedostatek, jenž může být zmírňován jen výhledově. Znamená to snad čekat se zaváděním nových metod, až budou pro to dány všechny předpoklady? Nebo je tu jiné řešení? Domníváme se — a praktické výsledky už správnost našich domněnek vlastně potvrdily — že uvedené nedostatky lze nejlépe překlenout rozvíjením *přibližných*, suboptimálních⁸ metod řešení. To znamená jít cestou hledání způsobů řešení, které obecně sice nevedou k optimu, jsou však matematicky nenáročné, umožňují bezprostřední ekonomickou interpretaci a nevyžadují k výpočtu samočinných počítačů. Lze tvrdit — a praktické výsledky to rovněž ukazují — že vhodné přibližné metody přinášejí dostatečně atraktivní výsledky. Úspory lze sice pomocí optimálních metod ještě zvýšit, ale toto dovedení do optima lze realizovat zpravidla jen za cenu časově náročného a výpočtově komplikovaného postupu. Nelze přehlížet ani okolnost, že podkladový materiál, se kterým v praxi pracujeme, je zatížen obvykle takovými chybami, je tak nepřesný, že činí použití exaktních metod iluzorní záležitostí.

Přibližné metody mohou být však užitečné i jinak. Mohou být dobrým uvedením do používání složitějších metod a postupů a zejména přípravou k přeorientování dosavadních přístupů k řešení podnikových úloh na přístupy odvozené z modelové techniky. Bezprostřední ekonomická interpretace údajů v začátku, v průběhu výpočtu a při konečné aplikaci výsledků pomocí přibližných metod může být dobrou přípravou k používání již velmi složitých metod odvozených z modelů o vysokém stupni abstrakce, kde bezprostřední ekonomická interpretace bývá již velmi obtížná nebo chybí vůbec. To platí především o mezivýsledcích. Naproti tomu přibližné metody umožňují zpravidla provádět logickou kontrolu během celého výpočtu, čímž zvyšují důvěru pracovníků v novou metodu. Možnost logického sledování může mít kladný vliv i v jiném závažném směru. Může snížit nebezpečí formalistického přístupu k řešení.

Konečně je tu ještě jedna kladná stránka přibližných metod. Protože svými výsledky se dostatečně účinně blíží optimálním řešením, dá se jich s výhodou použít jako východiskových (bazických) řešení i pro samočinné počítače.

Závěrem je možno se ještě zmínit o některých praktických zkušenostech se suboptimálními metodami. Ve Výzkumném ústavu ekonomiky potravinářského průmyslu se na praktických příkladech sledovala účinnost některých známých přibližných metod. Konkrétně šlo o metody řešení dopravních úloh lineárního programování, jako je metoda indexová (sestupná a vzestupná), vzájemných preferencí, Voglova atd.⁹ Sledovala se současně jejich přesnost, časová a výpočtová náročnost, vhodnost nebo

⁸ Také se jim — ne vždy zcela přesně — říká aproximativní metody.

⁹ Viz též Habr — Líkař, *Snížení dopravních nákladů metodou lineárního programování*, Praha 1960.

nevhodnost pro určité typy úloh, možnosti modifikací (zkrácené postupy, zjednodušení, pomůcky usnadňující výpočet apod.). Kromě toho autor článku navrhl metodu vlastní, kterou nazval frekvenční. Tato metoda se ukázala velmi účinnou. Předností metody je, že výpočty úloh o velikém počtu odběratelsko-dodavatelských vztahů se snadno dají provádět pomocí strojů na děrné štítky¹⁰ a že lze pomocí ní snadno řešit i tzv. vícerozměrné dopravní úlohy.¹¹ Konečně lze uvést i to, že metoda v daném vývojovém stadiu je schopna dalších modifikací a zdokonalení. Její varianta s iteracemi povede patrně k optimálním výsledkům. Pro praxi zvláště slibná je varianta, při níž se řeší různé úlohy z jedné základní tabulky.

Účinnost metody v původní variantě byla prověřena na řadě praktických i metodických příkladů. Pro porovnání a kontrolu výsledků u rozsáhlých příkladů bylo použito optimálních rozvrhů, které byly zjištěny na samočinném počítači. Jako výchozí řešení byla použita frekvenční metoda pro řešení dopravních úloh na samočinném počítači Ural I ve Výzkumném ústavu technicko-ekonomickém chemického průmyslu.¹² Počet potřebných kroků se přitom snížil ze 200 na 15.

¹⁰ Viz závěrečnou zprávu Výzkumného ústavu ekonomiky potravinářského průmyslu *Možnosti zpracování úloh dopravního problému na děrné štítkových strojích*.

¹¹ O tomto typu úloh viz Sborník VŠE Praha, *Matematické metody v ekonomii*.

¹² V poslední době se autor tohoto článku pokusil najít suboptimální metodu pro řešení obecné úlohy lineárního programování. Podařilo se najít řešení, které je účinné a přitom krajně jednoduché. Dalším kladným rysem nové metody je, že umožňuje zjistit maximální vzdálenost řešení od optima. U dopravních suboptimálních metod tato možnost chybí. Podrobnosti o této metodě, jejíž projekt pomocí děrných štítků je již rovněž připraven, budou obsaženy v samostatné závěrečné zprávě.

Luděk Urban, **Imperialismus — monopolistické období kapitalismu I. II.**
SNPL, Praha 1958, 1959, strán 179, 181.

Práce, ktoré sa súhrnne zaoberajú monopolistickým štádiom kapitalizmu, majú v ekonomickej literatúre osobitný význam. Vývoj súčasného kapitalizmu prináša celý rad nových ekonomických javov, ktorým musí politická ekonómia venovať pozornosť. Svedectvom toho sú mnohé práce, ktoré analyzujú jednotlivé stránky súčasného kapitalizmu a ujasňujú čiastkové problémy, o ktorých sa neraz viedla diskusia (napr. problémy štátmonopolistického kapitalizmu, zbedačovania proletariátu, všeobecnej krízy kapitalizmu, monopolného zisku a pod.). Avšak dôležitou úlohou ekonomickej vedy je aj zovšeobecňovať tieto nové momenty, začleňovať ich do systému, a tak dopĺňovať a rozvíjať marxisticko-leninskú teóriu imperializmu. V tomto smere sa v našej ekonomickej literatúre pocítovala určitá medzera, ktorú sa pokúšali zaplniť iba skriptá vydané na niektorých vysokých školách. Tým viac treba v tejto oblasti privítať dvojzväzkovú prácu L. Urbana *Imperialismus — monopolistické období kapitalismu*, ktorá je pokusom o systematický výklad monopolistického kapitalizmu.

Autor sa vo svojej práci veľmi dôsledne pridŕžiava základnej štruktúry, ktorú pri analýze imperializmu vytvoril V. I. Lenin. V prvom zväzku rozoberá základné ekonomické znaky imperializmu (monopoly, finančný kapitál, vývoz kapitálu, hospodárske a teritoriálne rozdelenie sveta), v druhom zväzku sa zaoberá historickým miestom imperializmu, pričom popri troch špecifických črtách, ktoré ho charakterizujú, do osobitných kapitol vyčleňuje zákon nerovnomerného vývoja kapitalizmu a kritiku buržoázných a revizionistických teórií imperializmu.

Už prvý zväzok zaujme čitateľa jasným

a systematickým výkladom základných ekonomických kategórií imperializmu. Autor sa pritom neobmedzuje iba na ucelené zoradenie doteraz známych poučiek, ale obohacuje výklad imperializmu vlastnými postrehmi. Podáva jednotlivé kategórie a procesy v celej ich mnohostrannosti, zložitosti a protirečivosti, pričom jeho výklad vyúsťuje v jasné a logické závery.

Cenným prínosom je predovšetkým autorovo dôkladné vymedzenie podstaty monopolu, ktoré sa v rôznych učebniciach podávalo často zjednodušené. Máme na myslí to, že pri vysvetľovaní monopolu sa často neúmerne veľká pozornosť venuje jeho formálnej stránke (združenie, dohoda, sväzy kapitalistov) a zanedbáva sa jeho vnútorná ekonomická podstata, ktorá spočíva vo „výsadnom postavení, ktoré je podmienené ekonomickou silou“. Správne vymedzenie podstaty monopolu je východiskom pre vysvetľovanie celého radu ďalších — oveľa zložitejších kategórií a procesov monopolistického kapitalizmu. Je to predovšetkým dôležitá kategória monopolného zisku a monopolnej ceny, ktorá je základom pre pochopenie ekonomickej realizácie monopolu. Autor ukazuje, ako postavenie monopolu vo výrobe a na trhu mení podmienky konkurencie a umožňuje dosahovať vyššiu mieru zisku v porovnaní s nemonopolizovanými kapitalistami. Zaoberá sa tvorbou monopolných cien a vysvetľuje metódy, ktorými monopoly pôsobia na vytváranie pre nich výhodného vzťahu medzi ponukou a dopytom. Pritom zdôrazňuje, že táto činnosť monopolov nie je ľubovoľná a neodstraňuje mechanizmus zákona hodnoty, ktorý pôsobí v zmenených podmienkach. Nachádzame tu teoretické základy pre pochopenie celého procesu tvorby a rozdeľovania nad-

hodnoty v podmienkach nadvlády monopolov. Konkrétne formy tohto procesu potom sledujeme v ďalších kapitolách.

Z problémov, ktoré sa riešia v prvom zväzku, možno ďalej upozorniť na vymedzenie podstaty finančného kapitálu, na rozbor úlohy finančného kapitálu a finančnej oligarchie v hospodárskom a politickom živote imperialistických krajín, na charakteristiku zvláštností vývozu kapitálu po druhej svetovej vojne a konečne na časť, ktorá rozoberá hlavné črty ekonomiky koloniálnych a závislých krajín. Spracovanie týchto otázok je zaujímavé, opiera sa o bohatý faktový materiál a je dovedené až do súčasnosti. Snaha zahrnúť do výkladu ekonomickej podstaty imperialismu nové javy vedie autora k tomu, že zaujíma vlastné stanovisko k otázkam, ktoré sú ešte diskutabilné, čo zväčšuje význam jeho práce.

V druhom zväzku, ktorý sa zaoberá historickým miestom imperialismu, je cenný predovšetkým autorov rozbor vzniku, podstaty a hlavných prejavov štátnomonopolistického kapitalizmu. Treba upozorniť, že v našej ekonomickej literatúre predstavuje toto spracovanie jeden z prvých rozsiahlejších pokusov osvetliť hlavne problémy štátnomonopolistického kapitalizmu.

Niektorí marxistickí ekonómi vidia podstatu štátnomonopolistického kapitalizmu v podriadení štátu finančnej oligarchii a rôzne zásahy štátu do ekonomiky imperialistických krajín chápu iba ako honbu za najvyšším ziskom. L. Urban s týmito názormi polemizuje a poukazuje na to, že sú jednostranné a že v sebe skrývajú nebezpečenstvo subjektivismu a voluntarizmu. Pre marxistické chápanie štátnomonopolistického kapitalizmu je, samozrejme, nesporné, že súčasný buržoázny štát je podriadený finančnej oligarchii a že jeho opatrenia sa uskutočňujú v súlade so záujmami finančnej oligarchie. Na druhej strane však treba vysvetliť, prečo bur-

žoázny štát musí zasahovať v takom širokom meradle do ekonomiky až v období imperialismu a prečo sa v rôznych krajinách a obdobiach tieto zásahy do určitej miery odlišujú.

Preto autor kladie dôraz predovšetkým na objasnenie podstaty monopolu a vychádza z toho, aké nové protirečenia vyvoláva existencia monopolov v ekonomike imperialistických krajín. Ide o to, že monopoly narušujú cenový mechanizmus, ktorý bol v predmonopolistickom kapitalizme dôležitým prostriedkom pre obnovovanie proporcionality, a pôsobia na vznik celého radu disproporcií v reprodukčnom procese. V porovnaní s predmonopolistickým kapitalizmom dochádza k zužovaniu hraníc rozvoja kapitalistickej výroby, nakoľko monopoly podriaďujú akumuláciu proces kapitálu kritériu monopolného zisku. „Monopolní kapitál tak znásobuje prekážky, ktoré stavia vývoji výrobných síl kapitál vŕbec“ (zv. II, str. 15).^{*} Zosilňovanie potreby štátnych zásahov do ekonomiky je ovplyvnené i „vonkajšími protirečeniami imperialismu“ — súperením imperialistických mocností, bojom monopolov na zahraničných trhoch a pod.

Zmeny, ktoré vyvoláva existencia monopolov v reprodukčnom procese, si vynucujú, aby sa i za kapitalizmu začalo zaoberať s výbornými silami ako spoločenskými, aby buržoázny štát — vystupujúci ako „výbor pre riadenie záležitostí monopolistickej buržoázie“ — aktívne zasahoval do hospodárstva v snahe zabrániť aspoň načas hlbokým ekonomickým a politickým otrasom. Buržoázny štát je teda objektívne nútený zasahovať do hospodárstva, otázka je iba v tom, akými prostriedkami.

Rôzne formy štátnych zásahov rozdeľuje L. Urban logicky do troch hlavných skupín: 1. zásahy štátu do peňažného obehu a úverové regulovanie, 2. štátne výdavky, 3. štátne vlastníctvo.

^{*} Podľa nášho názoru venuje autor pri skúmaní týchto protirečení pomerne málo pozornosti vplyvu monopolov na protirečenie medzi výrobou a spotrebou, ktoré tiež silne ovplyvňuje nutnosť štátnych zásahov do ekonomiky.

Zaujímavé sú najmä tie miesta, na ktorých autor ukazuje, čím je daná obmedzenosť štátnych zásahov. Pri štátnych výdavkoch sa to prejavuje na prvý pohľad v tom, že buržoázny štát má k dispozícii nedostatočné množstvo peňažných prostriedkov vzhľadom na hranice daňového zafarbenia a štátnych pôžičiek. Táto kvantitatívna stránka však nie je rozhodujúca. Štátne výdavky nemôžu odstrániť protirečenia kapitalistickej reprodukcie predovšetkým preto, že sa používajú vždy na základe kapitalistických vzťahov výroby a rozdeľovania. Podobne je to i u štátnych podnikov, ktoré síce môžu odstrániť niektoré čiastkové disproporcie v hospodárstve, ale postavenie ktorých je vcelku podriadené (druhoradé) vo vzťahu k súkromnému kapitálu. „Z této podřízené a služební úlohy státního podnikání vzhledem k potřebám monopolu plyne, že státní podnikání *není* s to vnést nějaký nový, kvalitativně odlišný prvek do vývoje monopolistického kapitalismu“ (zv. II, str. 58). Aj keď autorov rozbor obmedzenosti štátnych zásahov (okrem niektorých výstižných príkladov) je príliš abstraktný a neukazuje problém v celej šírke, predstavuje vcelku prínos vzhľadom na súčasný stav ekonomického výskumu v tejto oblasti.

Záverom k hodnoteniu tejto časti chceme poznamenať, že zaradenie problematiky štátnomonopolistického kapitalizmu do úvodu II. zväzku, ktorý sa zaoberá historickým miestom imperializmu, považujeme za správne, pretože štátnomonopolistický kapitalizmus logicky patrí k prvej špecifickej črte imperializmu ako zvláštneho štádia kapitalizmu, t. j. k monopolistickému kapitalizmu. Za určitý nedostatok treba však považovať, že sa rozbor monopolistického kapitalizmu v rámci II. zväzku autorovej práce prakticky obmedzuje na výklad štátnomonopolistického kapitalizmu, hoci by sa tu mala historická úloha monopolov rozobrať všeobecnejšie, najmä ich protirečivé účinky na kapitalistickú ekonomiku.

Z ďalších problémov, ktoré sú obsahom

II. zväzku, považujeme za potrebné upozorniť na rozbor imperializmu ako zahŕňajúceho a parazitného kapitalizmu, najmä na autorov výklad otázky pokrokovosti kapitalizmu. Marxistická politická ekonómia vychádza pri riešení otázky pokrokovosti kapitalizmu z toho, že kapitalizmus je pokrokový vo vzťahu k feudalizmu, teda relatívne pokrokový. Kapitalizmus prestáva byť definitívne pokrokový s nastolením panstva monopolov, ktoré vytvárajú *trvalý* základ pre tendenciu k zahŕňaniu a stagnácii. So vznikom socializmu však vznikajú nové kritériá a pokrokovosť kapitalizmu už nemožno hodnotiť iba vo vzťahu k minulosti, ale i vo vzťahu k tomu, čo sa už historickým vývojom dosiahlo — vo vzťahu k socializmu. „Z tohoto hľadiska je zřejmé, že soudobý kapitalismus se stal reakční silou, která brzdí vývoj společenské výroby, jež při dosažené úrovni techniky by se mohla za jiných výrobních vztahů rozvíjet nesrovnatelně rychleji“ (zv. II, str. 77). Preto nestačí ukazovať proces zahŕňovania a stagnácie na nízkych a klesajúcich tempách kapitalistickej reprodukcie, ale je potrebné porovnávanie s ukazovateľmi ekonomického vývoja v socialistických krajinách.

Záujemcov o štúdium imperializmu iste upútajú aj ďalšie problémy riešené v II. zväzku Urbanovej práce; napríklad rozbor vzniku reformizmu a oportunizmu v robotníckom hnutí, analýza zákona nerovnomerného ekonomického a politického vývoja kapitalistických krajín v období imperializmu a kritika protimarxistických názorov na imperializmus.

Pri celkovom hodnotení Urbanovej práce chceme osobitne vyzdvihnúť autorovu metódu výkladu. Autor prehľadne objasňuje ekonomické kategórie monopolistického kapitalizmu, odhaľuje ich protirečivosť a ich prejavy v ekonomike imperialistických krajín. Zrozumiteľný výklad a prehľadnosť robia z recenzovanej práce dobrú študijnú pomôcku. Presvedčivosť výkladu je umocnená tým, že rozbor eko-

nomických kategórií a procesov monopolistického kapitalizmu sa vcelku opiera o bohatý súčasný štatistický materiál. Táto kladná črta vystupuje výrazne najmä v I. zväzku. Faktovým materiálom sú však menej podložené niektoré kapitoly II. zväzku, čím sú čiastočne oslabené správne teoretické závery v nich obsiahnuté. Ide predovšetkým o rozbor protirečivých tendencií k zahŕňaniu a stagnácii. Napríklad rozbor spomaľujúceho sa tempa kapitalistickej reprodukcie a iných prejavov zahŕňania sa pohybuje viacej na logickej úrovni a málo vychádza z rozboru faktového materiálu.

L. Urban zaujíma vlastné stanovisko k otázkam, ktoré sú ešte predmetom diskusií, čo v spojení s presvedčivou argumentáciou a správnym metodologickým postupom iba zvyšuje význam jeho práce. Hoci autor nerieši a ani nemôže riešiť diskutabilné otázky v plnej šírke, dáva podnety pre ich ďalšie spracovanie, v dôsledku čoho práca prekračuje rámec učebnej pomôcky.

Ďalším kladom práce je aj to, že nezabúda na oblasť nadstavby a ukazuje, aké

základné zmeny vyvolávajú nové ekonomické faktory najmä v oblasti politiky (vznik oportunistu, charakter vojen a pod.). Výklad jednotlivých problémov je spätý s kritikou nemarxistických názorov, čo tiež prispieva k lepšiemu pochopeniu hlavných ekonomických kategórií a procesov monopolistického kapitalizmu. Okrem toho autor vyčlenil osobitnú kapitolu, v ktorej prehľadne rozoberá buržoázne, reformistické a revizionistické teórie monopolistického obdobia kapitalizmu.

Vzhľadom na aktuálnosť otázok všeobecnej krízy kapitalizmu by však bolo potrebné rozšíriť prácu o rozbor tejto problematiky. Práca by získala na prehľadnosti aj tým, keby obsahovala vecný a menný register.

Prácu L. Urbana *Imperialismus — monopolistické období kapitalizmu*, ktorá je na Slovensku pomerne málo známa (najmä jej II. zväzok), možno vrele odporúčať všetkým, ktorí sa zaujímajú o problematiku súčasného kapitalizmu.

Ján Iša
Emil Tkadleček

Anton Klas, **Základné otázky produktivity práce, SNTL,** Bratislava 1961, strán 189.

Produktivita práce stojí stále v popredí zájmu ekonomů teoretiků i praktiků. Představuje ekonomický problém, o němž byla již napsána řada knih a velké množství článků a různých dílčích prací. Každé takovéto nové zpracování problematiky produktivity práce je po jedné stránce snažší. Je tu množství literatury, na níž se nový autor může učit jak z dílčích poznatků a osvětlení, tak i z nedostatků, z názorů, které byly diskusií upřesněny, či vývojem překonány. Současně je však zpracování takového problému i obtížnější. Autor musí prostudovat všechnu významnější literaturu, hodnotit ji, neopakovat, co již bylo řečeno a co je známo, vycházet z toho, co bylo přínosem a dále teorii produktivity práce rozvíjet a prohlu-

bovat. Ve svém zkoumání musí jít od dosažených všeobecně teoretických poznatků postupně k stále hlubšímu rozboru dílčích teoretických a praktických problémů, promítaných do jednotlivých úseků společenské výroby. Jen tak může být pak autorova práce skutečným přínosem teorii a pomoci ekonomické praxi.

Kniha A. Klasa splňuje tyto požadavky jen zčásti. Čtenář se především pozastaví nad výběrem zpracovávaných problémů, kde vedle závažných otázek se řeší i takové, které z hlediska autorova záměru jsou vedlejšími. Těžko by např. bylo možné považovat celou třetí část knihy, podávající jakýsi průřez vývoje názorů na produktivitu práce za „základní“ problematiku této ekonomické kategorie.

Probírané otázky jsou aplikovány do praxe průmyslové výroby, a to především do strojírenství. Zemědělská výroba, toto druhé základní výrobní odvětví, v němž otázky produktivity práce nabývají zvláštních odlišností, je v knize zcela opomenuta. Nevytýkáme autorovi, že si nevšimá teoretických i praktických zvláštností produktivity práce v zemědělské výrobě, nýbrž to, že se dostatečně nezamyslel nad zaměřením své knihy, která pojednává o problému, jenž si svou šíří vynucuje omezení na určitý druh otázek a určitou výrobní oblast. Že autor toto omezení neprovedl cílavědomě a důsledně, nýbrž naopak, nadhodil celou řadu otázek, které pro jejich obsažnost nemohl řešit do patřičné hloubky, jde na úkor celkové hodnoty knihy.

Nespornou předností Klasovy knihy je důsledné používání matematických metod pro ilustraci, důkaz a vyjádření problémů produktivity práce, a samozřejmě, také pro její měření. Jen málokterá ekonomická práce tak bohatě využívá možností aplikace matematických metod do této vědní oblasti. Jinak však Klas zřejmě ekonomické teorii křivdí, tvrdí-li, že pro používání matematických metod v ekonomii není jednotné stanovisko a že se tu na jedné straně zcela popírá poznávací význam matematiky, kdežto na druhé straně vidí mnozí ekonomové výhradní vzor správného řešení ekonomických problémů v matematicko-statistických metodách. V současné ekonomické literatuře by autor dost těžko shledával důkazy pro toto tvrzení. I když názory na použití matematických metod v oblasti ekonomie prošly, pochopitelně, určitým vývojem, přece a právě proto je možno konstatovat, že dnes neexistují názory, které by význam matematických metod popíraly. Naopak, zejména v poslední době, objevují se již zcela pravidelně jednotlivé články a studie, které nejen teoreticky zdůvodňují použitelnost matematiky v ekonomických

vědách, nýbrž zcela konkrétně ukazují, kdy, za jakých okolností a jakým způsobem lze různých matematických metod s úspěchem použít.

Ponecháme-li stranou poslední část knihy, podávající průřez názorů na produktivitu práce, který ostatně jen místy, a to především v rozboru teorie hraniční produktivity činí krok vpřed ve srovnání s publikacemi z oblasti ekonomických teorií, soustředí se problémy v Klasově knize do tří okruhů: 1. teorie produktivity práce, 2. vztah produktivity práce k některým veličinám procesu reprodukce, 3. měření produktivity práce. Teoretické problémy produktivity práce začíná autor řešit otázkou produktivní práce. Je to závažná teoretická otázka, která byla zpracována v mnohých publikacích a dílčích studiích. Autor se však jen místy dostává dále než předchozí literatura a v některých částech zůstává dokonce za ní.

Začíná rozbořem kapitalistické formy produktivní práce a přes známé problémy a obligátní příklady „práce operní zpěvačky“, malovýrobce atp. se dostává k vymezení produktivní práce ze dvou hledisk, z věcného a historického.

V předchozí literatuře se uvádí hledisko všeobecné a specificky historické.¹ Z všeobecného hlediska se tu produktivní práce zkoumá jakožto konkrétní užitečná práce, vytvářející materiální užitkové hodnoty, při čemž toto hledisko neodráží změnu povahy samotné práce, měnící se v různých způsobech výroby. Naproti tomu z hlediska specificky historického se tu zkoumá produktivita práce určité společensko-ekonomické formace, tedy v konkrétních podmínkách určitého stupně výrobních sil a výrobních vztahů. V Klasově knize je změna pouze v tom, že hledisko všeobecné je tu nazváno „věcnou stránkou“.

Dále autor pokračuje rozbořem produktivní práce z historického hlediska a dostává se před problém vytyčení produktivní práce v socialismu. Píše: „Existencia

¹ V. H a l a x a, *Produktivita práce*, SNPL, Bratislava 1956, 10 n.

produktu pre spoločnosť je nevyhnutnou podmienkou a súčasne vlastnosťou špecifickej formy produktívnej práce za socializmu." Jedině takováto práce, říká autor ďalej, je schopna nejen produkovať, nýbrž i reprodukovať. Klas tu téměř doslova preberá určitú tézu a termíny z již citované literatury. Nejde zde o to, že tak činí bez citace, nýbrž o to, že si nepovšimnul, že práve proti této téze byly vzneseny v diskusi a v recenzii vážné připomínky, které u ovšem nelze znovu rozvádět.

Chce-li nový autor převzít nějakou již publikovanou tézu, musí ji důkladně promyslet a nezbytně se vyrovnat s argumenty, které proti ní a případně pro ni byly vzneseny.

V citované knize *Produktivita práce* chybí také skutečné, pozitivní vysvětlení práce neproduktivní. Ani Klas ve své knize nepokročil ďalej a nevysvětľuje ani nijak nerozebírá práci neproduktivní. Tento problém však nejenže není vysvětlen, nýbrž je podle našeho soudu i špatně pochopen, neboť autor stotožňuje práci neproduktivní s prací promarněnou, zbytečně vynaloženou, jak to vyplývá z tohoto jeho vyjádření: „Výrobca, ktorý vynaložil 100 pracovných hodín na výrobu určitej užitočkej hodnoty, môže pri realizácii svojej produkcie zistiť, že produktívne pracoval iba 70 hodín — Výrobky, ktoré vyrobil v zostávajúcich 30 hodinách, spoločnosť nepotrebuje... Sto hodín pracovného času sa v takomto prípade rozpadlo na sedemdesiat hodín spoločensky produktívnej a tridsať hodín neproduktívnej práce" (str. 35).

Domnívám se, že není třeba uvádět další příklady na důkaz toho, že se v teorii produktivní a neproduktivní práce nepodařilo Klasovi dospět ďalej a překonat nedostatky starší literatury, přinést něco nového, nýbrž že v závažných případech zůstal za ní. Nové, avšak silně diskutabilní a málo přesvědčivé je Klasovo rozlišování pojmu „produktivní síla práce" a „produktivita práce". Poněvadž tu však

nejde o zásadní problém, ponecháváme poznámky k němu stranou.

V teorii produktivity práce je jednou z velmi závažných otázek problém stupně, průmětu, v němž se produktivita práce zachycuje a v této souvislosti pak vysvětlení obsahu pojmů: společenská, individuální, celková atd. produktivita práce. Zejména problém společenské produktivity práce se z pochopitelných důvodů intenzivně diskutuje. Také Klas se pokouší o jeho řešení a třeba říci, že do něj vnáší novou myšlenku. Pro šíři problémů, kterými se zabývá, může však otázce, která by sama stačila na důkladnou vědeckou práci, věnovat pouze dvě stránky své knihy. Proto své pojetí nestačí náležitě vysvětlit a zdůvodnit. V ekonomické literatuře se společenská produktivita práce chápe obyčejně jako takový průmět produktivity, který vztahuje množství vyrobených užitných hodnot k veškeré na výrobek vynaložené práci, tedy jak k práci živé, tak i zpředmětněné. Tento průmět nazývá Klas „celkovou produktivitou práce", kdežto pod společenskou produktivitou práce chápe vztah vynaložené práce k užítkovým hodnotám, které byly vyrobeny „práve v takom množstve, v akom ho spoločnosť potrebuje" (str. 50). Naproti tomu individuální produktivita práce zachycuje podle autora pouze „veškerou užitočnosť vyrobených predmetov". Odhlédneme-li od diskutabilnosti uživatelných termínů, je samo toto pojetí v knize nedostatečně objasněno, i když autor uvádí příklad souladu a rozporu mezi individuální a společenskou produktivitou práce. Tvrdí-li, že společenská produktivita práce zachycuje společenskou užitečnost vyráběného předmětu, pak je ovšem zcela samozřejmé, že individuální a společenská produktivita práce jsou ve svém pohybu totožné dotud, pokud výroba nepřevyšuje společenskou potřebu. To je logický vývod uvedené téze, nikoli však její vědecká zdůvodnění.

Protipólem tzv. celkové produktivity práce je podle Klase tzv. specifická produkti-

vita, kde je vyrobené množství užitečných hodnot (q) vztaženo jednak k živé (t_a), jednak k zpředmětnené práci (t_b), takže

$$V_a = \frac{q}{t_a}, \quad V_b = \frac{q}{t_b}, \quad V = \frac{q}{t_a + t_b}.$$

Poslední vzorec je ilustrací Strumilino-vých pokusů, které ústí v praktickém problému souměřitelnosti ($t_a + t_b$). Autor o těchto názorech podrobně informuje a vychází ze studia obsáhlé literatury. V recenzi není možné tento problém rozvádět. Přesto je však třeba pozastavit se nad výrazem $V_b = \frac{q}{t_b}$, čili nad pojmem „produktivita spredmetnenej práce“.

Jestliže měření produktivity práce podle vzorce $V = \frac{q}{t_a + t_b}$ je do určité míry diskutabilní, neboť se tu k živé práci připojuje práce zpředmětněná, která z ekonomického hlediska není produktivní, co říci Klasově pojetí, kdy se k vyrobeným užitečným hodnotám vztahuje pouze a výlučně práce zpředmětněná a hovoří se o její produktivitě. Uznáme-li, že kritika

výrazu $V = \frac{q}{t_a + t_b}$ je poněkud jednostranná a má své slabiny, nemůžeme přesto přejít do extrému a hovořit o produktivitě zpředmětněné práce. Užité hodnoty vytváří pouze živá práce, která v výrobním procesu přenáší na výrobek hodnotu výrobních prostředků, spotřebovaných a opotřebovaných při jeho výrobě. Autor si je vědom rozporu svého počátečního pojetí produktivity práce, jakožto kategorie vykonané a nikoliv spotřebované práce (str. 67), avšak argumenty, kterými se snaží jej překlenout, nemohou být přesvědčivé. Vztah velikosti zpředmětněné práce, obsažené ve stroji, k velikosti práce, která se tímto strojem vykonala, není žádnou produktivitou zpředmětněné práce, tedy v pravém smyslu „produktivitou stroje“, nýbrž zkoumáním efektivnosti, příp. rentability výrobního zařízení. Klasova „produktivita zpředmětněné“ práce není ve své podstatě, ať se tomu autor jakkoli brání,

ničím jiným než buržoazní teorií „produktivity kapitálu“.

Důležitou kapitolu v Klasově knize představuje rozbor vztahů produktivity práce k některým základním veličinám v procesu reprodukce. Autor nejprve celkově rozebírá vztah produktivity práce k procesu rozšíření reprodukce, aby sa pak mohl zaměřit na několik zvláštních problémů, a to 1. vliv produktivity práce na vývoj vztahu mezi růstem společenského produktu a národního důchodu, 2. vliv produktivity práce a ostatních činitelů na růst národního důchodu, 3. vztah růstu mezd a produktivity práce. Je tu opět rozebírána celá řada otázek, jejichž řešení je mnohdy diskusního charakteru a jindy vyvolá přímo čtenářův nesouhlas. Přesto však je třeba tuto část hodnotit kladně pro některé nové myšlenky, zajímavé pokusy o vyjádření problémů matematickými metodami a konečně i pro některé podnětné návrhy ekonomické praxi.

V rozboru vztahu pohybu produktivity práce a mezd dokazuje autor, že tento vztah je jen podmíněčný, že neexistuje bezprostředně. Ukazuje, že mzda je určena dvěma základními faktory, totiž rozdělením práce mezi jednotlivé sféry výroby a dále produktivitou této práce. Svě vývody dokazuje pak matematicky. Je škoda, že rozbor zbytečně rozměňuje dlouhými a pro samotný problém vedlejšími citacemi Klimova z jeho pojednání o růstu produktivity práce a zkracování pracovní doby.

Zajímavý je také rozbor otázky tempa růstu národního důchodu a společenského produktu. Autor z téze, že společenský produkt má růst rychleji než národní důchod (používáme-li běžné ceny), vyvozuje pomocí matematických metod závěr, že společenský produkt se rozvíjí rychleji nebo pomaleji než národní důchod podle toho, zda růst organické skladby fondů je rychlejší nebo pomalejší než růst produktivity práce. Roste-li produktivita rychleji než organická skladba fondů, znamená to, že národní důchod musí růst

rychleji než společenský produkt. Dochází pak k závěru, kterým upřesňuje známou tézi o rychlejším růstu společenského produktu než národního důchodu. Zdůrazňuje, že tento závěr je platný z hodnotového hlediska, kdežto z hlediska fyzického objemu je opačný. Ze skutečnosti, že národní důchod roste rychleji než celkový objem výroby, jak to z hlediska stálých cen vyplývá ze statistických přehledů, vyvozovali někteří ekonomové závěr, že se tu uskutečňuje „výroba na úkor podstaty“. Autor na základě svého dosavadního výkladu takovýto závěr oprávněně kritizuje.

Podobným způsobem zkoumá dosud velmi málo zpracovanou otázku vlivu zrychlování obrátu obrátových prostředků na produktivitu práce a význam vztahu mezi uvolňováním výrobních prostředků a jejich úsporou. Po teoretické stránce by však bylo zapotřebí vycházet ze skutečností, že zrychlování obrátu obrátových prostředků, dosahování úspor na výrobních prostředcích atd. není v podstatě ničím jiným než formami zvyšování společenské produktivity práce, a jako takovéto by pak bylo vhodné jednotlivé formy zkoumat.

Celkově je však možné přes dílčí výhrady pasáž o vztazích produktivity práce k základním veličinám reprodukčního procesu považovat za zdařilou.

Závěrečná část Klasovy knihy pojednává

vá o způsobech měření produktivity práce a představuje jakési shrnutí a hodnocení dosud užívaných metod, a má ponejvíce informativní charakter.

Při celkovém hodnocení Klasovy knihy neubrání se recenzent určitým rozpakům. Knihu lze jen s dosti značnými výhradami doporučit jako studijní pomůcku pro diskutabilnost řady názorů a někdy i jejich nesprávnost a dále pro nedostatek metodiky, kterou u výukové pomůcky nelze postrádat. Na druhé straně není možné autorovi upřít nový pohled, nové myšlenky, důsledné a povětšinou vhodné používání matematických metod, což jsou přednosti knihy, pro něž ji bude s výhradami, avšak i se zájmem studovat ekonom. Základním nedostatkem, snižujícím význam knihy, je nepromyšlenost celkového zaměření zpracování problematiky. Podstatné zúžení okruhu rozebíraných problémů by knize velmi prospělo. Užívání matematiky je předností knihy. Je však současně i určitým nebezpečím. Při rozboru produktivity práce nelze sklouzávat na jakési výlučně technicistické hledisko, vždyť tu jde o kategorii politické ekonomie. Nelze zapřít, že tento politicko-ekonomický pohled je v Klasově knize málo zřetelný. Výrobní vztahy, člověk, se tu ztrácejí, což nelze omluvit obecně, a tím méně je-li kniha nazvána *Základné otázky produktivity práce*.
Vlastimil Halaxa

A. Červený a kolektiv, **Statistika průmyslu a stavebnictví, SEVT, Praha 1961, strán 324.**

V krátkom čase dostávame do rúk už druhú pôvodnú publikáciu o štatistike priemyslu a stavebníctva. Práca A. Červeného a spolupracovníkov sa nezaobera výkladom teoretických základov štatistiky, ale obsahuje predovšetkým opis našej terajšej štatistickej praxe v priemysle, v materiálno-technickom zásobovaní a v stavebníctve.

Autori rozčlenili výklad jednak z hľadiska odvetvového a jednak podľa profilujúcich problémov do deväť kapitol. Na

začiatku jednotlivých kapitol nájdeme najskôr výpočet úloh štatistiky na danom úseku a v záujme celistvosti výkladu aj niektoré základné poznatky z odvetvovej ekonomiky, plánovania, financovania, účtovnej evidencie, ba na niektorých miestach aj z technológie. Možno povedať, že autori sa v podstate vyhli zbytočnému prekrývaniu s inými disciplínami; žiaľ v niektorých kapitolách nájdeme nepresné, resp. nesprávne formulácie. Napr. v kapitole VI sa celospoločenské náklady po-

važujú za mimoriadne náklady, náklady na obnovu opotrebovaného výrobného zariadenia, strojov a budov zasa za súčasť produktu pre spoločnosť a mimovýrobné náklady sa stotožňujú s nevýrobnými nákladmi.

Jadrom jednotlivých kapitol je podrobný opis sústavy ukazovateľov, ich zisťovanie a hodnotenie. Obsah jednotlivých ukazovateľov autori rozoberajú veľmi podrobne, niekedy až smernicovým spôsobom. Ukazovatele hodnotia predovšetkým tým, že určujú ich poslanie a čiastočne aj ich charakterizačné vlastnosti. Ukazovateľa hrubej výroby hodnotia ako „pomocného ukazovateľa, ktorý sa používa výhradne ke srovnávaní“ (str. 40). Domnievame sa, že v terajšej sústave ukazovateľov priemyselnej štatistiky nejde o pomocného ukazovateľa, ale že je to ukazovateľ dominantný, aj keď necharakterizuje výsledok priemyselnej činnosti nezávisle od druhotných vplyvov; je predsa vlastnosťou všetkých ukazovateľov, že majú platnosť iba pre časť z mnohostrannej reality, takže ich nikdy nemôžeme ponímať ako úplný adekvátny odraz skutočností. Diskutabilný je aj výklad výpočtu koeficientu rovnomernosti, ktorý by podľa uvedeného spôsobu nikdy nepresahoval 1,00 (str. 59). Neobstojí ani tvrdenie, že pri použití priemernejších halierových ukazovateľov pre skúmanie dynamiky vlastných nákladov priemyselnej produkcie „v mēřitku celostátním nemá zmena sortimentu ve výrobě za porovnávaná období podstatný význam“ (str. 211), ďalej že sa vlastností indexu fyzického objemu stavebných prác vypočítajú delením indexu objemu stavebných prác indexom cien stavebných objektov (str. 272) a iné. Pri výpočte relatívneho plnenia plánu mzdového fondu čitateľovi chýba zdôvodnenie, prečo štatistická prax nerešpektuje prepočty podľa vzťahu dynamiky priemernej produktivity práce a priemerných miezd a používanie tzv. prepočítacích koeficientov (str. 93, 99).

K výkladu jednotlivých problémov spojených s výpočtami autori pripájajú vhod-

ne volené príklady, na ktorých demonštrujú niekedy aj možnosti rozboru. Okrem indexov najčastejšie používajú rozklad prírastku podľa vplyvu jednotlivých činiteľov; škoda, že metódu rozkladu prírastku vysvetľujú pri každej jej aplikácii znova, takže menej oboznámenému čitateľovi môže uniknúť súvislosť medzi jednotlivými aplikáciami (str. 65, 99, 109, 135), najmä keď uvážime, že autori nepoužívajú dôsledne jednotnú symboliku. Je problematické, či treba meniť symboliku aj pri takých bežných ukazovateľoch, ako je napr. cena (namiesto p autori používajú c), účinník $\cos\varphi$ (použili $\cos \xi$), alebo na druhej strane používať rovnaký symbol pre niekoľko ukazovateľov (napr. p ako produktivita práce, mzda, prácnosť (!), percento). Jednotná úprava chýba aj indexovým vzorcom. Sporný je aj prínos zmeneného označovania úspor (+) a prekročení (—), ktorý nadväzuje na indexové vzorce (kapitola VI), pretože vyžaduje odlišné porovnávanie oboch veličín pre výpočet indexu (bežné obdobie k základnému) a pre výpočet absolútnej sumy, ktorá tvorí rozdiel (základné obdobie mínus bežné obdobie). Pre úplnosť zisťovania ukazovateľov vo väčšine kapitol sú pripojené výňatky z výkazov.

Jednotlivé kapitoly sú spracované v podstate rovnakým štýlom, no jednako sa nepodarilo celkom prekonať úskalie vyplývajúce z kolektívneho autorstva, čo možno badať nielen na použitej symbolike, ale napr. aj na proporciách medzi textom a príkladmi, prípadne ilustráciami v jednotlivých kapitolách a sčasti aj na opakovaní výkladu (napr. stanovenie normatívov zásob materiálu).

Vďaka tomu, že sa na vypracovaní knihy podieľal celý kolektív odborníkov, vznikol veľmi dobrý všeobecný prehľad o našej štatistickej praxi v priemysle, stavebníctve a materiálno-technickom zásobovaní. Pracovníci praxe by boli istotne uvítali aj zhodnotenie, resp. zovšeobecnenie skúseností štatistickej praxe v základných výrobných jednotkách (závodoch, stavebných

správach, podnikoch). Treba ľutovať, že sa v knihe nevenuje pozornosť otázkam štatistiky automobilovej dopravy, ktorá v uvedených odvetviach má veľký význam. Napriek tomu možno povedať, že publikácia vyplňa doterajšiu medzeru medzi smernícami pre prácu štatistických orgánov na jednej strane, a učebnicami, ktoré obyčajne obsahujú iba základné informácie o systave ukazovateľov ekonomickej štatistiky, na strane druhej. Pretože doterajšie naše publikácie venovali malú pozornosť otázkam štatistiky stavebníctva a materiálo-technického zásobovania, možno recenzovanú publikáciu považovať skutočne za prínos. Podstatná je aj kapitola o štatistike finančného hospodárenia, ktorá ukazuje, že spracovanie finančných ukazovateľov za nadpodnikové orgány je štatistickou záležitosťou, takže pojem finančná štatistika má svoje opodstatnenie aj v oblasti výroby. Ucelený výklad štatistiky troch odvetví výroby umožňuje, aby

sa problémami našej štatistickej praxe zaoberal širší okruh pracovníkov ako doteraz. Napr. už predbežné porovnanie metodiky priemyselnej a stavebnej štatistiky ukazuje, že príčinu niektorých rozdielov možno skôr hľadať v malej skĺbenosti jednotlivých častí sústavy ekonomickej štatistiky než v osobitosti daného odvetvia (napr. metodika súhrnovania pri výpočte súhrnného indexu vlastných nákladov stavebných objektov a súhrnného indexu vlastných nákladov priemyselnej produkcie). Keď nakoniec uvážime, že otázka možností praktického zisťovania údajov je rozhodujúca pri realizácii modelov ekonomických procesov, môžeme povedať, že recenzovaná publikácia dobre poslúži nielen pracovníkom zaoberajúcim sa riadením, plánovaním, štatistikou a financovaním priemyslu a stavebníctva, pre ktorých je určená, ale aj pri zavádzaní nových metód ekonomickej analýzy.

Jaroslav Jílek

Inž. Vladimír Háčik, **Ekonomická kontrola plnenia plánu v priemysle**, vydali SNTL v Praha a SVTL v Bratislave roku 1961, strán 247.

Otázkam rozboru hospodárskej činnosti sa postupným rozvojom našej ekonomiky venuje stále viac pozornosti. Možno však povedať, že za potriebami praxe do určitej miery zaostáva naša ekonomická literatúra. Problémy ekonomickej kontroly plnenia plánu, analýzy hospodárskej činnosti podniku si vyžadujú sústavne a podstatne prehĺbovať analytickú prácu podnikov a postaviť ju na široký teoretický základ. Potreba ekonomickej kontroly plnenia plánu v priemysle osobitne vystúpila do popredia v súvislosti s novými zásadami riadenia. V tomto smere recenzovaná práca vhodne zaplňa medzeru v našej ekonomickej literatúre.

Autor rozoberá v podstate ekonomicke kontroly plnenia plánu a len v úvodnej časti podáva rozbor hospodárskej činnosti podniku za niekoľko období, ktoré po sebe nasledujú. Úmyselne vyzdvihuje úlo-

hu plánu ako základnej a rozhodujúcej smernice pre činnosť podniku.

O ekonomickom vyrovnávaní sa v práci hovorí, že „je prvou etapou, východiskom pre ekonomický rozbor pri ekonomickej kontrole plnenia plánu“, (str. 12) alebo že je „prípravnou etapou rozboru“ (str. 15). Toto tvrdenie možno veľmi ťažko jednoznačne uznať za správne. Toho si je vedomý aj autor, keď na ďalších stranách hovorí o porovnávaní ako o jednej z metód rozboru hospodárskej činnosti. Je správne zdôrazniť, že porovnávanie je len prvou etapou rozboru, a to hlavne preto, že rozbor hospodárskej činnosti v našej praxi veľmi často zostáva len na tejto úrovni. Autor na str. 21 uvádza, že z medzipodnikového porovnávania treba urobiť nástroj výmeny pokrokových skúseností medzi jednotlivými podnikmi. Treba podčiarknuť, že práve porovnávanie vý-

sledkov prevádzok, dielní, pracovísk ako aj jednotlivých pracovníkov má mimoriadny význam pri výmene pokrokových skúseností medzi podnikmi.

Ako poslednú úlohu rozboru vidí autor systematické sledovanie, či sa zistené nedostatky v hospodárskej činnosti podniku odstraňujú. No sledovať, či sa zistené nedostatky odstraňujú a do akej miery, nie je už úlohou rozboru. Táto činnosť patrí do širšieho rámca hospodársko-kontrolnej činnosti podniku.

V ďalšej časti, ktorá zahrňuje druhú až šiestu kapitolu, rozoberá autor metodiku ekonomickej kontroly jednotlivých oblastí hospodárskej činnosti podniku. Táto časť obsahuje mnoho konkrétneho materiálu, hlavne veľa konkrétnych príkladov z jednotlivých oblastí činnosti podniku. Svoje tvrdenia, vývody, poučky i závery autor dokladá konkrétnymi príkladmi, čím sa aj priemernému ekonomickému čitateľovi sprístupňuje náročná ekonomická analýza. Správne je aj poradie problémov, ktoré autor pri rozbere zvolil. Vytknúť sa mu dá len to, že veľmi málo miesta venoval otázkam rozboru základných fondov a s ním súvisiacej technickej úrovni vybavenia podniku.

Nielen pri rozbere vplyvu práce na objem výroby, ale aj pri ďalších otázkach autor veľmi obratne rozvádza vplyv dvoch činiteľov: faktor extenzity a faktor intenzity, pričom z hľadiska ich pôsobenia je kvalitatívny rozdiel. V jednom prípade však tieto faktory i rozbor preexponoval, keď tvrdí, že prekročenie plánovaného objemu výroby o 100 kusov v tomto prípade *bolo zapríčinené* (podčiarkol G. T.) kladným vplyvom oboch činiteľov: faktora extenzity (t. j. vplyvu zmeny v celkovej spotrebe materiálu na jednotku (a faktora intenzity) t. j. vplyvu zmeny v spotrebe materiálu na jednotku).

Pomerne rozsiahlym a vyčerpávajúcím spôsobom podáva V. Háčik metodiku ekonomického rozboru práce a miezd, vlastných nákladov výroby, realizácie, zisku, rentability, dane z obratu a metodiku eko-

nomického rozboru obežných prostriedkov, ktorú rozvádza osobitne podrobne. Zaoberá sa normovanými a nenormovanými obežnými prostriedkami tak z hľadiska ich foriem, ako aj z hľadiska ich zdrojov krytia. Pri výpočte obratovosti obežných prostriedkov rozvádza tri spôsoby výpočtu a tri ukazovatele obratovosti: dobu obratu, koeficient obratovosti (v praxi sa nazýva počet obratov) a koeficient viazanosti obežných prostriedkov. Pri výpočte jednotlivých druhov obežných prostriedkov vychádza pri výpočte obratovosti nedokončenej výroby z nákladov na hrubú výrobu a pri výpočte obratovosti hotových výrobkov z vlastných nákladov na vyrobený tovar, teda ešte z oficiálne stanovených a v praxi používaných ukazovateľov. Autor mal aspoň upozorniť, že správny ukazovateľ, z ktorého sa má vychádzať, sú v prvom prípade (pri nedokončenej výrobe) „vlastné náklady na vyrobený tovar“ a v druhom prípade (pri hotových výrobkoch) „vlastné náklady na realizovaný tovar“.

Vcelku novým spôsobom sa rozoberá vplyv jednotlivých činiteľov na dobu obratu obežných prostriedkov. Autor postupne analyzuje vplyv jednotlivých činiteľov až dochádza k súhrnnému zhrnutiu výsledkov rozboru. Táto časť patrí medzi najnáročnejšie partie ekonomickej kontroly plnenia plánu.

V poslednej časti, ktorá zahrňuje kapitolu 7 a 8, rozoberá autor základy a metodiku ekonomickej kontroly plnenia plánu na nadpodnikovej úrovni. Možno povedať, že to je ucelený, systematický pokus o metodiku rozboru odvetvia. Vcelku sa autorovi vydaril. Systematicky rozviedol metódy rozboru a ich konkrétne uplatnenie pri rozbere hospodárskych ukazovateľov odvetvia. Správne uvádza, že ekonomická kontrola na úrovni priemyselného odvetvia spočíva v kontrole plnenia plánu priemyselného odvetvia, pričom sa berú už do úvahy aj výsledky plnenia plánu v jednotlivých podnikoch. Autor mal pregnantnejšie zdôrazniť, že pre rozbor na

úrovni odvetvia možno vychádzať alebo z ukazovateľov získaných odvetvovou metódou, alebo z ukazovateľov získaných podnikovou metódou alebo z ukazovateľov získaných obidvoma metódami. Použitie určitej metódy však je prísne závislé od účelu rozboru, od toho, čo rozborom sledujeme. Autor rozlišuje účel a podľa toho volí metódu rozboru.

Pri spracovaní si pre ilustráciu zvolil vhodné, príliehavé príklady pre ozrejmienie metódy a obsahu rozboru. Práci by nesporne bolo prospelo, keby popri tejto metóde bol autor (ako prílohu) vypracoval aj komplexný rozbor hospodárskej činnosti jedného podniku, aby priemerný ekonomický pracovník lepšie videl vzájomné súvislosti jednotlivých stránok hospodárskej činnosti pri ekonomickej kontrole plnenia plánu. Ani nebolo treba natoľko sa viazať na konkrétne, dnes v praxi existujúce výkazy, lebo podliehajú úpravám.

Celkove možno hodnotiť knihu s. Háčika o ekonomickej kontrole plnenia plánu v priemysle kladne, lebo predstavuje cenný prínos pre ekonomickú literatúru, a to tak svojím obsahom, ako aj spôsobom spracovania. Autor v práci postupoval systematicky a metodicky správne — od teoretických základov cez rozbor na úrovni podniku až po metodiku ekonomickej kontroly na úrovni odvetvia. Všetky časti sú spracované dôkladne, originálnym spôsobom. Za vcelku zdarený pokus možno označiť poslednú časť, v ktorej autor rozoberá základy a metodiku ekonomickej kontroly plnenia plánu na úrovni priemyselného odvetvia.

Práca V. Háčika iste poslúži ekonomickým pracovníkom podnikov, Štátnej banky, študentom ekonomických škôl a celej našej hospodárskej praxi.

Gustáv Thomas